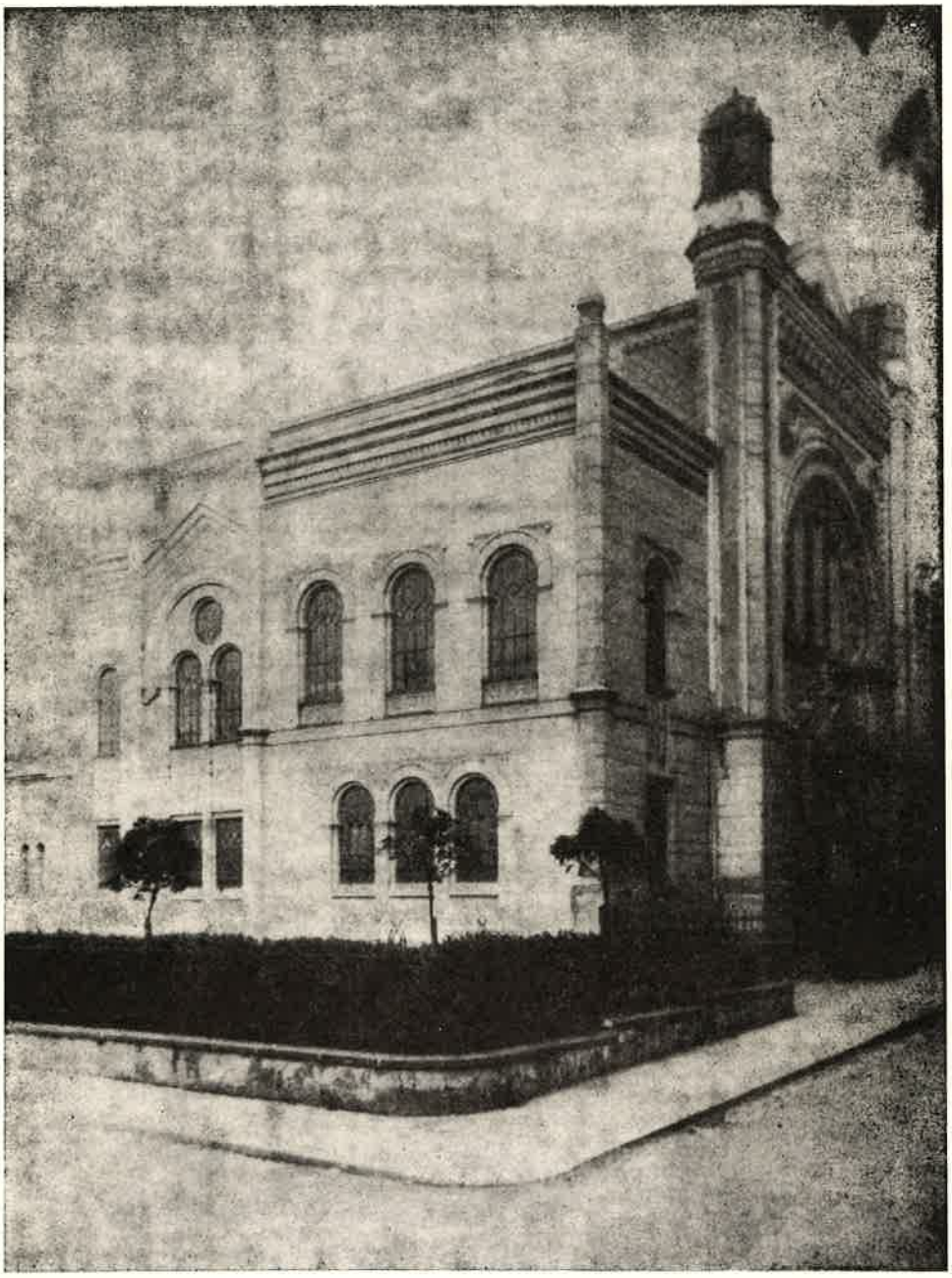

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK
OKRESU NOVÝ JIČÍN

SVAZEK **48**

Židovská synagoga v Novém Jičíně
z roku 1908

Vážení čtenáři,
v publikaci, kterou Vám předkládáme, chceme přiblížit osudy Židů, kteří žili v našem městě od 14. století s přerušením v letech 1563 — 1850. Prožívali zde vše, co snášel židovský národ po vyhnání Římany z jejich vlasti od druhé poloviny prvního století našeho letopočtu. Rozehnáni do všech koutů tehdejšího světa si uchovali Židé přes četná pronásledování a pogromy svoji identitu. Spojovalo je náboženství a z něho vyplývající odlišný způsob života. Žili mezi ostatními národy z milosti mocných, kterou si museli vykupovat penězi a službami. Prožívali ústrky a ponižování v oddělených částech měst, ze kterých bývali pod různými záminkami často vyháněni. Neměli po dlouhá staletí přístup k řemeslům, zemědělství a ani ke vzdělání, a tak se museli věnovat obchodu a peněžnictví. Tento fakt jim byl vyčítán a byl zdrojem antisemitismu. V mnoha zemích patřili k lidem druhé kategorie, a to je nutilo k houževnaté práci, k vytrvalosti a cílevědomosti. Příkladná byla vždy jejich touha po poznávání a láska ke studiu. Proto byli v některých zemích i rádci panovníků a spolutvůrci kultury.

V českých zemích se Židé těšili větší přízni za posledních Přemyslovců a za Karla IV. a se střídavým štěstím prožili i dobu Habsburků. Teprve od dob josefínských se postavení Židů zlepšovalo a zásadní zvrat jim přinesl revoluční rok 1848. Za první republiky se stali zcela rovnoprávnými občany. Stali se již národnostní menšinou s právem aktivní účasti na řízení věcí veřejných. Připojením Podkarpatské Rusi vzrostl počet Židů v Československu na 350 tisíc. Mohli studovat na všech druzích českých či německých škol, zaujímali významná místa v hospodářském, politickém a kulturním životě, ve státním aparátě a soudnictví, učili na středních i vysokých školách a mnozí patřili mezi významné lékaře.

Od druhé poloviny minulého století sílí mezi Židy nacionalismus spojený s požadavky na návrat do země předků a obnovení židovského státu. I v našich zemích na konci století sionismus zapustil kořeny a za první republiky našel odezvu v části mladé židovské generace. Stal se, kromě mnoha dalších příčin, zdrojem nové vlny antisemitismu. Výbuch protižidovských nálad, živených politickými motivy, přerostl v třicátých letech z Německa do některých fašistických států. Nejstrašnější utrpení a lidské ponížení prožil židovský národ za druhé světové války, kdy v nacistických táborech, žalářích a na pochodech smrti zahynulo šest miliónů Židů, mezi nimi i 70 % Židů z Československa. Z novojičínské náboženské obce to bylo 125 mužů, žen a dětí.

Po válce uznalo světové společenství nároky Židů na vlastní stát. Izrael se stal novou vlastí i pro mnohé novojičínské Židy - pro ty, kterým se podařilo odejít do Palestiny ještě před válkou nebo na jejím počátku i pro ty, kteří za nimi přišli po válce. Další z novojičínských Židů, kteří válku přežili, žijí v mnoha zemích Evropy i dalších kontinentů.

Historický pohled na pobyt Židů, který uvádíme v první části publikace, chápeme jako součást dějin Nového Jičína a jeho okolí. Je potřebný zvláště pro mladou a střední generaci, ale věříme, že bude mít co říct i potomkům Židů, kteří se zde narodili a prožili své mládí.

Druhá část, zachycující osudy početné rodiny židovského obchodníka Jakuba Mannheimera, jak je sepsal Max Mannheimer ve „Vzpomínkách", by měla být chápána jako výzva, aby se něco podobného již nikdy nestalo.

Sborník vydáváme u příležitosti odhalení pamětní desky na bývalé synagoze a setkání židovských rodáků a jejich rodinných příslušníků v Novém Jičíně.

K historii židovských náboženských obcí v Novém Jičíně

Jan Hanák

Občanům Nového Jičína, zvláště střední a mladší generaci je málo známo, že také v tomto městě žili ve dvou časových obdobích Židé. První etapa jejich pobytu zahrnuje období od druhé poloviny čtrnáctého století do prvního vyhnání v roce 1563, druhá od roku 1850 do roku 1938. Mezi uvedenými obdobími se pokoušeli několikrát o návrat do města, leč bezúspěšně. V první i druhé době pobytu si vytvořili náboženské obce, kde platila přesná pravidla a zvyky, kterými se, kromě náboženských obřadů, výrazně odlišovali od ostatních obyvatel. To jim přinášelo velké obtíže, ale dávalo i možnost přežití.

Pro znalce regionální historie není pobyt Židů v Novém Jičíně záležitostí neznámou. Ve vlastivědné literatuře, kronikách i novinách najdeme o jejich působení v městě jak kratší zmínky, tak i dvě samostatné práce. O Židech se zmiňuje Josef Beck ve svých dějinách Nového Jičína[1]), Miloš Baláš v publikaci Město na křižovatce[2]), krátce i Karel Otto v úvodní části Čtení o Novém Jičíně[3]). První obsáhlé pojednání o pobytu Židů v Novém Jičíně napsal vzdělaný rabín dr. S. Mandl pro historii moravských a slezských židovských náboženských obcí, kterou v roce 1929 vydal v Brně rabín dr. Hugo Gold[4]).

Mandlova studie obohacená o důkladnější studium archivních pramenů, především brněnského zemského archivu, o materiály novojičínského krajského soudu, matrik a o vlastní znalosti novojičínského rodáka, byla podkladem pro zpracování nejrozsáhlejších dějin novojičínských Židů Pavlem Zieglerem, soudním radou a zakladatelem novojičínského archivu.[5])

Zatímco Mandlova práce se zabývá převážně náboženskými a sociálními problémy židovských náboženských obcí v Novém Jičíně, rozebírá Ziegler více ekonomickou stránku, zvláště židovské podnikání a jeho dopad na město a okolí. Práci psal na sklonku první republiky a vydával ji na pokračování na podzim roku 1938. V roce 1939 byla vydána nákladem města Nového Jičína jako zvláštní tisk (Sonderdruck) aus der „Deutschen Volkszeitung"). Je škoda, že tak seriozní, zkušený a zasloužilý badatel se zvláště v závěrečné kapitole dal strhnout k rasově nenávistným výrokům. Bylo to v době, kdy byli Židé vyháněni z Nového Jičína podruhé, opět „na věčné časy".

Kromě shora zmíněných autorů se budu opírat o prameny, které dosud nebyly použity. Od vydání Zieglerovy práce došlo k převratným změnám; velký počet novojičínských Židů zahynul ve vyhlazovacích táborech a ostatní se po válce ocitli v různých částech světa. Proto bude na rozdíl od předchůdců věnováno více místa historii nové a nejnovější, i když pro tuto dobu se nezachovaly takřka žádné písemné zprávy.

I. Období první náboženské obce. Od druhé poloviny 14. století do roku 1653.

Počátky pobytu Židů v našich zemích spojují židovští historici s římskými legiemi, kde i Židé sloužili jako vojáci. Z doby Velkomoravské říše jsou o nich záznamy z roku 903 a na počátku českého státu se v našich zemích již usazují jako zdatní obchodníci. Postavení Židů se upevnilo za vlády Přemysla Otakara II. a rovněž Karel IV. roku 1356 obnovil privilegia, která jim dříve Přemysl Otakar II. poskytl. Za husitských válek byli Židé katolíky obviňováni ze spolčování s husity a roku 1426 vyhnáni z Jihlavy. Po husitských válkách byli přičiněním fanatického mnicha Jana Kapistrana vyhnáni roku 1454 z Brna, Olomouce, Znojma a Uničova.

Na Moravě se udržely po staletí nepřetržitě židovské náboženské obce více v jižní části. Šlo o tak zvané staré obce, mimo jiné v Mikulově, Podivíně, Uherském Brodě, Holešově, Boskovicích. Na severní Moravě bylo židovské osídlení menší. Mezi „staré" — nepřetržitě trvající, patřily obce v Hranicích, Lipníku a Přerově[6]).

Předpoklady pro zdárný rozvoj měla od druhé poloviny 14. století i novojičínská židovská komunita. Na rozdíl od kroměřížské, z roku 1322, se povolovací listina novojičínských Židů nezachovala[7]). První písemné záznamy, které potvrzují pobyt Židů v Novém Jičíně, pocházejí z dlužních úpisů z let 1380 — 1383. Jsou čtyři — první z 9. prosince 1380, druhý z 5. července 1382, třetí z 29. května 1383 a čtvrtý z 24. června 1383.[8]) Z obsahu dlužních úpisů vyplývá, že novojičínští Židé půjčovali drobným šlechticům blízkým i vzdálenějším peníze na úrok, což křesťanům nebylo dovoleno.

V záznamu z 9. prosince 1380 se uvádí, že Ulrich Hovora z Prus jako hlavní dlužník a Vok z Kravař, nejvyšší komoří olomouckého soudu potvrzují, že dluží Židům v Novém Jičíně Judit, vdově Benešově, synu Muchlina, bratru Jordana Beneše, jejich přátelům Baruchovi a Mordochovi, jejich ženám, dětem a dědicům částku jedenáct a půl hřiven pražských grošů a mají je k nejbližšímu sv. Jiří zaplatit. Jinak mají Židé právo zabavit majetek dlužníků. V dalších zápisech jsou uváděni dlužníci novojičínských Židů až z Kroměříže a z Uherského Hradiště. V záznamu z 24. června 1383 se zavazují bratři Jašek a Zdeněk ze Šternberka a další šlechtici, že do nejbližších vánoc zaplatí dluhy novojičínské Židovce Judite, vdově po Benešovi, jejímu bratru Jordanovi, jejich přátelům Merlinovi, Danielovi a Paterovi, jejich ženám, dětem a dědicům do rukou Žida Machacze z Kroměříže pod zárukou jejich movitého a nemovitého majetku.

Ukázkami ze zápisů je možno soudit, že mezi novojičínskými Židy bylo dost bohatých jedinců, aby mohli půjčovat poměrně vysoké částky, obchodovat, ale i postavit si domy ve vymezené části města - v ghettu. Zajímavá jsou jejich jména. Historik d'Elvert spojuje příchod Židů do města s německou kolonizací[9]). Němečtí Židé v českém prostředí postupně přejímali i česká jména, jak o tom svědčí zápisy z městské účetní knihy. Vedle židovských jmen a německých, jako Baroch, Mordechei, Muschlin, Jordan, Schachniz, David, Judit, jsou i jména Beneš, Hodoš nebo Neška. Nejdříve byli poddanými místní vrchnosti, starojických pánů, ale když se Nový

V roce 1990 nalezený náhrobek ze starého židovského hřbitova v domě na rohu Křižíkovy a Kostelní ulice

Jičín roku 1558 stal komorním královským městem, stali se královskými poddanými — Kammerknechten. Proto mohl o několik let později Ferdinand I. vydat rozhodnutí o vyhnání Židů z Nového Jičína.

Počet Židů z doby jejich prvního pobytu v městě odhaduje Josef Beck na tři sta, což je na tehdejší dobu značný počet. Židovské ghetto se nacházelo v západní části města, v blízkosti zámku, sídla vrchnosti, těsně u hradeb v místech nynějších ulic Úzké — zvané Judengasse, později Zillichgasse, dále Resslovy (Rettiggasse) a Křížíkovy (Hummelgasse). V ghettu bylo čtyřicet šest nízkých domků, modlitebna stála na okraji ghetta v místech dnešního ho-

telu Praha (Heinrichshof), poblíž byly rituální lázně — mikve a škola. Jatka pro zásobování rituálně připraveným masem — košer, byla na rohu dnešní Havlíčkovy a Resslovy ulice. Byl zde i hostitelský dům - Tanzhaus. Vodou bylo ghetto zásobováno dřevěným potrubím ze zámku[10]). O umístění hřbitova se názory kronikářů a historiků různí. Podle katolického faráře Roberta Schünkeho pochovávali Židé své mrtvé do poloviny patnáctého století v rohu hradeb — mezi Křižíkovou a Kostelní ulicí, v místech, které bylo celá staletí nazýváno židovská zahrada — Judengarten[11]). D'Elvert uvádí, že se židovský hřbitov nacházel za hradbami nedaleko Jičínky u vodní nádrže pro rybáře „za šenkem Novačky". Vycházel ze zápisu fojta Mikuláše Rettiga[12]). Třetí verze vychází ze záznamu v gruntovní knize z roku 1646, kde je parcela č. 16 označena jako Judengarten. Uvedená parcela měla být nad cestou do Žiliny přibližně v rohu mezi nynější Máchovou ulicí a Nádražní. Je pravděpodobné, že židovský hřbitov nebyl trvale uvnitř hradeb. Za hradbami mohli být pochováváni i Židé z nedalekých obcí a mohl sloužit určitou dobu i po vyhnání z města těm, kteří se usadili v blízkých obcích. Umístění prvního hřbitova, jak ho určil Schünke, je prokázáno nálezem náhrobního kamene na dvoře domu č. 7 v Křížíkově ulici. Jsou na něm zbytky nápisu a tvarem připomíná náhrobní kameny ze židovských hřbitovů.

O životě Židů z prvního období, které trvalo přibližně dvě století, se nezachovaly zprávy, které by přiblížily jejich soužití s místními obyvateli. Lze předpokládat, že měli podobné problémy jako Židé v jiných městech. Žili izolovaně, nebyli plnoprávnými občany, živili se drobným obchodem a půjčováním peněz na úrok, což jim bylo vytýkáno. Těžko lze zjistit do jaké míry předpokládali událost, která je tvrdě postihla v roce 1562 a změnila od základu jejich život.

Jde o královské rozhodnutí zvané „židovské privilegium" vydané na Pražském hradě 11. dubna 1562, kterým Ferdinand I. nařizuje, aby Židé opustili Nový Jičín na věčné časy s tím, že do města nesmějí ani docházet, ani v něm přenocovat. Naskýtá se otázka, kdo dal podnět k tak nehumánnímu činu a proč tak učinil. I zde se názory historiků různí. Čeští badatelé Karel Otto a Miloš Baláš se domnívají, že podnět k vydání „privilegia" dali bohatí a po roce 1558, kdy se město vykoupilo z poddanství a stalo městem komorním, velmi sebevědomí měšťané, kteří si stěžovali, „že nemalé těžkosti od Židů snášeti a trpěti musí"[13]). Pavel Ziegler zdůvodňuje královské rozhodnutí tím, že Nový Jičín jako královské město, byť jen komorní, nemělo mít židovské obyvatele, neboť většina královských měst se již Židů zbavila, jako již vzpomenutá Jihlava, Brno, Olomouc nebo i Uherské Hradiště, odkud byli Židé vyhnáni roku 1514. Proto prý ani Nový Jičín nemohl zůstat stranou[14]). Pro Josefa Becka byly hlavními důvody pro vyhnání hospodářské záležitosti, především obchodní konkurence, peněžnictví a půjčování peněz na úrok. Vycházel z údajů v městských účetních knihách z let 1563 — 82, které jsou již ztraceny. Podle všeho byla židovská obec v druhé polovině 16. století příliš početná a hospodářsky silná, což novojičínským měšťanům nevyhovovalo.

Detail z náhrobku

Vyhnání se týkalo měst Nového Jičína, jeho předměstí, ale i Štramberka, který byl součástí novojicko-štramberského panství. Židé se bránili, ale bez úspěchu. Dostali jen krátký odklad, aby si mohli zařídit majetkové záležitosti. Mohli zvolat jako Rachel a Lea: „Nemáme žádné dědictví v našem otcovském domě"[15].) Před odchodem prodali své domy občanům města za levnou cenu. Synagogu a školu koupil za třicet zlatých starosta Jiří Schindenteufl, který je pak se ziskem přenechal soukeníkovi Dreisigerovi. V roce 1621 při obléhání Janem Jiřím Krnovským bylo židovské ghetto spáleno[16]). Před odchodem prosili Židé správu města, aby hřbitov zůstal „navždy čistý", aby hroby nebyly přeorány. Jejich přání,

vyplývající z tradiční úcty k předkům, se nenaplnilo. Náhrobní kameny byly použity ke zpevnění městských hradeb. Ke stavebním účelům se hodily i kameny ze synagogy při úpravách městských domů[17]).

Roku 1563 odešli z města i ti poslední, a tak se uzavřela první etapa pobytu Židů v Novém Jičíně. Odcházeli neradi, zanechali zde hroby předků a doufali, že se budou moci vrátit.

II. Od vyhnání do roku 1848.

V letech 1563 až 1848 byl Nový Jičín bez židovských obyvatel. To však neznamená, že sem Židé nepřicházeli. S velkým rizikem, že budou vyháněni, trestáni a že budou muset za vstup do města platit. Pavel Ziegler toto období označuje jako nepřetržitou válku Židů s městem, jehož dlouholetou vrchností byl jezuitský řád, velký nepřítel Židů. Hlavním argumentem proti těm, kteří mnohdy z různých příčin chtěli vstup Židům do města umožnit, bylo Ferdinandovo „židovské privilegium", a to ještě i v době, kdy feudální řád byl již před zhroucením.

Prvními útočišti vyhnaných Židů byly obce v blízkosti Nového Jičína, jak o tom svědčí záznam v hebrejské encyklopedii J. D. Einsteina, kde se uvádí, že Židé vyhnaní z Nového Jičína a ze Štramberka roku 1562 se usídlili v mnohých malých obcích a městech, žili pod ochranou vrchností a platili za to ochranné poplatky (Schutzgeld)[18]). Patřily mezi ně Bludovice, Životice, Starý Jičín, následně města Hranice, Lipník a Holešov. Uvedená města se zprvu novým příchozím bránila, a ještě v roce 1594 platilo nařízení, že bez souhlasu židovské náboženské obce se Židé z Nového Jičína v Lipníku a Hranicích nesmějí usazovat[19]). Postupně se právě tato města stala hlavním azylem novojičínských Židů. Odtud se nejvíce pokoušeli o návrat, stále je něco k Novému Jičínu přitahovalo. Přicházeli sem za obchodem a na hroby svých předků. Návraty a opětovné vyhánění, větší nebo menší benevolence k obcházení „židovského privilegia", souvisely s měnícím se postojem Habsburků k Židům. Zpravidla šlo o to, jak moc panovníci a šlechta Židy potřebovali. Ti měli, což je obdivuhodné, vždycky peníze a často pomáhali řešit jejich finanční tíseň. Navíc byli hybnou silou obchodu, zprostředkovateli zboží a surovin mezi severem a jihem, ale i východem a západem Evropy. Právě takové podnikavé a neúnavné lidi potřebovala vylidněná a vydrancovaná střední Evropa po třicetileté válce. Proti Židům však stála všemocná katolická církev odsuzující jejich odlišný náboženský a společenský život.

V těchto pro Židy složitých dobách se na severní Moravě držely „nad vodou" staré náboženské obce v Hranicích, Lipníku a Přerově. Měly převážně tolerantní vrchnost, jež dovedla ocenit výhody plynoucí z nemalých židovských poplatků. Ve finanční tísni se po třicetileté válce ocitla i řada měst. Od Židů si musel půjčit i Nový Jičín, vypálený a i jinak poškozený ihned na počátku války, kdy byl po obsazení císařským vojskem oblehán vojsky markraběte Jana Jiřího Krnovského, spojence Fridricha Falckého[20]). Město, ale především soukeníci, si půjčovali u židovských překupníků s vlnou ještě mnoho let po třicetileté válce, i když jim v tom jezuitská

vrchnost bránila. Dráždila ji skutečnost, že přes zákaz přicházeli do města na trhy židovští obchodníci. Hospodářská situace si tuto nechtěnou toleranci vynutila. Podle dokladů uložených v archívech v Brně, Vídni a Mikulově, které vypátral Pavel Ziegler, byly půjčky novojičínským soukeníkům značně vysoké.

V roce 1676 však došlo k obratu. Město se již z ran třicetileté války zotavilo a magistrát na naléhání jezuitů rozhodl, že Židé nesmějí volně vlnu jednotlivcům prodávat. Mohli ji prodat za pevně sjednanou cenu pouze soukenickému cechu. Navíc měli Židé při každém vstupu do města zaplatit osobní mýto šest krejcarů za osobu. Soukeníkům bylo nařízeno, aby co nejdříve své dluhy u Židů vyrovnali. Proti opatřením novojičínského magistrátu se ohradili především Židé z Lipníku. Ochranu hledali u zemské vlády v Olomouci, která se Židů zastala. Spory mezi městem, podněcovaným jezuity, a zemskou vládou se táhly až do roku 1696. Židé nejvíce poukazovali na ponižující placení osobního mýtného, čímž se cítili kladeni na úroveň zboží. Město zčásti ustoupilo v tom, že se nemuselo platit za každý vstup. V době sporů docházelo k tvrdým osobním postihům Židů. Byli v městě často zavíráni, fyzicky napadáni a uráženi. Trestáni byli i soukeníci, kteří se odvážili poskytnout Židům noclech. Zemská vláda městu připomínala ekonomický přínos, který má ze židovských obchodních kontaktů, ale to bylo neoblomné a stále se odvolávalo na císařský výnos z roku 1562.

Roku 1696 Židé znovu prohráli a po několik desetiletí nesměli do Nového Jičína docházet. V nařízení o čtyřech článcích se zakazovalo Židům ve městě obchodovat, místním řemeslníkům s Židy „handlovat" a dluhy vyrovnat, aby neměli pádný důvod do města přicházet[21]).

Uvedená opatření magistrátu ztrácela po čase na účinku a Židé začali znovu navazovat s městem obchodní styky. Dokazuje to výnos hejtmana olomouckého kraje z roku 1722, kterým se Novému Jičínu zakazuje vybírat od Židů osobní mýto a v následujícím roce 1723 povoluje Židům v městě podomní obchod. Opíral se přitom o „židovské privilegium" Karla VI. z 13. května 1723. Magistrát, a zvláště jezuité, se proti rozhodnutí hejtmana ostře ohradili. Poukazovali na to, že zvláště chudší Židé, podomní obchodníci, zvaní „Pinkljuden", se usazují v blízkých obcích, aby mohli často do města docházet a prodávat zboží po domech. Tím se stávají postrachem místním obchodníkům. Začínají prý znovu půjčovat peníze na úrok, což není křesťanům dovoleno. V přípise z 10. prosince 1723 se ohrazovali, že „židovské privilegium" Karla VI — ius specialis, nemůže právně popřít císařské nařízení Ferdinanda I. z roku 1562 ius generalis. Opět došlo k tahanicím mezi městem a Olomoucí, ale konečný výsledek zjištěn nebyl[22]).

Postavení Židů, zvláště moravských, se v 18. století za panování Karla VI., Marie Terezie a Josefa II. měnilo jednou k lepšímu a vzápětí k horšímu. Příčiny byly ekonomické, náboženské i politické. Tak ku příkladu Karel VI. již za 3 roky po vydání pro Židy příznivého „privilegia" vydal 24. října 1726 guberniální patent, kterým se měl omezit populační růst Židů. Šlo z dešního pohledu zvláště o odsouzeníhodné nařízení, podle kterého se mohl z židovské rodiny oženit jen první syn zvaný „familiant", jakýsi udržovatel rodu. Další sy-

nové měli zůstat svobodní, případně čekat jestli první syn nezemře, aby ho mohli zastoupit. Nařízení se přirozeně obcházelo, vzrůstal počet nemanželských dětí, mladší synové odcházeli z Moravy na Slovensko, kde nařízení neplatilo. Mnozí na Slovensku zůstali, a tak se v těchto letech počet Židů hlavně na západním Slovensku zvýšil. Někteří se však i s rodinami na Moravu vraceli, ale do jiných míst. Počet Židů na Moravě se přesto snížil na 5 400 rodin. Kromě uvedeného opatření nařizoval guberniální patent, že moravští Židé nesmějí zakupovat domy a půdu. Museli nosit zvláštní kroj (Tracht). V podstatě šlo o jakýsi kabát ženského tvaru, na kterém bylo na levé straně našité žluté kolo. Za Josefa II. se začal mužský a ženský kroj více odlišovat[23]).

Zvláště tvrdé dekrety proti Židům, především moravským a slezským, vydala během své vlády císařovna Marie Terezie. Vedla neúspěšné války s Pruskem a při hledání příčin porážek se přišlo i na to, že Židé se spolčovali s nepřítelem. Proto se nesměli zdržovat na území vzdáleném jednu míli od pruských hranic. Obvinění ze zrady a vliv katolické hierarchie vedly Marii Terezii k vydání protižidovského patentu z 2. ledna 1745, podle kterého se do šesti měsíců měli vystěhovat všichni Židé z Čech a Moravy. Ukázalo se, že rozhodnutí není možné v tak krátké době realizovat. Jen na Moravě se to týkalo více než 23 tisíce Židů. Navíc se musely řešit i otázky majetkoprávní. Proto byla lhůta prodloužena na deset let. Mezitím se začaly provádět tereziánské reformy, a také šlechta nebyla ve své většině vyhnání Židů nakloněna. Svědčí o tom i rozhodnutí zemských moravských stavů z roku 1748, kterým se Židům povoluje vstup do Brna a Olomouce, odkud byli roku 1454 vyhnáni. V odkladné desetileté lhůtě byli však Židé v Čechách a na Moravě zatíženi mimořádnými kontribucemi[24]). Od vystěhování se nakonec zcela upustilo a za Josefa II. se postavení Židů začalo výrazně zlepšovat.

Po vydání guberniálního patentu Karla VI. z roku 1727 a tereziánském patentu z roku 1745 se Židé v Novém Jičíně objevovali jen zřídka. Nejsou z té doby takřka žádné úřední záznamy ani kronikářské zprávy. Existuje jen jedna zpráva z r. 1760, která charakterizuje vyhraněnou náboženskou nesnášenlivost tereziánské doby. Podle ní byl v tom roce pověšen Žid Markus Löbel. Vysvětlení popravy je až nelogické. Nejmenovaný Valach byl pověšen, že zabil Žida, ale protože křesťan byl popraven za zabití Žida, musel být rovněž popraven nějaký Žid, byť neměl s věcí nic společného. V krajním případě mohli souvěrci svého příslušníka vykoupit[25]). Další zpráva je z roku 1780 a týká se sporu mezi Židem Lazarem a žilinským občanem o přepravě sukna a vlny. Ze sporu je patrné, že Židé, když měli do města ztížený přístup, najímali si v městě spolupracovníky — agenty, kteří za ně sjednávali obchody, což bylo rovněž zakázáno[26]).

Za panování Josefa II. a jeho nástupců přicházeli Židé do Nového Jičína již častěji. Zprávy o značném zadlužení novojičínských soukeníků z přelomu 18. a 19. století u židovských překupníků s vlnou jsou toho důkazem[27]). Zvláště velký počet žalob na novojičínské soukeníky značným počtem židovských věřitelů byl podán v roce 1812, po rakouském peněžním krachu. Napoleonské války

měly nepříznivý dopad i v Novém Jičíně, především v soukenickém cechu. Podle kronikáře Jana Hermana přišlo na mizinu v roce 1812 asi 400 soukeníků, kteří o vánočních svátcích chodili po žebrotě. I on připomíná dluhy, které museli soukeníci Židům celá léta splácet. Posteskl si, že zatímco Židé ve válkách bohatnou, křesťané chudnou. Tato neradostná skutečnost vyvolávala v městě antisemitské nálady[28]). Přesto v letech předrevolučních se staré zákony začínají stále více narušovat.

Zatímco Nový Jičín se bránil židovskému přistěhovalectví až do roku 1850, usazovali se Židé na konci 18. a počátkem 19. století v jeho blízkém okolí. Ještě za vlády Josefa II. se přistěhovala do Suchdolu rodina Manabergů. Získali přízeň tamní vrchnosti a ve svém domě zřídili modlitebnu pro Židy z okolí. Za souhlas platili vrchnosti 50 zlatých ročně. Na počátku 19. století se do Kunína přistěhovala z Lipníku rodina Scheuerů, kterým hraběnka Marie Walburga Truchsesová z Harrachů pronajala roku 1810 palírnu v domě č. 155. Jeden ze Scheuerů, J. B. Scheuer, založil v Jeseníku nad Odrou továrničku na ocet a otevřel zde obchod. Emanuel Adler, který přišel z Kroměříže, postavil v Šenově továrnu na likéry a Leopold Adler zde zřídil chorobinec. Ve Starém Jičíně se usadila rodina Hermana Davida, přišedší rovněž z Kroměříže. Jeho bratr Jakub David zakotvil v Klokočově. Z této rodiny pocházel básník J. J. David, který často trávil prázdniny u strýce ve Starém Jičíně. K rodině starojických Davidů patřil i dr. Isidor Singer, spisovatel a vydavatel židovské encyklopedie v New Yorku.

Na počátku 19. století se formovala i silná židovská komunita v Příboře. Tvořili ji především polští Židé, obchodníci s vlnou a dobytkem, kteří zajišťovali transport dobytka z východních zemí, především z Haliče, do rakouského vnitrozemí. Mnozí z nich se později stali významnými příborskými továrníky, například Flussové s továrnou na sukno, Mandlerové, majitelé pletárny, Schnürerové s přádelnou. V blízké Trnávce se v první polovině 19. století usadili Herzové a několik Židů i v Sedlnici na panství Eichendorfů[29]).

Je pochopitelné, že Židé usazení blízko Nového Jičína usilovali o obchodní kontakty s městem a spolu s hranickými a lipnickými Židy překonávali poslední odpor magistrátu, který po zrušení jezuitského řádu ztratil hlavní oporu v šíření antisemitských nálad. Pokud zde byly, pak pramenily především v ekonomických příčinách — v zadlužení soukeníků a v obavách z konkurence u místních obchodníků.

O první kroky k prolomení hlavní překážky, císařského patentu z roku 1562, na který se město stále odvolávalo, se v celku úspěšně pokoušeli Židé ještě před rokem 1848. Od roku 1830 byli Židé ve městě stále častěji trpěni, mnohokrát zde „na černo" přenocovali, hlavně u svých dlužníků. V „Kuhländer Heimatarchiv" jsou záznamy, že v městě již mnozí Židé přechodně pobývají i delší dobu, cestující židovští obchodníci nocují veřejně v hostincích a městský magistrát nad tím přivírá oči, neboť město prostřednictvím židovských obchodníků získává spojení se Saskem, Slezskem a Budapeští[30]).

První Žid, který se v městě před rokem 1848 s rodinou usadil, byl Ignác Sachs pocházející ze Slezska. Přicházel sem nejdříve z Bílovce, kde měl pálenici. V roce 1844 se přistěhoval bez povolení

a pobýval v podnájmu v domech č. 8 v dnešní ulici 5. května (Schwarzgasse) a č. 6 v ulici Kostelní (Kirchengasse). Oba domy patřily Františku Böhmovi. V revolučním roce 1848 byl však národní gardou z města vyhnán. Uchýlil se do Šenova, tajně se do města vracel a vystavoval svého ubytovatele Františka Böhma kritice a pokutám, které mu však byly zpravidla prominuty[31]).

Z případu Ignáce Sachse lze soudit, že ani ve svobodomyslném roce 1848 se část novojičínských občanů nedovedla ještě zbavit v městě zakořeněného antisemitismu. I když pád feudalismu byl již neodvratný, stále se magistrát odvolával na takřka tři sta let starý císařský patent.

III. Období pobytu Židů v Novém Jičíně v letech 1850 — 1918.

Trvalému usazování Židů v Novém Jičíně se město bránilo až do roku 1850. První povolení k trvalému pobytu si vybojoval již zmíněný Ignác Sachs. Měl zřejmě dostatek peněz, aby si 7. března 1850 zakoupil na náměstí šenkovní dům č. 16 a otevřel zde hostinec. O tři roky později svedl s radnicí boj o obchod se smíšeným zbožím. Město chtělo zabránit jeho registraci u krajského soudu, ale Sachs spor vyhrál s tím, že bude prodávat zboží, které se dosud v sedmnácti novojičínských obchodech nedostane koupit. Jednalo se o váhy, koberce, šňůrky a další zboží, které Sachs opatřoval z hodně vzdálených míst. Za povolení slíbil, že zařídí spojení města s nově otevřenou Severní dráhou Ferdinandovou, a to se stanicí Suchdol nad Odrou a Studénka. Magistrát přesto neměl tohoto podnikavého a v prostředcích málo vybíravého Žida v lásce, o čemž svědčí i zamítnutí jeho žádosti o přijetí do svazku města (Gemeindeverband). Sachs si však probojoval, jako majitel šenkovního domu, vstup do užšího výboru šenkovního bratrstva, pouštěl se do mnoha obchodních transakcí a na konec se stal dopravcem. Často zkrachoval a znovu se vzpamatoval. Dvakrát byl ženat a měl štěstí, že obě manželky byly zdatnými obchodnicemi. První, Josefína, pocházela z Lipníka, druhá, Karolína, z Vídně a po úmrtí Ignáce Sachse, 1. 3. 1870, vedla obchod ještě několik dalších let. Roku 1883 prodala dům na náměstí Anně von Holle[32]).

Po Ignáci Sachsovi přicházejí do Nového Jičína další Židé, zakupují se zde nebo si pronajímají byty a provozovny. Přicházejí nejvíce z Hranic, Lipníka, ale i ze vzdálenějších míst rakouské monarchie. V roce 1850 získal povolení k pobytu Eduard Adler, který si pronajal na Dolní bráně dům č. 709 (nyní č. 9), záhy po něm hostinský Wolf Silberstein, který později přijal jméno Wilhelm. Měl prosperující hostinec v Hornobranské ulici č. 146 (nyní ulice K nemocnici) a zřídil zde jídelnu[33]). Od roku 1852 žije v Novém Jičíně i lipnický Gerson Herz, zakladatel zde rozvětvené rodiny Herzů, která bude mít později v novojičínské židovské obci významné postavení hmotné i společenské. V šedesátých letech se do města přistěhovaly židovské rodiny Knöpfelmacherové — obchodníci s obilím, Neugörschlové, kteří obchodovali s vínem, Kulkové z Lipníku, Klappholzové, Silbermannové, Goldbergové a další, převážně obchodníci se střižním zbožím, suknem a výrobci likérů. Jejich postavení se zlepšilo právní úpravou o postavení Židů po

vydání zákona z 18. února 1860, podle kterého mohli Židé svobodně nabývat majetek, dále realizací obecních zákonů z roku 1862, které upravovaly židovské záležitosti, a zákona z roku 1867 o jejich svobodném stěhování.

Je zajímavé, že přicházející Židé se usazovali nejvíce v ulicích, kde bylo v letech před vyhnáním v roce 1563 židovské ghetto. Kupovali domy v dnešních ulicích Úzké (Zillergasse, Judengasse) Resslově (Rettiggasse), Křižíkově (Hummelgasse), 5. května (Schwarzgasse). Několik domů koupili i na náměstí, zpravidla ty, které ústily do shora uvedených ulic. Zde jim kromě Sachsova domu patřily v druhé polovině 19. století například dům č. 7 — majitel Neugörschel, nebo č. 13 Grünberger. V závěru století byli však majiteli domů na Dolní i Horní bráně a ojediněle i v dalších ulicích města[34]).

Přistěhovalí Židé byli většinou bohatí lidé, přinesli do města kapitál a nesporně mnohdy dravou soutěživost. Do konce století převládli v obchodu s obilím, vínem, vlnou, dřevem, vznikla zde řada pálenic, výrobny likérů, obchody se suknem, střižním zbožím, s kůží, smíšeným zbožím. Vlastní výrobou se však zabývali méně. Nacházíme zde jen židovské pekaře a řezníky. Zato hostinců a výčepů zde měli vždy hodně, a to se jim často vyčítalo. Alkohol v různé podobě rozváželi ze svých pálenic do okolních obcí tamním hostinským.

Novojičínští měšťané v druhé polovině 19. století zvláště těžce nesli, že Židé záhy po roce 1850 získali převahu v šenkovním bratrstvu. Začátek byl u vzpomenutého Ignáce Sachse, který zakoupil jeden ze čtyřiceti pěti šenkovních domů, v jeho činnosti pokračoval Gerson Herz, jenž se stal nájemcem pivovaru, který šenkovnímu bratrstvu náležel. Při soutěži o pronájem přeplatil arijského nájemce o tisíc zlatých. Rodina Herzova a další Židé získali pak v druhé polovině století většinu hostinských koncesí, kde mohli prodávat pivo a likéry vyrobené ve vlastním pivovaru a vlastních palírnách. Pavel Ziegler uvádí, že v letech 1863 až 1908 bylo v Novém Jičíně třináct židovských hostinců. Tato aktivita byla posuzována jako škodlivá, stejně jako drobné půjčování na úrok a židovská účast v bankovnictví[35]).

Méně úspěšní byli však, na rozdíl od Židů v Příboře, v průmyslovém podnikání. Zajímali se především o textilní výrobu, ale zde narazili na tvrdý odpor novojičínských továrníků. O tovární textilní výrobu se pokoušeli bratří Bretholzové, bratří Perlové, Leon Weiser a bratři Adolf a Jonas Ehrenfeldovi. V roce 1880 měli Ehrenfeldové továrnu na sukno v dnešní Máchově ulici (Hohegasse 13), ale v roce 1892 se firma dostala do konkursu. Ani ostatním se nedařilo lépe a postupně od tovární výroby upustili a mnozí Nový Jičín opustili[36]). Teprve na počátku dvacátého století se v Novém Jičíně prosadila židovská továrna na klobouky. V roce 1905 přišli do města z Vídně bratři Böhmové jako společníci německého podnikatele Schlesingera. Postavili u Jičínky v dnešní Lužické ulici menší továrnu na klobouky. Zkušenosti s výrobou si přinesli z Vídně a Prahy, kde kloboučnické továrny již měli. Krátce před světovou válkou zahájili výrobu v nově postavené budově na dnešní Suvorovově ulici a haly vybavili nejmodernějšími stroji. V roce 1914

došlo mezi společníky k velkým sporům, za kterých byla výroba na čas zastavena. Teprve v roce 1916 se urovnaly tak, že se obě továrny staly majetkem firmy „bratři Böhmové". Na rozdíl od starších a dobře zavedených firem Hücklů a Peschlů se Böhmové specializovali na vlněné klobouky, které byly levnější než srstěné. U Böhmů byly tvrdší pracovní podmínky, jak to potvrzuje pracovní řád z roku 1906, podle kterého mohly být přijímány jako pomocné síly i děti pod šestnáct let, pracovalo se od šesté ráno do páté večer s hodinovou přestávkou. Dělníci byli vystaveni libovůli mistrů a i za drobné porušení pracovního řádu se propouštělo. V továrně však byla silná odborová organizace, která po stávce v roce 1910 vybojovala odstranění nejhorších pracovních závad a zvýšení mezd o 6 %. Za války byly obě Böhmovy továrny zabrány pro vojenské účely a výroba klobouků byla omezena na jednu třetinu[37]).

Počet Židů v Novém Jičíně v letech 1850 až 1918 se měnil, jak o tom svědčí výsledky sčítání lidu. V roce 1880 bylo z celkového počtu 10 744 obyvatel města 275 Židů, roku 1890 již jen 270 (z 11 562), roku 1900 253 z 12 003 obyvatel a roku 1910 jen 230 Židů na 13 226 obyvatel. Z přehledu je zřejmé, že je rok 1880 rokem obratu k úbytku. V roce 1900 dochází k obecnému úbytku Židů na celé Moravě[38]). Za jeho příčinu v Novém Jičíně se považuje odpor města, zvláště bohatých Němců, k většímu židovskému podnikání, především továrnímu, ale i silný, v městě tradiční, katolicismus[39]).

Hmotné postavení dovolovalo novojičínským Židům posílat děti na studia, a tak se mezi nimi postupně objevuje i dosti silná vrstva inteligence, advokáti, soudci, lékaři, inženýři i profesoři. Ne všichni byli novojičínští, mnozí byli do města přeloženi. Z advokátů se na přelomu století připomínají doktoři Otto, Fischer, Weistein, Altenstein, z lékařů Oberländer, Porges, Tauber, ze soudců Eisler, Khon a Birnstein[40]).

Větší část Židů si byla vědoma příčin nevraživosti i antisemitismu, odsuzovala jednání dravých Židů typu Ignáce Sachse a usilovala o spolupráci s radnicí a okresními úřady. Byla si vědoma své minulosti v tomto městě. Patřila převážně mezi silně věřící a jen málo jedinců na přelomu století se od židovské víry odklánělo. Záhy po padesátých letech, když jich bylo v městě již více, začali usilovat o vytvoření náboženské obce, která neměla mít jen náboženské, ale společenské, sociální i obranné poslání. Nejdříve se scházeli k modlitbám v domech bohatých Židů, nejčastěji v domě Josefa Herze v dnešní ulici 5. května (Schwarzgasse 12), který ho zakoupil od šenkovního bratrstva, ale i v některých domech na náměstí. V roce 1868 získali souhlas k ustavení náboženského sdružení (Religionsgenosenschaft), do kterého se přihlásili i Židé z blízkého okolí. Postupně si zřídili školu a prvním učitelem se stal Moric Klappholz. Úlohu rabína, i když neoficiálního, zastával řadu let R. Menachem (Mandl) Schönhof a po něm kantor Nemechia (Heinrich) Silberschütz. Protože však počet věřících značně vzrostl, pronajalo si sdružení roku 1870 velkou místnost v domě Jakuba Weisse na Dolní bráně č. 41. Ve funkcích předáků sdružení se od roku 1868 do roku 1892 vystřídali Ignác Sachs, J. B. Scheuer z Jeseníku nad Odrou, Sigmund Brettholz a Josef Hesse[41]). Není známo,

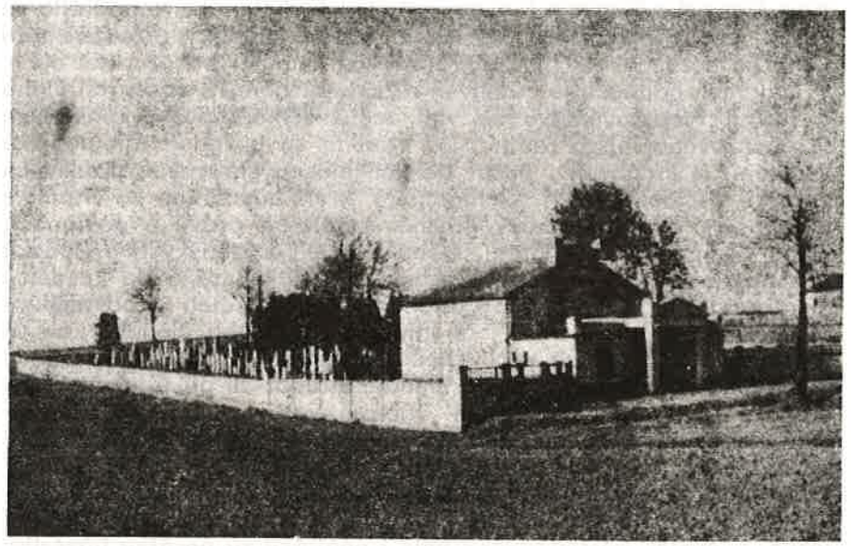

Židovský hřbitov v Novém Jičíně založený roku 1875

kde až do roku 1875 pochovávali své mrtvé. Jisté však je, že 15. března roku 1875 zakoupilo sdružení za tisíc zlatých pozemek od obce Šenova, aby zde založilo židovský hřbitov. Parcela nacházející se u silnice směrem k Příboru byla poměrně daleko od města a byla dostatečně veliká jak pro pohřebiště, tak i pro obřadní budovu a přístupovou cestu. Pozemek pro hřbitov byl osvobozen od daní[42]).

Ale od roku 1881 začali již novojičínští Židé usilovat o náboženskou autonomii, kterou měla většina starých náboženských obcí a židovské komunity v okresních městech. Podařilo se jim to až za deset let, kdy rakouské ministerstvo školství a kultu rozhodnutím č. 8132 z 15. VI. 1891 povoluje v Novém Jičíně ustavit samostatnou židovskou náboženskou obec (Kultusgemeinde). Tím místní Židé získali samostatnost v rozhodování nejen ve věcech kultovních, ale i finančních a společenských. Židovská obec dosáhla nového postavení i vůči úřadům. Ihned po vydání rozhodnutí byla ustavena komise pro vypracování statutu náboženské obce ve složení Josef Herz, dr. Holding, Adolf Grünberger, Moric Grünberger a Adolf Herz. Statut byl schválen 2. V. 1894 ministerstvem školství a kultu a 16. 3. 1895 potvrzen místodržitelstvím v Brně[43]). Podle něho do židovské náboženské obce v Novém Jičíně přišlušeli všichni Židé žijící v soudních okresech Nový Jičín, Příbor, Frenštát a Fulnek.

V šestnácti oddílech a v sedmdesáti devíti paragrafech statutu jsou obsažena do všech podrobností pravidla, kterými se měli

řídit členové náboženské obce, rabíni a funkcionáři. Nepodařilo se zjistit, zda se jeho náplň změnila po vzniku republiky, protože z této doby se nezachovaly písemné zprávy o činnosti náboženské obce. V úvodních oddílech je stanoven rozsah působnosti obce, její úloha a řízení. Představenstvo se volí zcela demokraticky, konkursem je obsazováno místo rabína, od kterého se požaduje theologické vzdělání, je stanoven i počet dalších placených funkcí, především kantorů a šlachtovních (Schlächter), kteří odpovídají za rituálem předepsané maso. Stanovy přesně specifikují práva a povinnosti členů i způsob hospodaření. Obec žila jen z členských příspěvků a z poplatků za náboženské úkony. Příspěvky stanovila každému členu podle majetku zvolená finanční komise a člen je odváděl ve čtvrtletních lhůtách. Před jednáním se zavazovali členové komise mlčením o podkladech pro výpočet příspěvků a slibem, že budou rozhodovat spravedlivě. Podle hmotné situace se postupovalo i při stanovení poplatků za rituální úkony, svatby a pohřby. Členové byli rozděleni podle majetku do tří skupin. Poplatek za svatební obřad činil v první třídě 55 zlatých, v druhé 40 a ve třetí 20 zlatých. Za pohřeb se všemi náležitostmi zaplatil Žid z nejbohatší skupiny i 200 zlatých. Platilo se i za pevné místo v synagoze, za rituální lázně — mikve, odstupňovány byly i poplatky za porážky hovězího masa a drůbeže.

Náboženská obec měla dozor i nad spolky, které postupně vznikaly, a to k různým účelům. Jedním z prvních byl podpůrný spolek Chewra Kadischa pro pohřební záležitosti. Z rozpočtu obce platily veškeré výdaje i platy rabínovi, kantorovi a dalším zaměstnancům, udělovaly se příspěvky zasloužilým pracovníkům, kteří obci sloužili více než 30 let, ale i chudším studentům a rodičům, jejichž děti potřebovaly trvalou lékařskou péči. Vyučování náboženství podléhalo rabínovi, který vyučoval buď sám nebo jím pověřený učitel náboženství. Učebnice schvalovaly státní orgány. Dozorem nad náboženskou výukou byl pověřen jeden z členů představenstva. V závěru statutu je doložka o dohlédacím právu státních orgánů nad plněním stanov podle zákona z 21. III. 1890 č. 57[44]).

Alespoň částečný pohled do poměrů novojičínské náboženské obce poskytují dochované písemné zlomky její administrativy a pokladní kniha. Jde o doklady z let 1896 až 1920[45]). Z nich se dovídáme, že v roce 1896 měla obec 169 členů, z toho bylo z Nového Jičína 74. Podle výše příspěvků patřili mezi nejbohatší Josef Herz, který platil ročně 80 zlatých, dr. Holding 70 zlatých, Otto Bermann 50 zlatých. Vysoké příjmy obci odevzdávali i Grünbergové, Adlerové a Wolfové. Mezi chudší a chudé patřili David ze Starého Jičína, Koblic, Kohn a někteří další jak z Nového Jičína, tak i ze Šenova a Jeseníku.

Ze soudního okresu příborského patřilo k náboženské obci 30 členů. Vedle nejbohatších Flussů, kteří platili 60 zlatých ročně, byli zde další bohatí Židé, ale i chudší, alespoň přechodně, kteří častěji žádali o snížení a někdy i prominutí příspěvků na příslušný rok. Příborští Židé měli vydání na udržování vlastního kultovního spolku, který spravoval modlitebnu a platil kantora, který vyučoval náboženství na příborských školách. Současně dohlížel i na rituální porážky[46]).

Ve Frenštátě pod Radhoštěm žilo na přelomu století pět židovských rodin v čele s bohatými Kohny a Aufrichty, z Fulneku je v seznamu z roku 1896 uvedeno jedenáct členů. Z nich nejbohatší, továrník Julius Pollak, platil 50 zlatých ročních příspěvků. Deset členů novojičínské náboženské obce pocházelo ze Suchdola nad Odrou. Někteří byli tak chudí, že byli od placení příspěvků zcela osvobozeni. Po čtyřech členech měla obec ve Štramberku, Bartošovicích a v Kunčičkách. Bartošovický statkář Czeczoviczka přispíval do pokladny obce značnou částkou[47]). Na konci 19. století žily tři židovské rodiny v Hukovicích a Čeladné, po dvou v Butovicích, Kopřivnici, Klokočově, Kozlovicích a po jedné v Petřvaldíku, Bordovicích, Tiché a Větřkovicích. Počet venkovských členů se často měnil. Převážně šlo o chudší Židy, kteří žili v nájmu, a když poznali, že v obci nenajdou uplatnění, odcházeli. Do fondu novojičínské náboženské obce sice přispívali, ale náboženských obřadů se zúčastňovali jen o hlavních svátcích.

Po ustavení obce mohl být konkursem vybrán první řádný rabín. Stal se jím vzdělaný a záhy velmi oblíbený dr. S. Mandl. Působil v Novém Jičíně od roku 1900 do předčasné smrti v roce 1924[48]). Kromě rabína platila obec učitele, sekretáře, kantora a sluhu.

Stále však neměla synagogu, zvanou také templ. O její výstavbě se rozhodlo v roce 1896 a byl k tomu ustaven komitét v čele s dr. Perlem, představeným obce a s Josefem Herzem jako vedoucím celé akce. 1. července 1896 vydal komitét provolání ke sbírce a zaslal je spolu s prosbou o příspěvek všem židovským obcím v celé monarchii[49]). Z rozsáhlé korespondence kolem výstavby synagogy je poznat, že v té době měly stejný záměr mnohé židovské náboženské obce, zvláště na severní Moravě. Z opavské náboženské obce zaslali jen malý obnos a navíc leták, kde oznamují, že se sami rozhodli postavit synagogu. Stěžují si, že snad v žádném jiném městě nebyli Židé tak utiskovaní jako v Opavě. Mají od roku 1854 jen provizorní modlitebnu, která již naprosto nestačí. Osmnáct zlatých s přáním zdaru výstavbě synagogy poslali souvěrci z Bílovce, štědřejší byli Židé z Frýdku, kteří zaslali 25 zlatých a ještě více náboženská obec v Brně se sto zlatými a příslibem, že v dalších letech bude na novojičínskou synagogu pamatovat. Ve sbírce se pokračovalo několik let, neboť teprve za čtyři roky se začaly připravovat plány a až 27. 12. 1905 byly zakoupeny stavební parcely č. 424 a č. 530 na rohu dnešní Havlíčkovy (Legergasse) a Štefánikovy (Sofienring) za 12 000 zlatých. Projekt stavby byl zadán civilnímu architektovi Ernstu Lindnerovi z Vídně a provedení svěřeno místnímu staviteli Richardu Klosovi. V záznamech o výstavbě není uvedena konečná celková částka, ale dle velikosti a vnitřního vybavení, jak dokazují dobové fotografie, lze soudit, že šlo o částku nemalou. Ve srovnání s bohatými náboženskými obcemi, které na sklonku století postavily nádherné synagogy, ku příkladu v Ostravě, Olomouci, byla novojičínská synagoga skromná. Nelze však zapomínat, že ostravští Židé ve srovnání s novojičínskými nemuseli spoléhat na sbírky.

K slavnostnímu otevření synagogy došlo 12. dubna 1908 a zúčastnili se ho zástupci krajského a okresního soudu, přední továr-

níci a vážení měšťané. Nechyběl evangelický farář Riedel, ale pozvaní představitelé města a katolické církve se nedostavili[50]). Slavnost byla dlouho pečlivě připravována a z otevření synagogy měl největší radost rabín dr. Mandl, který označil její zřízení za obrovský úspěch a za obrat v životě náboženské obce. Nikdo si tehdy nepřipustil myšlenku, že svému účelu bude sloužit jen třicet let.

V čele náboženské obce do konce první světové války stáli dr. Samuel Perl, lékař (1891—1906) a advokát dr. Theodor Fischer. Během svého působení se především snažili překonat ne-li nepřátelský, tak alespoň rezervovaný postoj městského magistrátu k náboženské židovské obci. Příliš se jim to nedařilo, i když sami patřili mezi vážené občany. Větší úspěch měli u státních úřadů, kde v té době pracovali i židovští úředníci, hlavně právníci. I novojičínští Židé byli před válkou loajálními občany habsburské monarchie. Byli vděčni, že dosáhli rovnoprávnosti, mohli svobodně podnikat a vyznávat svou víru. Hlásili se převážně k německé národnosti, přijali německou kulturu a stali se i jejími obhájci. Svědčí o tom případ sice ojedinělý, ale příznačný v tom, že se týká jednoho z členů rodiny Bretholzů, dr. Bertolda Bretholze, významného historika a od roku 1908 ředitele zemského archivu moravského v Brně, který se narodil 1. VII. 1862 v Příboře. Stal se nejzatvrzelejším obhájcem teorie, že Němci do našich zemí nepřišli jako kolonisté ve 13. století, ale jsou potomci germánských Markomanů[51]). Je ironií osudu, že tuto teorii zneužili nacisté, kteří právě Židům nejvíce ublížili.

Před válkou se Židé politicky příliš neprojevovali a lze předpokládat, že se přikláněli k liberálním měšťanským stranám. Mezi německými sociálními demokraty však již tehdy působil dr. Emanuel Löwy, státní návladní u krajského soudu. Mezi členy židovské náboženské obce není uváděn, asi se Židem necítil.

Za první světové války narukoval i značný počet novojičínských Židů, což se odrazilo i v příjmech náboženské obce. Těm, kteří zůstali, byly zvýšeny příspěvky o 25 %, aby obec mohla podporovat rodiny chudších vojáků. Za tím účelem se o židovských svátcích konaly sbírky. Rabín přitom věřící nabádal, aby nezapalovali tradičně svíčky a peníze tak ušetřené aby darovali vojenským vdovám a sirotkům. Obec se také zapojila do akce na podporu uprchlíků před blížící se frontou v Haliči na podzim roku 1914. Úzce přitom spolupracovala s hlavními organizátory v Ostravě, obracela se na obecní úřady i katolické fary s žádostí o přechodné ubytování uprchlíků. Úspěch akce nebyl valný. Umístit se podařilo jen několik rodin ve městě a okolí, získaly se i finanční příspěvky, dokonce až z jihomoravských obcí v Pohořelicích a Mikulově. Rychlou protiofenzívou rakouských armád byla ruská vojska vytlačena z Karpat a Haliče, a tak se židovští uprchlíci rychle vraceli domů. Ze sbírek jim byly zaplaceny jízdenky i potraviny na cestu[52]). Bližší zprávy o životě novojičínské náboženské obce za války, o počtech padlých a raněných z řad Židů se nezachovaly.

IV. Židovská náboženská obec v Novém Jičíně za první republiky (1918 — 1938)

Státní převrat v roce 1918 přivodil mnoho podstatných změn v hospodářských, politických, sociálních a národnostních poměrech na Novojičínsku. Vznik republiky se odrazil i v životě židovské náboženské obce.

Novojičínsko, nacházející se na jazykové hranici severovýchodní Moravy, prožívalo od konce 19. století tvrdý národnostní zápas. Vládnoucí německá většina v soudních okresech Nový Jičín a Fulnek, odmítající nároky českého obyvatelstva na základní národnostní práva a hospodářské uplatnění, byla šokována zprávami o vzniku Československa. Přidala se k nereálným požadavkům Němců o vytvoření pohraničních provincií, které se měly připojit k nově vznikajícímu Rakousku nebo k Německu. Novojičínská radnice vedená místní buržoazií, strhla na čas do protičeskoslovenských akcí i německé dělníky a přihlásila se k podivnému útvaru Sudetenland se sídlem v Opavě. Ve Fulneku bylo dokonce zřízeno jeho hejtmanství. Nový Jičín žil několik týdnů v napětí jakéhosi dvojvládí, neboť okresní hejtmanství, krajský a okresní soud i finanční úřady po několika dnech Československý stát uznaly a spolu s českým Národním výborem usilovaly o konsolidaci poměrů v městě a okrese. Jednání s novojičínským magistrátem o uznání republiky bylo neúspěšné, a proto byl i Nový Jičín jako řada jiných severomoravských měst na příkaz vlády 22. listopadu 1918 obsazen dobrovolnickými jednotkami z Příbora a Starého Jičína[53]).

Novojičínská radnice sice nový stát uznala, ale její vedení bylo přesvědčeno, že se tím nic nezmění, že městské zastupitelstvo, radní a starosta budou vládnout ve stejném složení, bez ohledu na české obyvatelstvo, jehož počet od konce století vzrůstal, ale na správě města se nepodílel ani jediným zástupcem[54]). Nedbalo ani na sociální složení obyvatel. Požadavek na reorganizaci zastupitelstva, který vzneslo hejtmanství, byl tvrdě odmítán, a teprve hrozba, že až do obecních voleb bude město spravováno českým vládním komisařem, přimělo vedení města k ústupkům. Do městského zastupitelstva bylo nejdříve kooptováno několik německých sociálních demokratů a teprve v únoru 1919 bylo rozšířeno o deset českých zástupců[55]).

A právě v této době, na počátku roku 1919, se začíná politicky aktivizovat i část židovské novojičínské komunity. Mezi něm. sociál. demokraty, kteří byli v prosinci 1918 přijati do městského zastupitelstva, byli i dva Židé, a to Josef Herz a dr. Emanuel Löwy[56]). Zvláště dr. Löwy byl znám jako předák této strany již z přelomu století. Předáci formujících se sionistů nepovažovali oba jmenované za židovské zástupce. S počátky činnosti židovského nacionalistického křídla sionistů se na Moravě setkáváme již na konci 19. století. V Olomouci je sionismus připomínán roku 1897, kdy se zde konal sjezd sionistů z Rakousko-Uherska[57]). Upevnil se před první světovou válkou a na severní Moravě zvláště za války při organizování pomoci haličským Židům. Ihned po vyhlášení ČSR byla v Praze ustavena Židovská národní rada a dle jejího vzoru se i v moravských městech tvořily Židovské národní rady — Volksraty,

které se zaměřily na politická práva Židů. V čele novojičínské Židovské národní rady stanul Leo Körner, který se zúčastnil ve dnech 4. — 6. ledna 1919 židovského sionistického kongresu v Praze. Po návratu seznámil své stoupence s cíli sionismu v Československu na shromáždění, které se konalo v židovském společenském domě ve Schwarzově ulici (nyní ulice 5. května), kde bylo zpracováno memorandum, které bylo předáno v Olomouci dr. Mořici Hrubanovi, tehdejšímu zplnomocněnému ministru pro Moravu. Novojičínští sionisté požadovali zastoupení židovské obce v případném novém zastupitelstvu pod vedením vládního komisaře. Židovští zástupci měli převzít mandáty z rukou komisaře jako Židé, nikoli z milosti Němců. Tím se mělo posílit národní povědomí Židů a také jejich autonomní postavení ve městě. Uvedené shromáždění se zároveň stalo zakládající schůzí spolku Zion. Leo Körner byl zvolen předsedou a dalšími členy výboru se stali Julius Aufricht, Malvína Hasová, Albert Bermann, dr. Sigmund Bernstein, Siegfried Herz, Adolf Huppert a Adolf Kupfermann[58]). Po zrušení národních výborů a národních rad pokračoval spolek Zion ve své činnosti až do roku 1938 a převzal kromě jiných úkolů i prosazování politických zájmů místních Židů.

Na počínání Židovské národní rady ostře zareagovali místní Němci, kteří se o memorandu záhy dozvěděli a jeho plné znění zveřejnili v místních novinách — v Hoschově Volkszeitungu[59]). Židovské nároky na samostatné zastoupení v zastupitelstvu odmítali s tím, že počet Židů v městě nebyl nikdy tak veliký, aby získali byť jen jeden mandát. Podle sčítání lidu v roce 1910 bylo v městě 230 Židů, což představovalo jen 1,65 % obyvatel. Postoj sionistů považovali za zradu německé věci a za převlékání kabátů. Záměr sionistů se stejně neuskutečnil, neboť město se komisařské správě vyhnulo tím, že kooptovalo deset českých zástupců. Postoj k Židům se však ze strany místních Němců zhoršil. Memorandem se zabývaly i další německé noviny, ve kterých byl osočován především Leo Körner z otevřeného sionismu. Hlavně místní Volkszeitung sledoval jeho další činnost. Zveřejnil, že se 2. února 1919 zúčastnil světového kongresu sionistů v Londýně a ptal se, jak získal cestovní pas. Přičítal to vlivu Mořice Hrubana[60]). Židé byli i mimo tisk novojičínskými Němci obviňováni, že se rychle přizpůsobují novým poměrům. Vyčítalo se jim, že v době monarchie se při sčítání lidu hlásili k německé obcovací řeči, přidávali k německé kultuře, vzdělávali se na německých školách. Nyní, v nových podmínkách, se přátelí s Čechy, stávají se „tschechenfreundlich"[61]). Takto postoje Židů v poválečných letech hodnotí zvláště Pavel Ziegler. Nelze s tím zcela souhlasit. Nešlo tehdy ještě o výrazný příklon k Čechům, ale spíše o pokus o prosazení větší židovské národní identity, pro kterou měli Češi větší pochopení. Nové demokratické volební zákony umožnily Židům účast ve volbách s vlastními kandidátkami. I v Novém Jičíně v obecních volbách v roce 1919 a 1923 měli Židé vlastní kandidátku. Židovské kandidátky se objevily i ve volbách do parlamentu. Výsledky voleb však ukazují, že ne všichni Židé měli o účast Židů na správě města zájem. V roce 1919, ve volbách do městského zastupitelstva, získala židovská kandidátka pouze 67 a v roce 1923 jen 81 hlasů, což na

mandát nestačilo. Málo hlasů od židovských voličů v Novém Jičíně dostali židovští kandidáti v parlamentních a zemských volbách v letech 1920, 1925, 1928 a 1929[62]). Po neúspěších v obecních volbách v letech 1919 a 1923 již místní Židé do dalších obecních voleb v letech 1927, 1931 a 1938 s vlastní kandidátkou nevstoupili.

Československé zákonodárství přiznalo Židům právo hlásit se i k židovské národnosti. Ta se zjišťovala při sčítáních lidu. Při prvním sčítání v roce 1921 se na Moravě a ve Slezsku k židovské národnosti hlásilo 18 630 osob. K německé národnosti se přihlásilo 13 571 Židů, k české 6 116 a k jiné 612. Nejvíce Židů se k židovské národnosti při tomto sčítání přihlásilo v Brně, Ostravě, značný počet i v Uherském Hradišti, Kroměříži, Lipníku a Kyjově. Z 245 Židů v Novém Jičíně se k židovské národnosti přihlásilo 118[63]). Údaje ze sčítání v roce 1930 se na Moravě a ve Slezsku nepodařilo zjistit a ani v údajích z Nového Jičína není židovská národnost uvedena.

V rodinách novojičínských Židů se v prvních letech republiky mluvilo převážně německy. Mnohé židovské ženy ani česky neznaly, a tak mateřskou řeč uváděli židovští žáci i na českých školách německou. Je to poznat z třídních výkazů židovských studentů novojičínského českého gymnázia, kde se uváděla mateřská řeč. Postupně se však stále více židovských studentů hlásilo k české národnosti. Jsou případy, kdy v prvním ročníku uvádí student mateřskou řeč německou, ale ve čtvrtém tentýž student již českou. Židé to s národností a obcovací řečí neměli nikdy snadné. Museli se přizpůsobovat místům, kde žili, vrchnosti, která je chránila, obchodním zájmům. Dlouholeté trvání německé nadvlády je nutilo komunikovat převážně německy. V době zápasů v národnostně smíšeném Novojičínsku bylo jejich „němčení" přijímáno v české společnosti se smíšenými pocity, přinejmenším proto, že posilovali německý živel. Postoj Židů k republice, a v Novém Jičíně také k české společnosti, se výrazně změnil od třicátých let, kdy došlo po nástupu nacismu v sousedním Německu k moci k ohrožení republiky. Židé se začali otevřeně přihlašovat k obranným akcím. K „počešťování" místních Židů docházelo i častějšími smíšenými sňatky, a také tím, že do města byli překládáni z českého prostředí židovští úředníci, kteří se dle místních Němců cítili Čechy. Postoj novojičínských Židů k české věci na sklonku třicátých let se projevil v posledních obecních volbách 22. května 1938, kdy české strany zaznamenaly i zásluhou židovských hlasů překvapivý úspěch[64]).

Židovská náboženská obec v Novém Jičíně za první republiky zaznamenala změny nejen počtu členů, ale i jejich postoje k víře. Statut vypracovaný v roce 1896 platil i nadále, ale nová doba poznamenala světonázorové postoje zvláště mladší generace. V čele obce byl do 19. února 1920 dr. Theodor Fischer, po něm až do úmrtí v září 1925 Isidor Körner, velkoobchodník dřevem a majitel pily. V říjnu 1925 byl předsedou obce zvolen Bertold Klappholz a posledním představitelem byl výrobce likérů Adolf Huppert[65]). Velkou ztrátu utrpěli novojičínští Židé úmrtím vzdělaného rabína dr. S. Mandla. Zemřel 19. srpna 1924 ve Vídni ve věku 57 let. Po jeho smrti nebyl již rabinát obsazen. Důvodů bylo několik, pře-

devším však finanční záležitosti obce. Ubývalo členů, což dokazují i výsledky sčítání z roku 1930, kdy v městě žilo 206 Židů. Příjmy do obecní pokladny se snížily nejen úbytkem členů, ale i tím, že je mnozí odmítali platit. Židovská obec musela platit důchod paní Rose Mandlové, rabínově vdově, které představenstvo svěřilo vyučování náboženství a vedení matriky. Funkci rabína vykonával kantor Dukes. Ve vztahu k náboženství docházelo k výraznější diferenciaci. Rostl počet těch, kteří byli jen formálními Židy a synagogu navštěvovali jen o velkých svátcích nebo vůbec ne. Řídce přicházeli na bohoslužby i venkovští Židé. Do hodin náboženství neposílali své děti Židé ze smíšených rodin a v rubrice náboženství jsou označeni „bez vyznání". Větší část Židů v Novém Jičíně patřila ke zbožnějším, ale ve srovnání s haličskými ne tak ortodoxním, i když mnohé židovské rodiny měly původ v Polsku. Jejich děti navštěvovaly náboženství, které se vyučovalo v synagoze i ve vyšších třídách gymnázia. Jistá pokrokovost byla v tom, že ženy nemusely stát při obřadech za zástěnou. Větší tolerantnost projevovali i vůči mládeži[65]). Část židovské mládeže se hodně přátelila s nežidovskou, část se však vlivem rodiny uzavírala. Měla svůj tělovýchovný a sportovní spolek Makabi, který si pronajímal tělocvičny ve školách a občas se v něm střídali čeští cvičitelé ze Sokola[66]). Synagoga byla v té době centrem života obce. Sloužila nejen k bohoslužbám, jak vzpomenuto i k výuce náboženství, k nácviku kulturních pořadů při akcích židovských spolků nebo i k osvětovým a politickým přednáškám. O společenské aktivitě židovských spolků nejsou písemné doklady, slouží jen vzpomínky těch, kteří první republiku zažili jako děti nebo dorůstající mládež, která měla své vlastní zájmy. Část dospívajících se začala zajímat ve větší míře o Palestinu a o obnovu židovského státu. Pod vedením sionistické organizace se mladí chlapci a dívky zúčastňovali přednášek o minulosti a přítomnosti země předků a netajili se úmyslem odejít jednou do Palestiny a tam se trvale usadit. Někteří se po maturitě zúčastnili praktického zaškolování v různých oborech a do Palestiny odešli[67]). Mladých Židů v Novém Jičíně na sklonku republiky ubývalo. Po studiu na středních školách odcházeli na vysoké školy do Prahy nebo do Brna, někteří do učení mimo město a do Nového Jičína se nevraceli.Neviděli zde možnosti uplatnění a cítili se lépe v českém prostředí, zvláště když od třicátých let vzrůstal mezi místními Němci antisemitismus.

Židovská mládež navštěvovala české i německé školy, což jí nečinilo zvláštní potíže ani v přestupu do vyšších tříd, protože v rodinách se mluvilo česky i německy. V některých rodinách měli maturanty německého i českého gymnázia. Tak tomu bylo například u Honigwachsů nebo šenovských Glasnerů. Postupně však na českém gymnáziu ve srovnáním s německým počet židovských studentů narůstal[68]). Někteří studium z různých příčin přerušili a přecházeli na jiné školy, mnozí do praktického povolání. Po okupaci Nového Jičína pokračovali někteří na středních školách v protektorátu, některým to však z rasových důvodů povoleno nebylo. Za dobu trvání českého novojičínského gymnázia studovalo na něm 19 židovských studentů:

Jan Brod, nar. 19. V. 1912, Nový Jičín, Mlýnská 26, mat. řeč česká, maturoval, 1931.
Bruno Silbiger, nar. 15. X. 1913, Šenov, mat. řeč německá, maturoval, 1932.
František Weiss, nar. 24. V. 1914, Velké Karlovice, mat. řeč česká maturoval, 1932.
Egon Glasner, nar. 2. VIII. 1916, Šenov, mat. řeč německá, maturoval, 1935.
Edita Pollaková, nar. 25. IV. 1918, Nový Jičín, mat. řeč německá — vystoupila.
Bedřich Honigwachs, nar. 14. II. 1919, Nový Jičín, Pestaliziho 35 — mateřská řeč česká, maturoval, 1937.
Hans Theo, 30. IV. 1920, Velké Karlovice, mat. řeč česká — vystoupil
Max Mannheimer, nar. 6. II. 1920, Nový Jičín, Mlýnská 36, mat. řeč německá — vystoupil.
Věra Grünová, nar. 12. VII. 1920, Nový Jičín, Schwarzova 18, mat. řeč česká — vystoupila.
Max Honigwachs, nar. 11. X. 1921, Nový Jičín, mat. řeč česká — ve šk. r. 1937/38 v VI. třídě.
Erich Mannheimer, nar. 13. V. 1921, Nový Jičín, mat. řeč německá — vystoupil.
Zdeňka Langerová, nar. 27. V. 1922, Nový Jičín, Kopečná, mat. řeč česká, ve šk. r. 1937/38 v V. třídě.
Rudolf Grün, nar. 5. I. 1922, Nový Jičín, mat. řeč česká, ve šk. r. 1937/38 v V. tř.
Anna Reissová, nar. 1. XII. 1922, Nový Jičín, Kudlichova 1, mat. řeč česká ve šk. r. 1937/38 ve IV. třídě.
Josefa Gelbová, nar. 4. III. 1923, Nový Jičín, Legerova 1. mat. řeč česká ve šk. r. 1937/38 ve IV. třídě.
Emanuel Honigwachs, nar. 25. V. 1925, Nový Jičín, mat. řeč česká, ve šk. r. 1937/38 ve II. třídě.
Pavla Reissová, nar. 3. II. 1926, Nový Jičín, mat. řeč česká, ve šk. r. 1937/38 v I. třídě.
Hanna Bermannová, nar. 10. IV. 1926, Nový Jičín, Mlýnská 40, ve šk. r. 1937/38 v I. třídě.
Robert Grün, nar. 1. X. 1926, Nový Jičín, Nám. republiky 8, mat. řeč německá, ve šk. r. 1937/38 v I. třídě[69]).

Hospodářská a sociální situace novojičínských Židů se za první republiky ve srovnání s předválečnou situací příliš nezměnila. I nadále se živili převážně obchodem všeho druhu, výrobou likérů a pohostinstvím, i když již v menším rozsahu. Takřka monopolní výroba lihovin, které rozváželi do venkovských hostinců, byla trnem v oku místním Němcům. Byli napadáni, že jim to přináší velké zisky, zatím co chudým vrstvám ještě větší chudobu a újmu na zdraví. Nejen v Novém Jičíně, ale i v blízkých obcích, jako ve Veřovicích, Životicích u Nového Jičína, Mořkově, Straníku a dalších se v té době rozmáhal alkoholismus. K rozdmychávání protižidovských nálad napomáhalo i půjčování peněz na úrok a vykupování majetku dlužníků.

Novojičínští Židé patřili spíše k dobře situované střední vrstvě. Nežili již jen v tradičních židovských ulicích, ale i v řadě domů na

náměstí, zakupovali se v Mlýnské ulici (Hoblíkově), Hornobranské, dnešní Slovanské a Havlíčkově (Legerově). V roce 1921 zakoupili manželé Aufrichtovi od Žofie Hoschové zájezdní hostinec Zlatý kříž na Dolní bráně 692, k němuž náležely i sousední domy č. 690 a 691. V souladu se svými podnikatelskými záměry některé domy kupovali a zase prodávali, někdy dům prodali a šli do nájmu. Provedli to například Goldmann a Pollak, kteří dům na náměstí č. 11 prodali roku 1934 Baťovi a sami si pronajali místnosti pro obchod v protilehlé části náměstí. Nové domy v městě stavěli jen málo. Patří mezi ně velká budova současného skladu textilu zvaná Eska poblíž nádraží Nový Jičín - město. Postavili ji společníci Alois Spitzer a Berthold Klappholz a prodávali zde ve velkém i v malém látky a krejčovské přípravy. Kapitál k tak velké stavbě získali asi prodejem domů, a to na náměstí č. 15 a v Kostelní č. 16[70]).

Úspěšně si za první republiky vedli i bratři Böhmové v továrně na klobouky, i když konkurence Hücklů a Peschlů byla veliká. Po připojení Rakouska k Německu na jaře 1938 přišli o továrnu ve Vídni. I v Novém Jičíně si již nebyli jisti a snažili se ještě v září 1938 prodat zdejší továrnu některému českému kapitalistovi, údajně Baťovi. Prodej se však již neuskutečnil a ještě před příchodem okupantů Viktor a Richard Böhmovi s rodinami Nový Jičín opustili[71]).

Bylo již vzpomenuto, že počet Židů v městě za první republiky klesal, a tím se oslaboval náboženský a společenský život obce. K jeho upevnění měly přispět spolky a nadace, které zde již několik desítek let pracovaly. Ať to byl „Chewra Kadisha", ženský spolek „Láska k bližnímu" nebo „Zion". K podpoře židovské školy, chudších studentů a sociálně slabých rodin vznikla postupně řada nadací, například Heize Wolfa, Morice Grünbergra nebo B. a R. Klappholze[72]).

Po nástupu nacismu v Německu našlo mnoho pronásledovaných Židů azyl v Československu. O uprchlíky se staraly židovské náboženské obce, příbuzní a bohatí Židé. O pomoci uprchlíkům v Novém Jičíně se nedochovaly žádné údaje. Jen z výpovědi pamětníků je známo, že u Spitzerů a Klappholzů našla pomoc rodina Rosenzweigů a k paní Mandlové, vdově po rabínovi, se s manželem uchýlila adoptovaná dcera Zuzana Ciserová, která byla provdána v Berlíně. Manželé Ciserovi z Nového Jičína odjeli do Palestiny, ale brzy se vrátili, protože špatně snášeli tamní podnebí. Zuzana Ciserová s paní Mandlovou zahynuly za okupace v koncentračním táboře[73]).

V. Druhé vyhnání Židů z Nového Jičína.

V říjnu 1938 se splnil sen většiny sudetských Němců, mezi nimi i novojičínských, o připojení pohraničních oblastí republiky k Německu. Předcházelo mu stupňované napětí zvláště od roku 1935 po parlamentních volbách, kdy i v Novém Jičíně Henleinova Sudetoněmecká strana získala mezi německým obyvatelstvem výraznou většinu. V posledních obecních volbách pak získala z 26 německých mandátů plných 23 a toto vítězství bylo zdejšími Němci označeno za referendum pro „návrat do Říše"[74]). Po politicky horkém létě ještě plném nadějí přišly dny Mnichova a s nimi dny smutku a zou-

falství, jak pro českou menšinu, tak zvláště pro zdejší židovskou obec.

Nacistická hrozba vyvolávala u novojičínských Židů obavy již několik let před okupací. Jako obchodníci a podnikatelé měli spolehlivé zprávy o pronásledování Židů, o norimberských zákonech, mnohé se dovídali od uprchlíků. Prozíravější, kteří měli kontakty a přátele na západě, pomýšleli na včasný odchod z republiky. Mladí Židé riskovali i ilegální odchod do Palestiny, což se mnohým i podařilo. V Novém Jičíně se v letech 1937 a 1938 konala řada manifestací na obranu republiky, kterých se zúčastňovali i mladí Židé[75]).

Ještě v době mnichovských dnů žili Češi i Židé v naději, že Nový Jičín nebude okupován. Až 5. října pražský rozhlas vysílal smutnou zprávu, že město i téměř celý novojičínský okres byl bez slíbeného lidového hlasování začleněn do pátého okupačního pásma a bude 10. října obsazen německou armádou. V době od 5. do 10. října opustila město všemi dosažitelnými dopravními prostředky většina českých obyvatel. Odešli hlavně státní zaměstnanci a s nimi i Židé, kteří sloužili u soudů, na hejtmanství a dalších úřadech. Dobové fotografie dokazují, s jakým nadšením byli okupanti přivítáni ve vyzdobených ulicích a na náměstí, kde se v projevech místní vůdcové předbíhali v líčení svých zásluh o rozbití republiky. Velitelé a vojáci okupační armády se nestačili divit, kolik to bylo hrdinů mezi zdejšími Němci v boji za „návrat do Říše".

Noví vládcové však i při bombastických oslavách stačili promyslit, jak udělat z Nového Jičína co nejrychleji čistě německé město, tentokrát „na věčné časy". Masarykovo náměstí se změnilo na Hitlerovo, nová jména dostala převážná část ulic, hlavně po nacistických předácích, zmizely české nápisy, obsadily se budovy nových českých škol na Palackého ulici, zrušily se české a židovské spolky a zabavil se jejich majetek[76]). Velkým úkolem bylo zbavit se co největšího počtu Čechů a všech Židů.

Kolik Židů v městě ještě po 10. říjnu zůstalo, se asi nepodaří přesně zjistit. Nový kronikář profesor Moric Jünger zapsal do nově založené kroniky seznam novojičínských Židů. Uvádí je podle abecedy s označením bydliště a povoláním a někde i s počtem dětí, ale bez uvedení rodných jmen. U některých rodin děti chybí. Celkem je v seznamu 139 Židů. Zřejmě chybí mnoho těch, kteří z města před 10. říjnem odešli, a chybí rovněž asi 15 chybějících dětí[76a]). V kronice se navíc uvádí, že do židovských obchodů a živností byli dosazeni správci, a dovíme se z ní, které nadace a spolky byly zbaveny majetku. Záhy dostala komisařskou správu i Böhmova továrna. Později byla jako židovský majetek zabavena a roku 1941 spolu s ochrannými známkami prodána za 7 milionů 700 tisíc marek firmě Hückel[77]).

Mezi novojičínskými Židy se i po okupaci našli jedinci, optimisté, kteří věřili, že se jim nic nestane. Vycházeli z toho, že se dlouhá léta mezi Němci pohybovali, vedli s nimi obchodní jednání, zaměstnávali německé dělníky a úředníky a politicky se většinou neangažovali[78]). Zapomínali na antisemitské nálady, které byly v městě živeny programově henleinovci od třicátých let. Agresivita vůči Židům po 10. říjnu rostla den ze dne. Docházelo i k inzultacím

a k vyřizování osobních účtů. Židé se báli večer vycházet, vyhýbali se centru města, kde se neustále něco oslavovalo. Schollichova radnice jim dávala stále více najevo, že by bylo pro ně lépe, kdyby se dobrovolně vystěhovali a majetek zde zanechali.

A tak začaly jízdy do zbytku republiky, do míst, odkud mnozí pocházeli a kde měli někteří i domovské právo. Propustky dostávali se souhlasem úřadovny gestapa s tím, že uvedli, že jako českoslovenští státní příslušníci hledají za hranicemi možnost k přestěhování. Pak začalo postupné stěhování do bližších a vzdálenějších míst „druhé republiky", do Valašského Meziříčí, Hranic, Olomouce, Kroměříže, Prostějova, Brna a dalších měst. Do „křišťálové noci" to bylo nucené stěhování, po ní již vyhánění. V noci z 10. na 11. listopad 1938 došlo na celém území Říše k útokům na Židy za atentát na německého vyslaneckého radu v Paříži von Ratha, jeho strůjcem byl sedmnáctiletý židovský emigrant Heršel Grünszpan. Na Židy byla uvalena kolektivní vina, došlo k pogromům, hořely synagogy. Ušetřeni nebyli ani novojičínští Židé, kteří zde ještě zůstali. Zfanatizovaní Němci, podněcovaní radními pány, se soustředili hlavně na synagogu, kterou chtěli vypálit, ale zabránila jim v tom blízkost plynárny. Tak ji alespoň důkladně vydrancovali. Zničili varhany, rozbili lavice, na ulici vyházeli modlitební knihy, svitky tóry a šály. Synagoga pak sloužila jako tržnice. Zdevastován byl i hřbitov tím, že byly pokáceny a rozházeny náhrobní kameny. Vydrancováno bylo i mnoho židovských obchodů, především na náměstí a známého židovského řezníka Ignáce Gelba potupili tím, že ho v kleci vozili kolem náměstí[79]).

. Protižidovských nálad využili místní Němci k nátlaku na vystěhování těch, kteří zde měli domy a vystěhování se dosud bránili. Na několik dnů zavřeli židovské muže a propustili je pod podmínkou, že do osmi dnů opustí Nový Jičín a nikdy se nevrátí. Městský kronikář uvádí, že jim byl jako konečný den pobytu určen 12. prosinec. Mnozí však lhůtu překročili, jako Mannheimerovi, kteří se do Uherského Brodu stěhovali 27. ledna 1939. Vyhánění se neobešlo bez tragických událostí, například sebevraždy Arnošta Gottlieba, obchodníka s konfekcí[80]).

Několika Židům byl pobyt v městě povolen. Důvodem bylo vysoké stáří, zásluhy z války, nebo smíšená manželství. Zůstat mohl devadesátiletý dr. Moric Holding s manželkou Teklou, Otto Bermann s manželkou Henrietou a dvěma dcerami jako válečný invalida a nositel stříbrné medaile, rovněž Wolf Berthold, vysoký soudní úředník v důchodu s manželkou a dcerou, dr. Emanuel Löwy, bývalý předák německých sociálních demokratů s manželkou. Ze smíšených manželství mohli zůstat Alois Denker, ředitel banky, zubní lékař dr. Julius Perl a jeho tři děti jako položidé a Irena Riesová, rozená Perlová se synem dr. Felixem Riesem[81]).

Jen několik z těch, kterým byl pobyt v Novém Jičíně povolen, přežili v městě okupaci. Někteří zemřeli, několik dodatečně dobrovolně odešlo a rodina Bermannova byla dodatečně odsunuta do Terezína[82]).

Okupací a vyhnáním končí druhé období židovské náboženské obce v Novém Jičíně. Je škoda, že se o jejím vnitřním životě, zvláště z období první republiky, nedochovaly žádné písemné materiály.

Židovský hřbitov v Novém Jičíně před devastací na podzim roku 1938

Nacisty zdevastovaný židovský hřbitov v Novém Jičíně roku 1938

Zůstala jen matrika, která však byla v padesátých letech předána do Prahy. Pavel Ziegler uzavírá svoji práci výrokem, že přišly na Židy znovu časy roku 1562 a německý lid nesmí již podlehnout škodlivému židovskému vlivu, ten ať patří navždy minulosti[83]).

VI. Osudy novojičínských Židů v době okupace a po osvobození.

Židé z Nového Jičína odešli, jak bylo uvedeno, do mnoha míst „druhé republiky" s nadějí, že zde budou žít bez strachu a že si postupně vybudují novou existenci. Ne všude byli vítáni s otevřenou náručí, neboť okleštěná republika musela zabezpečit existenci statisícům Čechů prchajících z okupovaného pohraničí. Bylo málo bytů, všichni se museli uskromnit. Štěstí měli ti, kteří našli oporu v rodinách nebo u náboženských obcí. Kdo toto štěstí neměl, musel odejít do sběrného tábora v Ivančicích. Mladí Židé přijímali jakoukoliv práci, protože z úspor se trvale žít nedalo. Prozíravější, kteří se jako obchodníci pohybovali ve světě, tušili, že nebezpečí není zažehnáno. 15. březen 1939 jim dal za pravdu. Po rozpadu republiky poznali, že se ocitli v pasti. Části se z ní podařilo v letech 1939 — 1940 uniknout do Palestiny nebo na západ. Většinu však postihl krutý úděl miliónů Židů, zahynuli v koncentračních táborech, žalářích a na pochodech smrti.

Svědectví o životě, spíše o živoření několika Židů, kterým byl pobyt v městě povolen, podala paní Katka Meislová — Bermannová, jedna z dcer Otty Bermanna. Obě sestry, dvanáctiletá Katka a o tři roky mladší Ruth nesměly navštěvovat českou školu a byly poslány do židovské v Hannoveru. Zde pobyly dva roky. Mladší Ruth chodila ještě rok do židovské jednotřídky v Ratiboři, zatím co Katka nastoupila do továrny na punčochy v Příboře. Otto Bermann pracoval v jedné z novojičínských továren. Od roku 1940 se na ně začaly vztahovat v plné míře norimberské rasové zákony. Museli nosit na levé straně, ve výši srdce, židovskou hvězdu, která musela být vždy čistá a viditelná. Cestovat mohli jen s policejním povolením a určenými dopravními prostředky. Ve vlaku cestovali jen ve třetí třídě, museli nastupovat až poslední, sednout si, jen bylo-li místo, a do čekárny mohli vejít jen s policejním souhlasem. Cestovat nesměli v sobotu, v neděli a o svátcích. Od roku 1942 mohli jezdit jen do práce, do vzdálenosti sedmi kilometrů, výjimečně dál jen ze zdravotních důvodů. Potravinové lístky byly označeny písmenem „J", byly bez masa a zeleniny. Mohli nakupovat jen v určených obchodech a v přesně určené době. Výjimky z nařízení platily jen pro smíšená manželství. Tíhu tohoto ponížení neunesla rodina Wolfa Bertholda a otrávila se plynem. V listopadu 1942 byla rodina Bermannova poslána do Terezína. S ní i paní Tekla Holdingová, jejíž starý manžel předtím zemřel. Rodina Bermannova Terezín přežila, paní Holdingová zde zemřela. Podle pamětníků přežili okupaci v Novém Jičíně pouze dr. Julius Perl a dr. Emanuel Löwy.

O osudu Židů, kteří byli z města vyhnáni, je po padesáti letech obtížné podat úplné svědectví. Zčásti tak mohli učinit ti, kteří okupaci přežili. Válečné události je rozvály po celém světě. Několik se jich po osvobození vrátilo do Nového Jičína, ale takřka

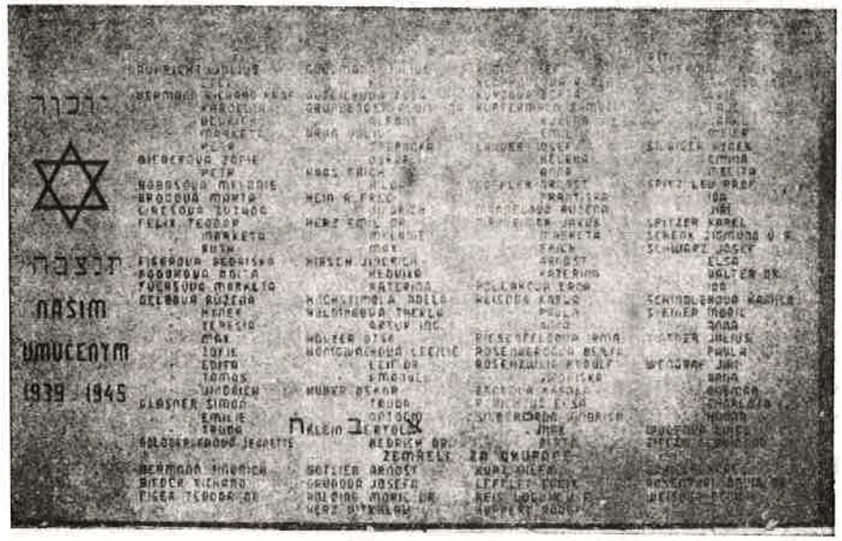

Památník umučeným novojičínským Židům na bývalém židovském hřbitově

všichni postupně odcházeli. Bez rodičů a ve složitých poválečných podmínkách mohli těžko zakládat novou existenci. Mnohé lákala Palestina, kde žili příbuzní a známí a kde Židé usilovali o samostatný stát.

Úkolu zjistit ztráty a vzdát poctu umučeným se ujal Otto Bermann. Za pomoci ostravské náboženské obce a navrátilců shromažďoval delší dobu údaje o zemřelých ještě za okupace v protektorátu a o těch, kteří skončili v koncentrácích. Jejich jména dal vyrýt do pamětní desky, která byla 5. prosince 1948 za účasti pozůstalých odhalena na bývalém židovském hřbitově. Na desce je 135 jmen novojičínských Židů, z nichž 14 zemřelo před odsunem do koncentračního tábora[84]). Otto Bermann se také postaral alespoň o částečnou úpravu zdevastovaného hřbitova. Po jeho odchodu do Palestiny hřbitov znovu zpustl a v roce 1988 byl předán i s obřadní síní církvi adventistů sedmého dne, která celý hřbitovní areál přebudovala. Hřbitov byl upraven na zahradu a k budově obřadní síně se přistavily další objekty. Je škoda, že se nedochoval žádný náhrobní kámen. Pamětní deska byla renovována a přemístěna k přední části obvodové zdi nově upraveného areálu. Budova synagogy byla po osvobození předána církvi československé a později ji převzal okresní archiv, který ji upravil pro své potřeby a v druhé polovině osmdesátých let renovoval.

Vlivem politických událostí, především pak po přerušení diplomatických styků s Izraelem, se vztahy mezi potomky novojičín-

ských Židů žijících v zahraničí s Novým Jičínem takřka zcela přerušily. Teprve polistopadové období vytvořilo podmínky pro obnovení kontaktů, k návštěvám, k dopisování s přáteli a spolužáky. Tím se mohly upřesnit údaje o osudech novojičínských Židů za války, ale i po ní. Srovnání údajů v městské kronice z roku 1938 s pamětní deskou a s výpověďmi pozůstalých lze dojít k závěru, že vyhlazovací akce nacistů přežilo přibližně 40 novojičínských Židů. Zásluhou některých z nich, jejich přátel a využitím některých písemných materiálů můžeme čtenářům přiblížit osudy alespoň několika židovských rodin, na které si pamatuje část starších občanů Nového Jičína.

Začneme rodinou vzpomenutého Otty Bermanna. Patřila k Židům, kteří měli dobré předpoklady k podnikání, vlastnila dům na Dolní bráně a v něm obchod s palírnou. Po návratu z Terezína se dům Otty Bermanna stal centrem života navrátilců, jeho majitel začal znovu navazovat kontakty v městě a okolí. Když po únoru 1948 docházelo ke znárodňování, rozhodl se i on pro odchod do Palestiny, která již spěla k samostatnosti. Nejdříve tam odjely obě dcery a na podzim 1949 i rodiče. Starší sestra Katka se v Izraeli provdala za Josefa Meisela, původem z Olomouce, mladší Ruth se po provdání jmenuje Steinová[85]).

Z rodiny Aufrichtových se vrátil jako voják anglické armády Alois Aufricht a ujal se rodinného zájezdního hostince „Zlatý kříž" na Dolní bráně, který za okupace obhospodařoval Němec Gustav Petr. I on však po roce 1948 odešel do Izraele, kde asi před dvanácti lety zemřel[86]). Jeho příbuznou byla Žofie Biederová - Aufrichtová, která se synem zahynula v koncentračním táboře.

Další z obětí uvedených na pamětní desce jsou sourozenci paní Melanie Bobašová a pan Max Reich, jehož rodina šťastně okupaci přežila a vrátila se do Nového Jičína.

Na pamětní desce najdeme i Martu Brodovou, matku Jana Broda, který za války působil jako lékař na západní frontě a po návratu do vlasti se stal profesorem lékařské fakulty Karlovy university. V roce 1969 emigroval a pracoval jako vynikající odborník na universitách v Německu, kde zemřel[87]).

Zvlášť tvrdě byla postižena rozvětvená rodina Gelbova. Na pamětní desce je uvedeno osm jmen. Přežila dcera řezníka Gelba Josefína, která prošla několika vyhlazovacími tábory. Po odchodu z Nového Jičína v roce 1938 žila v Brně, kde se ještě před odsunem provdala. S manželem poznala nejdříve Terezín, v Osvětimi ztratila rodiče, manžela, který zdravotně nevydržel, a také dítě, které se jim v táboře narodilo. Byla svědkem tragického konce sester Reissových. Po osvobození se vrátila do Nového Jičína, pracovala v laboratoři a krátce na okresním národním výboru. Z Nového Jičína odešla do Prahy a pracovala ve zdravotnictví. V současné době žije ve Švýcarsku a několikrát Nový Jičín navštívila[88]).

Z rodiny Glasnerovy ze Šenova, kde byl Šimon Glasner ředitelem lihovaru, přežili dva synové. Starší Kurt, absolvent německého gymnázia, kterého jako Baťova zaměstnance zastihla okupace v cizině, vstoupil do anglické armády, kde dosáhl hodnosti majora. Jeho bratr Egon, maturant českého gymnázia v roce 1935, se ještě v roce 1939 šťastně dostal do Palestiny. Později se stal zvěrolékařem a po válce pracoval ve svém oboru v Londýně. Kurt Glasner navštívil v roce 1945 krátce Nový Jičín[89]).

Hilda Gottliebová, nyní Hilda Horn, dcera manželů Gottliebových, kteří měli obchod s konfekcí na náměstí, se rovněž zachránila a žije v Londýně. Její bratr, strojní inženýr Kurt Gottlieb, emigroval po okupaci do Austrálie, kde úspěšně pracoval v oboru astronomie. Svých zkušeností využil později při budování astronomické observatoře v Tel Avivu.

V Izraeli žijí i další potomci novojičínských Židů. Mezi nimi sourozenci Grünovi, Věra, provdaná Tamara Barová a Rudolf Grün, nyní Avri Grun. Rodina Julia Grüna, obchodníka, Schwarzova 18, se po obsazení Nového Jičína uchytila ve Zdounkách na Kroměřížsku. Věře a Rudolfovi se podařilo ještě včas odejít do Palestiny, ale rodiče a bratr Oscar se stali obětí genocidy. Avri Grun navštívil Nový Jičín v loňském roce a dopisuje si se spolužáky.

Izrael se stal domovem i Pavlu Schwarzovi, synu Josefa a Elsy Schwarzových, kteří převzali obchod po Grünbergrovi na náměstí č. 13. Spolu s rodiči zahynuli bratr dr. Valtr Schwarz a sestra Ida.

V Tel Avivu žijí i bratranci shora uvedených sourozenců Grünových, Robert a Kurt Grünovi, kteří se i s otcem zachránili, paní Berta Rosenthalová a rovněž David a Malvína Jakubawiczovi. Jejich syn zahynul jako izraelský voják.

Děti zahynulých manželů Julia a Pavlíny Tintnerových přežily. Ze synů ing. Bedřich — nyní Frederich Tintner, který bojoval v Africe, Anglii, na sovětské frontě a u Dukly, žije nyní v Anglii. Jeho bratr ing. Hans Tintner zemřel po návratu z ciziny v Brně, další bratr MUDr. Henry Tintner (1914) zemřel v loňském roce v Londýně. Jejich sestra Betty (1917) žije s rodinou ve Švédsku[90]).

Těžkými zkouškami prošla za války i početná rodina Honigwachsova, žijící na Pestalozího ulici č. 35 (nyní Komenského). Manželé Salamon a Cecilie Honigwachsovi měli šest synů. Nejstarší Lev (nar. roku 1911) vystudoval medicinu na lékařské fakultě Masarykovy university v Brně, Henry (nar. roku 1914), maturoval na německém gymnáziu, Bedřich (nar. roku 1919) stihl ještě maturitu na českém gymnáziu v roce 1937. České gymnázium navštěvoval ještě Max (nar. roku 1921) a Emanuel (nar. roku 1925). Nejmladší Michael se narodil v roce 1929. Henry a Bedřich žili po maturitě mimo Nový Jičín a chystali se na cestu do Palestiny. Po okupaci našli Honigwachsovi útočiště ve Valašském Meziříčí. Tušili blížící se nebezpečí, a proto otec odjel v únoru 1939 do Anglie, aby zde pro rodinu zajistil nový domov. V březnu Hitler okupoval zbytek Československa a v září po vypuknutí války se uzavřely hranice. Těsně předtím se matka s dětmi mohla vystěhovat, ale kvůli židovským svátkům stěhování odložila. A pak již bylo pozdě. Do Londýna se ještě přes Polsko dostal Henry, Bedřich a Max se ke konci roku 1939 také ilegálně dostali do Palestiny. Možnost uniknout měl i lékař Lev, ale nechtěl matku s dosud malými chlapci Emanuelem a Michaelem opustit. Když se začalo s přípravou Terezína na židovské ghetto, přihlásil se Lev do t. z. Aufbaukomanda s tím, že se bude podílet na budování hygienických zařízeních tábora. S prvními transporty pak za ním přijela i matka s chlapci. Avšak i pro ně se stal Terezín jen přestupní stanicí do Osvětimi.

Rodina Honigwachsova, stojící zleva: Henry, Lev, Emanuel, Bedřich, Max, sedící: matka Cecilie, Michael, otec Salomon

Snad zázrakem ho přežili, ale smrt je dostihla v Sachsenhausenu, kam byli po likvidaci Osvětimi přemístěni. Tam řádila cholera, které podlehli matka a synové Lev a Emanuel. Přežil jen nejmladší, šestnáctiletý Michael, dnes inženýr Michael Honey žije v Londýně. V Izraeli žije s rodinou Bedřich, dnes Shraga Hon, který několikrát navštívil Nový Jičín, uchoval si k němu pěkný vztah a má velký zájem o to, aby se i do budoucna zachovala památka a povědomí, že zde, v jeho rodném městě, žili několik staletí Židé[91]).

Ze židovských studentů kromě již připomenutých přežili okupaci ještě další, mezi nimi Bruno Silbiger, dnes inženýr Bruno Síba, žijící v Praze. Po válce vyučoval na českých středních školách, do Nového Jičína k přátelům často dojíždí. Kromě rodičů Hynka a Emy ztratil i sestru Melitu.

Obětí nacismu se stali také Josef a Helena Langerovi s dcerou Annou. Přežila dcera Zdeňka, studentka českého gymnázia, která se po válce provdala do Spojených států. Jmenuje se Leibowitzová, žije v Pensylvanii v městě Winzovat, má tři děti a Nový Jičín několikrát navštívila[92]).

V posledním roce před okupací navštěvovala první třídu českého gymnázia Hanna Bermannová, dcera profesora německého gymnázia Richarda Bermanna. Rodina odešla v létě 1938 do Prahy, ale odtud byla za protektorátu odvlečena do táborů smrti. Otec zahynul v Lodži, následovala ho i manželka Karolina a syn Bedřich. Zachránila se jen Hanna, která zemřela v roce 1968. Další z profesorů německého gymnázia v Novém Jičíně, dr. Ernst Bermann,

Kurt Bermann - Keneth jako čsl. letec v Anglii

se zachránil, stejně jako starší syn Kurt, který byl za války československým letcem v Anglii. Zahynuli však manželka Markéta a syn Petr[59]). Kurt Bermann, nyní Kurt Keneth byl příslušníkem 311. letecké perutě, žije v New Yorku a v letech 1990 a 1991 navštívil Nový Jičín.

Smutný je příběh studentek českého gymnázia Anny a Pavly Reissových. Jejich otec dr. Ludvík Reiss byl jako soudce přeložen z Olomouce do Nového Jičína na počátku třicátých let. Dcery na gymnáziu velmi dobře prospívaly. Po okupaci byl dr. Reiss přeložen zpět do Olomouce a obě dcery zde až do odsunu do Terezína pokračovaly ve studiu. Anna si ještě dopisovala se spolužačkou Bla-

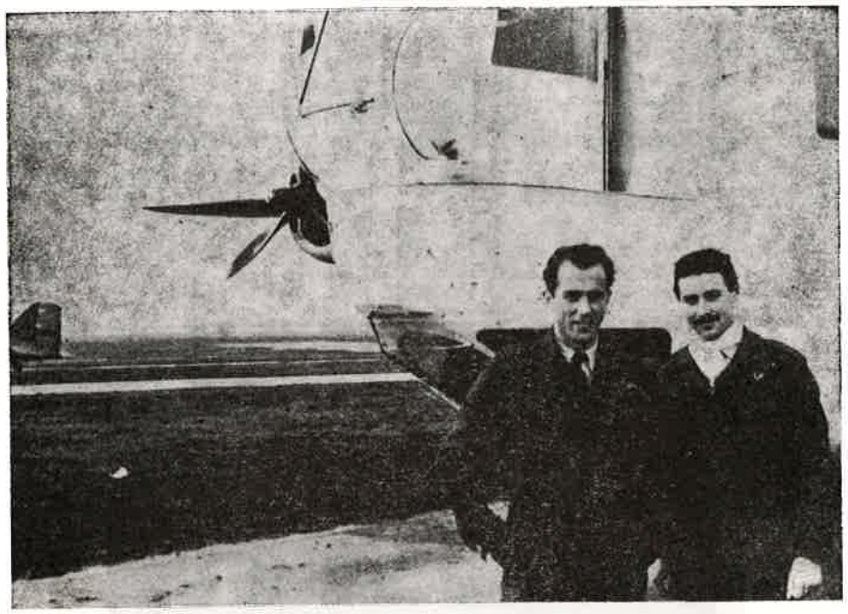

Kurt Bermann - Keneth se svým bojovým druhem

Kurt Bermann - Keneth ve skupině čsl. letců

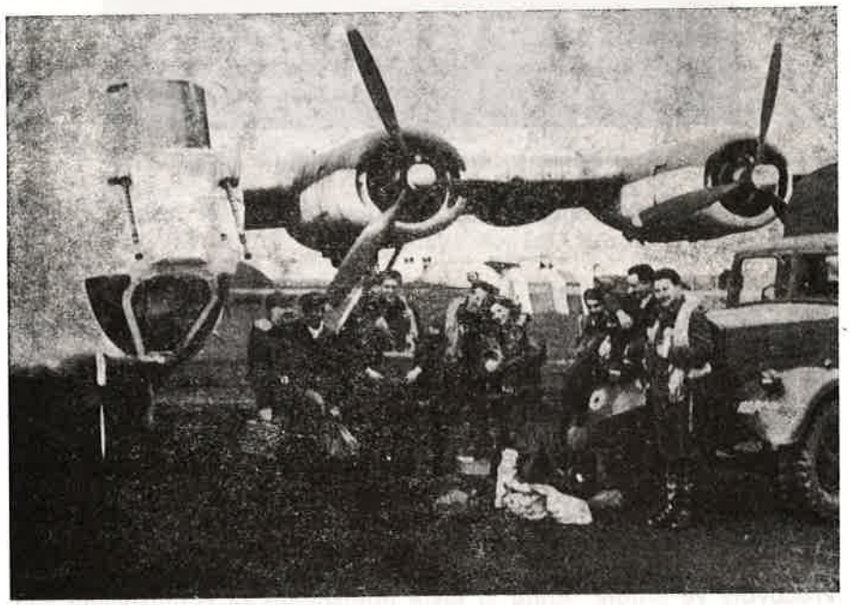

ženou Quitovou, jejíž rodiče se přestěhovali do Tábora. Dr. Reiss zemřel ještě před transportem rodiny do Terezína. Odtud byla paní Karla s dcerami převezena do Osvětimi, kde se sestry setkaly s Anninou spolužačkou Josefínou Gelbovou. Ta byla svědkyní jejich tragického konce[94]).

Jména Anny a Pavly Reissových jsou uvedena na pamětní desce obětem nacismu v prvním poschodí novojičínského gymnázia. Kromě dalších je zde i jméno profesora Lva Spitze. Je uveden i s manželkou na pamětní desce na hřbitově. Nepodařilo se však zjistit nic bližšího o jeho konci. Na gymnaziální desku však přibudou jména Ericha Mannheimera a Emanuela Honigwachse[95]). Až v Austrálii našla azyl rodina obchodníka Gustava Hupperta a s nimi i Rudolfa Wolfová, matka paní Huppertové. Žije zde i rodina dr. Isidora Hupperta, jehož dcera, nyní Mariane Cox, navštívila Nový Jičín roku 1989.

O osudu početné rodiny Mannheimerově se čtenář dočte ve Vzpomínkách, které napsal Max Mannheimer a jsou součástí tohoto svazku Vlastivědného sborníku.

K novojičínské náboženské obci patřili i Židé žijící v soudních okresech Frenštát pod Radhoštěm, Příbor a Fulnek. Za okupace je stihl stejný úděl. Z frenštátské oblasti zahynulo 13 Židů, z příborské 32, z fulnecké se počet nepodařilo zjistit. Jsou však známa jména třinácti obětí z města Klimkovic[97]).

Historie novojičínské židovské náboženské obce se v mnohém podobá ostatním náboženským obcím, v něčem se však odlišuje. Tím, že její činnost byla takřka tři sta let přerušena, což pro nově příchozí v druhé polovině 19. století znamenalo budovat obec od začátku v době, kdy v bývalém jezuitském městě byl odpor k Židům stále živý. Do konce století se jejich počet zvýšil natolik, že mohli ustavit autonomní náboženskou obec, následně postavit synagogu a upevnit své hospodářské postavení. Za první republiky došlo v městě ke změnám, které se dotkly i židovské obce. Došlo k větší ideové diferenciaci, k uvolnění soudržnosti, k úbytku Židů ve městě i k šíření sionismu. Nacistický převrat v Německu a s ním blížící se nebezpečí urychlily příklon k české menšině, která svádělo po celá desetiletí zápas s místními Němci o politická, hospodářská a kulturní práva. Od třicátých let posílají Židé stále více své děti do českých škol, účastní se obranných akcí na záchranu republiky. To jim bylo po okupaci města důrazně připomenuto, když se jednalo o očistu města od Židů a o jejich druhé vyhnání. Rasové persekuci a koncentračním táborům se včasným útěkem zachránila jen část novojičínských Židů a nepatrný počet nejzdatnějších přežil vyhlazovací tábory. Mnozí z nich se po osvobození vrátili do rodného města, ale postupně odešli. Po uvolnění hranic se vracejí jen k oživení vzpomínek na rodiče a mládí zde prožité. I tato práce, jistě neúplná a v kapitole závěrečné možná i v něčem nepřesná, by jim k tomu mohla přispět.

Poznámky:

[1]) Beck Josef, JUDr.: Geschichte der Stadt Neutitschein, Nový Jičín 1854.
[2]) Baláš Miloš, JUDr.: Město na křižovatce, vydal Čedok, Nový Jičín 1968.
[3]) Otto Karel, PhDr.: Přehled dějin Nového Jičína do roku 1938, úvodní článek v publikaci Čtení o Novém Jičíně, vydal r. 1963 MěNV Nový Jičín.
[4]) Mandl S., PhDr.:Geschichte der Juden in Neu — Titschein. Práce je vřazena do publikace Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart, kterou redigoval dr. Hugo Gold a vyšla v Jüdischer Buch und Kunstverlag v Brně 1929. (str. 409 — 416).
[5]) Ziegler Paul, JUDr.: Zur Geschichte der Juden in Neutitschein, 1939, Im Selbstverlag der Stadtgemeinde Neutitschein.
[6]) Haas Theodor, PhDr.: Statistische Betrachtungen über die jüdische Bevölkerung Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. Práce je součástí Goldovy publikace.
[7]) Ziegler, c. d. str. 5 — Kroměřížským Židům povolil pobyt Jan Lucemburský listinou z 9. VIII. 1322 a pověřil olomouckého biskupa provedením.
[8]) Ziegler, c. d. str. 4.
„Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren" von XI. bis zum XV. Jahrhundert (1067 — 1411) — zpracoval prof. dr. Bertold Bretholz, narozený v židovské rodině v Příboře 1. VII. 1862 a byly vydané v Praze 1935.
[9]) d' Élvert Christian: Zur Geschichte der Juden in Mähren und Schlesien, str. 113, Brno 1895.
[10]) Baláš, c. d. str. 14.
[11]) Schünke Robert: Alte Friedhöfe in Neu — Titschein, Deutsche Volkszeitung, r. 1923, č. 125 (Okresní archiv Nový Jičín).
Mandl, c. d. str. 410 a 411.
[12]) d' Élvert, c. d. str. 113.
[13]) Otto, c. d. str. 17.
[14]) Ziegler, c. d. str. 6 — 7.
[15]) Beck, c. d. str. 155.
[16]) Beck, c. d. str. 185.
[17]) Mandl, c. d. str. 411 — Autor podrobně popisuje, v kterých místech hradeb byly vsazeny náhrobní kameny a kde se nacházejí kamenné zbytky synagogy. Zmiňuje se o domě měšťana Scheitenhauera.
[18]) Mandl, c. d. str. 413.
[19]) Ziegler, c. d. str. 8.
[20]) Otto, c. d. str. 20.
[21]) Ziegler, c. d. str. 12, 13, 14 a 19, kde rozebírá podrobněji spory mezi městem a Olomoucí.
[22]) Ziegler, str. 20.
[23]) Ziegler, c. d. str. 21 a 22 — šlo o kroj, který Židé nosili již v době Ferdinanda I.
Haas, c. d. ve statistice uvádí, že podle nařízení z roku 1526 měl být počet židovských rodin na Moravě stabilizován na 5 106.
[24]) Haas, c. d. — autor označuje Marii Terezii za „fromme Herscherin" — zbožnou panovnici. Uvádí, že protižidovský patent z roku 1745 byl zmírněn zásluhou hraběte Kinského.
[25]) Ziegler, c. d. str. 22 — Jde o záznam ze Schautenhauerovy kroniky.
[26]) Ziegler, c. d. str. 23.
[27]) Ziegler, c. d. str. 24 — 25.
[28]) Ziegler, c. d. str. 25.
[29]) Mandl, c. d. str. 413 a 415.
[30]) Ziegler, c. d. str. 29 — 30 — jedná se o fascikl zpráv z let 1830 — 1848, ve kterém je uvedena řada případů krátkodobého pobytu Židů ve městě. Jsou zde uvedeny i důvody, převážně ekonomické, které vedly magistrát k obcházení zákazu pobytu Židů ve městě.
[31]) Ziegler, c. d. str. 34, 35, 36.
[32]) Mandl, c. d. str. 414, Ziegler, c. d. str. 39, 41, 42 — Oba se shodují v názoru na Sachse, který se jako první v městě usadil. Mandl ho má za dravého a bezcharakterního člověka, který v podnikání hodně riskoval. Roku 1864 se dostal do konkursu s věřiteli a vyrovnal se s nimi jen na 20 — 25 %. Přitom bylo „ve hře" 34 tisíc zlatých.

[33]) Ziegler, c. d. str. 38 — Jméno Wilhelm přijal prý proto, aby získal zákazníky.
[34]) Ziegler, c. d. str. 40 — 46 — autor zde uvádí data příchodu jednotlivých rodin, koupi a prodej domů. Pro zájemce o studium výstavby města je v této části Zieglerovy práce mnoho materiálu.
[35]) Ziegler, c. d. Mezi největší židovské věřitele patřili před první světovou válkou Georg Neugörschl a Sigmund Grünbaum. Jejich dlužníky byli převážně drobní rolníci.
[36]) Ziegler, c. d. str. 53.
[37]) Otto, K.: Dějiny kloboučnické výroby v Novém Jičíně, vydal n. p. Tonak roku 1963, str. 11 a 12.
[38]) Ziegler, c. d. str. 61.
[39]) Ziegler, c. d. str. 68 — týkal se Žida Herze, který půjčoval peníze na vysoký úrok, ale peníze mu nepřinesly požehnání.
[40]) Ziegler, c. d. str. 63.
[41]) Mandl, c. d. str. 414.
[42]) Výpis z daňových přiznání ze 14. VIII. 1913 (okresní archiv Nový Jičín, fascikl Židovská náboženská obec v Novém Jičíně, dále OANJ).
[43]) Status für die israelitische Kultusgemeinde Neutitschein — pro potřebu obce vytiskl A. Jahoda, Nový Jičín — OANJ — fascikl Židé (dále Status).
[44]) Status, str. 3 — 17.
[45]) OANJ — fond: Židovská náboženská obec v Novém Jičíně (dále ŽNO)
[46]) tamtéž — korespondence z let 1914 — 1920.
[47]) Salomon Czeczoviczka zakoupil 15. VI. 1900 velkostatek Bartošovice od nadporučíka Hanse Aresina. Ziegler z toho vyvozuje, že tím došlo k začátku počešťování dosud čistě německých Bartošovic, neboť nový majitel přijímal na statek české zaměstnance.
[48]) Dr. S. Mandl se narodil roku 1867 v obci Deutsch Kreuz a po absolvování theologického studia působil v Podivíně na jižní Moravě. Zemřel v roce 1924 ve Vídni.
[49]) OANJ — fond: „ŽNO".
[50]) OANJ — fond: „ŽNO".
[51]) Mandl, c. d. str. 414.
Baláš Miloš: Kulturní místopis Novojičínska, vydal Vlastivědný ústav v Novém Jičíně 1967, str. 187.
[52]) OANJ — fond — ŽNO v Novém Jičíně — zajímavá je zde korespondence mezi náboženskými obcemi ostravskou a novojičínskou.
[53]) Hanák Jan: Zápas o uznání ČSR v Novém Jičíně v letech 1918 — 1919, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín (VSONJ), svazek 42/1988.
[54]) V letech 1890 — 1900 žilo v Novém Jičíně 1095 Čechů a do roku 1910 se jejich počet zvýšil na 2 097 (Retrospektivní lexikon obcí okresu Nový Jičín 1850 — 1986, vydalo okresní oddělení statistického úřadu spolu s okresním archivem v Novém Jičíně).
[55]) Hanák Jan: Česká společnost v Novém Jičíně v letech 1918 — 1938, VSONJ, sv. 46.
[56]) Verwaltungsbericht der Stadt Neutitschein für die Zeit 1912 — 1938 — (Přehled o správě, řízení a vývoji města Nového Jičína z let 1912 — 1938). Město vydávalo přehledy od roku 1879. (OANJ).
Dr. Löwy zastupoval německé sociální demokraty na novojičínské radnici i později, a to ve volebním období 1919 — 1923 a 1923 — 1927. Později se již v zastupitelstvu neobjevuje, ale v sociální demokracii pracoval stále.
[57]) Oppenheim Berthold: Die Judengemeinde Olmütz (práce je rovněž v Goldově práci o židovských náboženských obcích na Moravě).
[58]) Deutsche Volkszeitung — vydal tiskař Hosch, č. 9 z 21. I. 1919.
[59]) tamtéž — č. 13 z 30. I. 1919 — článek „Zum ewigen Gedächtniss".
[60]) tamtéž — č. 14 z 10. II. 1919 — článek „Aus jüdisch — völkischen Kreisen".
[61]) Ziegler, c. d. str. 70.
[62]) Verwaltungsbericht — volební výsledky z let 1923 — 1935, str. 16 a 17 — ve volbách do okresního a zemského zastupitelstva dostala židovská kandidátka v Novém Jičíně 52 hlasů, v roce 1920 do poslanecké sněmovny 77, do senátu 64, v roce 1925 do poslanecké sněmovny 77, v roce 1929 do poslanecké sněmovny 64 a do senátu 52 hlasů. Ve volbách do parlamentu v roce 1935 židovská kandidátka uváděna není.
[63]) Haas Theodor, cit. práce z Goldovy publikace, str. 594;
Verwaltungsbericht, str. 13.

[64]) České strany získaly 10 mandátů. Ziegler, c. d. str. 71 uvádí, že Židé hlasovali pro české sociální demokraty. Tak se vyslovuje i místní Deutsche Volkszeitung.
[65]) Mandl, c. d. str. 416.
[66]) Bedřich Honigwachs — Shraga Hon vzpomíná, že židovské chlapce v Makabi cvičil určitou dobu v tělocvičně gymnázia Viktor Kabeláč. Za tuto práci získal jako nezaměstnaný práci u firmy Spitz a Klappholz.
[67]) Z výpovědi Shragy Hona.
[68]) České gymnázium v Novém Jičíně vzniklo v roce 1921, německé přeměnou z dosavadní reálky v roce 1918.
[69]) OANJ — Fond: „Gymnásium v Novém Jičíně", třídní výkazy a výroční zprávy z let 1921 — 1938. Názvy ulic jsou z doby první republiky.
[70]) Ziegler v c. d. str. 56 — 60 uvádí podrobně vlastnické převody židovských domů od 2. poloviny 19. století do třicátých let.
Baláš M: VSONJ sv. 6 — 7/1971 — článek „Zlatý kříž dosloužil".
[71]) Otto K.: Přehled dějin kloboučnické výroby str. 24, 25, a 27.
[72]) Gemeindegedenkbuch der Stadt Neutitschein, rok 1938, kapitola o likvidaci spolků a nadací (OANJ).
[73]) Dle výpovědi Shragy Hona — 17. VI. 1991.
[74]) Otto K., c. d. str. 49.
[75]) Hanák J.: Česká společnost v Novém Jičíně 1918 — 1938 str. 12 — 16 VSONJ sv. 46.
[76]) Gemeindegenkbuch (OANJ).
[76a]) Seznam je v příloze č. 1.
[77]) Otto K. Dějiny kloboučnické výroby, str. 28.
[78]) Dle výpovědi Shragy Hona a „Vzpomínek" Maxe Mannheimera, vydaných v Mnichově v roce 1985.
[79]) Mannheimer Max: „Vzpomínky".
Gemeindegedenkbuch — záznam o křišťálové noci.
Deutsche Volkszeitung, č. 89, 11. XI. 1938.
[80]) Mannheimer Max: „Vzpomínky", str. 22.
Výpověď Josefíny Wolfové — Gelbové — 15. III. 1991.
[81]) Gemeindegedenkbuch (OANJ) — příloha č. 1.
[82]) Výpověď paní Katky Meislové — Bermannové — 5. srpna 1991.
[83]) Ziegler; c. d. str. 71.
[84]) Z krátké zprávy, kterou do židovských novin napsala Eva Eliášová, příloha č. 2, 3.
[85]) Výpověď Katky Meislové — Bermannové.
[86]) Tamtéž.
[87]) Baláš M, Kulturní místopis Novojičínska, str. 136. Je zde podrobně popsána vědecká dráha Jana Broda.
[88]) Výpověď paní Wolfové — Gelbové.
[89]) Dle písemné informace od Maxe Mannheimera — 9. IV. 1991.
[90]) Výpověď Jana Bittmana, Nový Jičín, spolužáka R. Grüna a výpověď paní Katky Meislové a pana ing. Bruna Síby.
[91]) Výpověď Shragy Hona a písemná informace Maxe Mannheimera.
[92]) Výpověď Jana Bittmana, spolužáka Zdeňky Langerové.
[93]) Výpověď paní Katky Meislové — Bermannové.
[94]) Výpověď paní Wolfové — Gelbové a paní Blaženy Kopecké — Quittové, Nový Jičín, Marxova 20.
[95]) Pamětní deska obětem nacismu v prvním poschodí novojičínského gymnázia byla odhalena 28. září 1946 při oslavách 25. výročí založení ústavu.
[96]) Výpověď paní Katky Meislové — Bermannové.
[97]) Uvedeno v práci Jaroslava Štindla a Josefa Lankočího o protifašistickém odboji v okrese Nový Jičín (OANJ). Příloha č. 4.

Seznam novojičínských Židů z r. 1938

Příloha č. 1

Gemeinde — Gedenkbuch der Stadt Neutitschein
(Prof. Moritz Jünger, Hilfslehrer a. d. Oberschule für Jungen)
Seite 26

Gelb Ignaz, Fleischer, Gelb Max, Fleischer, Gelb Sofia u. Gelb Theresia	Götzgasse 2
Gelb Rosa (Mutter)	Legergasse 5
Herz Siegfried, Kaufmann	Höckring 18
Kupfermann Samuel, Kaufmann, Kupfermann Johanna u. Emilie	Legergasse 4
Bieder Richard, Depotleiter u. Bieder Sofie	Legergasse 6
Silbermann Heinrich u. Silbermann Max, Kaufmann u. Berta	Legergasse 9
Fleischmann Sofie	Legergasse 10
Bermann Heinrich u. Karoline	Legergasse 17
Dr. Gessler, Arzt u. Valerie	Legergasse 17
Grünberger Alois, Privater	Stadtplatz 13
Klappholz Therese, Private	Rathausgasse 1
Aufricht Alois, Kaufmann u. Theresia	Rättiggasse 2
Grün Sigmund, Kaufmann u. Josefine	Republikring 8
Pollak David, Kaufmann u. Erna	Republikring 8
Spitz Leo, Professor u. Ida	Republikring 8
Weiss Cilli u. dr. Rosenthal u. Berta	Schwarzgasse 5
Huber Oscar, Kaufmann u. Trude (bei Spitzer u. Klappholz Schwiegersohn)	Schwarzstrasse 9/11
Schwarz Josef, Kaufmann u. Erna	Schwarzstrasse 9/11
Grün Julius, Kaufmann u. Stefanie	Schwarzstrasse 13
Hrynyczyn Isidor, Arbeiter der Tabakfabrik	Zillichgasse 15
Steiner Moritz, Kaufmann u. Anna	Hugo Baargasse 13
Reich Max, Privatbeamter	Dr. Fuxstrasse 18
Fleischhacker Desider, Beamter	Obertorstrasse 15
Goldberg Eugenie, Private	Obertorstrasse 15
Haas Hilda, Private	Obertorstrasse 15
Herz Max, Beamter i. R.	Obertorstrasse 15
Löffler Felix, Angestellter	Obertorstrasse 15
Dr. Fischer Theodor, Advokat	Obertorstrasse 46
Huppert Gustav, Kaufmann u. Stefanie (geb. Wolf) 2 Kinder	Prorokgasse 8
Wolf Rudolfine, Private	Prorokgasse 8
Robiček Karl, Privatbeamter (Spitzer u. Klappholz) u. Else	Prorokgasse 8
Dr. Perl Josef, Jurist	Eichendofstrasse 25
Dr. Reiss Ludwig, Gerichtsrat u. Wally (2 Kinder)	Goethegasse 15
Kurz Wilhelm, Kaufmann u. Berta	Kudlichgasse 1
Löffler Friederike, Private	Niedertorstrasse 7
	Niedertorstrasse 7

Dr. Bermann Ernst, Professor i. R. u. Margarete (2 Kinder) Niedertorstrasse 32
Aufricht Julius, Privater u. Etelka Niedertorstrasse 37
Dr. Altenstein, Advokat (Frau arisch, 2 Kinder) Smetanagasse 4
Wolf Otto Josef, Direktor (Böhmfabrik) Brückenstrasse 108
Böhm Viktor u. Böhm Richard Brückenstrasse 108
Pollak — Fabriksdirektor bei Böhm Brückenstrasse 108
Tintner Julius, Agent u. Pauline (2 Kinder) Hasnerstrasse 47
Spitzer Karl, Kaufmann Marxstrasse 13
Honigwachs Salomon, Kaufman u. Cecilie Pestalozistrasse 35
Mannheimer Jakob, Kaufman u. Margarete (5 Kinder) Mühlgasse 36
Bermann Richard, Professor u. Berta (1 Kind) Mühlgasse 40
Felix Theodor, Auskultant, u. Grete (geb. Rosenzweig) Mühlgasse 40
Rosenzweig Rudolf, Beamter u. Henriette Mühlgasse 40
Jakubawicz David, Kürschner u. Malvine Hückelgasse 5
Mandl Rosa (Ratswitwe) Hückelgasse 13
Dr. Altenstein Paul, Advokat u. Martha Fabrikgasse 13
Huppert Adolf, Kaufmann u. Frieda Frölichgasse 2
Immerglück Isidor, Destilateur Frölichgasse 12
Dr. Danzer, Profesor Prorokgasse 30
Dr. Lewin Albert, Obergerichtsrat i. R. Goethegasse 9
Goldmann Julius u. Rosa Hohegasse 17
Dr. Huppert Isidor, Arzt u. Josefina (2 Kinder) Landstrasse 26
Tinter Alfred, Angestelter Landstrasse 67
Holzer Otto, Handelsangestellter Marxstrasse 5
Ziffer Ferdinand, Buchhalter, Frau Julie, Arierin (2 Kinder) Friedhofstrasse 52
Frankenbuch Rudolf, Fabriksdirektor i. R. Hohegasse 1
Dr. Holding Moritz u. Tekla, Kirchengasse 35. Bewilligung zum Hierbleiben wegen hohen Alters 90 Jahre.
Bermann Otto, Kaufmann u. Henriette mit 2 Kinder (Ausgezeichneter des Weltkrieges, Niedertorstrasse 40
Perl Viola, Private Stadtplatz 6
Dr. Perl Julius, Arzt (Kinder Halbjuden: Perth Maria, dr. Perth Johannes, Perth Peter, Prorokgasse 9
Ries Irene, geb. Perl, Sohn dr. Felix Ries, Prorokgasse 13
Wolf Berthold, Gerichtsvizepräsident mit Frau u. Tochter, Niedertorgasse 18
Dr. Emanuel Löwy, Rechtsanwalt mit Frau, Palackystrasse 48
Denker Alois, Bankdirektor i. R. (Frau arisch), Mühlgasse 40
Německy uváděné ulice jsou nynější:
Götzgasse — Divišova, Legergasse — Havlíčkova, Höckring — Čsl. armády, Stadtplatz — Masarykovo náměstí, Rathausgasse — Lidická, Rättiggasse — Resslova, Republikring — Štefánikova, Schwarzgasse — 5. května, Zillichgasse — Úzká, Hugo Baargasse — Husova, Dr. Fuxstrasse — Purkyňova, Obertorgasse — K nemocnici, Prorokgasse — Slovanská, Eichendorfstrasse — Gregorova, Goethegasse — Divadelní, Kudlichgasse — Vančurova, Niedertorstrasse — Dolní brána, Smetanagasse — Smetanovy sady, Brückenstrasse — Suvorovova, Hasnerstrasse — Žižkova, Marxstrasse — Marxova,

Pestalozistrasse — Komenského, Mühlgasse — Hoblíkova, Hückelgasse — Nádražní, Fabrikgasse — Zborovská, Frölichgasse — Nerudova, Hohegasse — Máchova, Kirchengasse — Kostelní, Landstrasse — Revoluční, Friedhofstrasse — Hřbitovní, Palackystrasse — Palackého.
Seznam zpracovaný na konci roku 1938 není zcela přesný.

Příloha č. 2

Seznam
příslušníků ŽNO v Novém Jičíně, kteří zahynuli v různých koncentračních táborech nebo zemřeli v době okupace.
(Opsáno z Památníku obětem rasové persekuce, který je umístěn na bývalém židovském hřbitově v Novém Jičíně).

Umučení:

Aufricht Julius
Aufrichtová Etel
Bermann Richard, prof.
Bermannová Karolina
Bermann Bedřich
Bermannová Markéta
Bermann Petr
Biederová Žofie
Bieder Petr
Baarová Karolina
Bobašová Melanie
Brodová Marta
Ciresová Zuzana
Felix Teodor
Felixová Markéta
Felixová Ruth
Fišerová Bedřiška
Fodorová Anita
Fuchsová Markéta
Gelb Hynek
Gelbová Růžena
Gelbová Terezie
Gelb Max
Gelbová Žofie
Gelbová Edita
Gelb Tomáš
Gelb Jindřich
Glasner Šimon
Glasnerová Emilie
Glasnerová Truda
Goldbergerová Jeanette
Goldmann Julius
Goldmannová Růžena
Gottliebová Elsa
Grünberger Alois, Ing.
Grünberger Alfons
Grün Julius
Grünová Štěpánka
Grün Oskar
Haas Erich
Haasová Hilda
Hein Alfred
Hein Jindřich
Herz Emil, Dr.
Herzová Melanie
Herz Max
Hirsch Jindřich
Hirschová Hedvika
Hirschová Kateřina
Hochstimová Kateřina
Holdingová Thekla
Holding Artur, Ing.
Holzer Otto
Honigwachsová Cecilie
Honigwachs Lev, Dr.
Honigwachs Emanuel
Huber Oskar
Huberová Truda
Huber Antonín
Klein Bertold
Klein Bedřich, Dr.
Klein Josef
Klappholzová Růžena
Kurzová Berta
Kupfermann Samuel
Kupfermannová Růžena
Kupfermann Emil
Langer Josef

Langerová Helena
Langerová Anny
Löffler Arnošt
Löfflerová Františka
Mandelová Růžena
Manheimer Jakub
Manheimerová Markéta
Manheimer Erich
Manheimer Arnošt
Manheimerová Kateřina
Pollaková Erna
Reisová Karla
Reisová Pavla
Reisová Anna
Riesenfeldová Irma
Rosenbergová Berta
Rosenzweig Rudolf
Rosenzweigová Jindřiška
Robičková Elsa
Silbermann Jindřich
Silbermann Max
Silbermannová Berta
Silbermann Pavel
Silbermann Arnold, Ing.
Silbermann Laib
Silbermannová Laje
Silbermann Jankl
Reich Max
Silbermann Meier
Silbiger Hynek
Silbigerová Emma
Silbigerová Melita
Spitz Lev, prof.
Spitzová Ida
Spitz Jiří
Spitzer Karel
Schenk Zikmund v. r.
Schindlerová Kamila
Schwarz Josef
Schwarzová Elsa
Schwarz Valtr, Dr.
Schwarzová Ida
Steiner Mořic
Steinerová Anna
Tintner Julius
Tintnerová Pavla
Wengraf Jiří
Wengrafová Anna
Wengrafová Dagmar
Wengrafová Charlota
Wengrafová Hanna
Wolfová Luise
Ziffer Ferdinand

Zemřeli za okupace:

Bermann Jindřich
Bieder Richard
Fišer Teodor, Dr.
Gottlieb Arnošt
Grünová Josefina
Herz Vítězslav
Huppert Adolf
Holding Mořic, Dr.
Kurz Vilém
Löffler Felix
Reis Ludvík v. r.
Robiček Karel
Rosenthal David, Dr.
Weisová Cecilie

Příloha č. 3

Věstník Židovské náboženské obce — číslo 22/XI 1949 str. 259 (Výňatek)

Dne 5. prosince m. r. byl na židovském hřbitově v Novém Jičíně odhalen památník obětem války. Tyto dny jsme dostali přípis, jejž otiskujeme:

„Dne 5. prosince 1948 sešla se na židovském hřbitově v Novém Jičíně hrstka pozůstalých, aby se zúčastnila odhalení památníku 121 umučených členů ŽNO z Nového Jičína, kteří zahynuli v různých koncentračních táborech. Za přítomnosti ostravského kantora, členů Chevra Kadiše a ŽNO z Ostravy a Lipníka promluvil organizátor této tryzny p. Otto Bermann a v krátké řeči vzpomněl našich drahých. Chtěla bych poděkovat panu Bermannovi touto cestou za sebe i za všechny pozůstalé nejen za péči a finanční náklady, které tomuto úkolu věnoval, nýbrž také za to, že svou rozvahou zachránil za okupace půdu židovského hřbitova a většinu náhrobních kamenů před znesvěcením. Je jen s podivem, že tato činnost pana Bermanna nebyla dosud ostravskými činiteli zhodnocena.

Eva Eliášová

Příloha č. 4

Seznam obětí rasové persekuce ve Frenštátě, Příboře, Klimkovicích a Fulneku
(Z obrazové publikace „Odboj na Novojičínsku 1914 — 1945") Okresní archiv v Novém Jičíně, zpracovali Jaroslav Štindl a Josef Lankočí)

Frenštát pod Radhoštěm.

Aufricht Mořic
Federmannová Terezie, nar. 1871
Friedhaber Herman, JUDr., nar. 27. 7. 1909, Osvětim
Friedhaber Otto, JUDr., nar. 30. 1. 1914
Friedhaberová Růžena, nar. 29. 9. 1885, Osvětim
Hájek Bedřich, nar. 4. 12. 1869
Hájková Vilma, nar. 14. 11. 1907
Karslen Arnošt, nar. 11. 11. 1896, Volyň
Kohn Artur, nar. 25. 2. 1890, Terezín
Kohnová Olga, nar. 13. 9. 1889, Terezín
Süsser Jan, nar. 20. 11. 1901, Terezín
Süsserová Hana, nar. 13. 8. 1937, Osvětim
Süsserová Františka, nar. 20. 8. 1906, Terezín

Klimkovice.

Goldbergová Olga
Goldbergová Věra
Haasová Albína
Haasová Berta
Hechter Ludvík
Hechter Emil
Hechterová Božena
Herczka Emil, Ing.
Herczková Berta
Steinhardt Arnošt
Steinhardtová Etelka
Trauer Zikmund
Trauerová Markéta

Příbor.

Bergmannová Judita, nar. 25. 11. 1923, Osvětim
Friedecká Arnošta, nar. 23. 5. 1879, Osvětim, 1943
Goldberger Hynek
Goldbergerová Lita
Goldbergerová Růžena
Haas Herman, MUDr., nar. 18. 5. 1901
Haasová Edita, nar. 16. 6. 1906
Haas Tomáš, nar. 11. 7. 1930, Lodž
Jahn Kamil, nar. 9. 7. 1906
Jahnová Marie, nar. 6. 10. 1900
Kulka Oskar
Kulková
Kulková
Perl Artur, nar. 10. 8. 1895, zemřel 24. 6. 1941, Osvětim
Perlová Vanda, nar. 10. 2. 1902, zemřela 28. 9. 1942, M. Trostinc
Perl Evald, nar. 14. 6. 1927, zemřel 28. 9. 1942, M. Trostinc
Quittner Arnošt, MUDr., nar. 16. 7. 1903, zemřel 8. 3. 1944, Osvětim
Quittnerová Greta, nar. 11. 9. 1911, zemřela 8. 3. 1944, Osvětim
Quittner Ivan, nar. 3. 2. 1933, zemřel 8. 3. 1944, Osvětim
Reichenbaum Erich, nar. 25. 6. 1905, Mauthausen
Reichenbaumová Ruth, nar. 3. 5. 1930, Terezín
Rosenzweig Ludvík
Rosenzweigová
Roš Erich, Ing., nar. 25. 6. 1906
Tauber Ludvík
Tauberová
Tauberová — Plachetzká
Tauberová — Turková
Weinstein Josef, nar. 21. 3. 1885
Weinsteinová Pavla, nar. 30. 1. 1890
Weinstein Arnošt, nar. 13. 6. 1924, zemřel 1. 10. 1944, Osvětim
Weinsteinová Edita, nar. 26. 8. 1925, se vrátila

Fulnek.

Beldegrün Josef
Beldegrünová Ester
Karter Arnošt
Karterová Ditta
Hegedüs Ladislav
Hegedüsová Erna
Hegedüsová Lola

Z rodiny Löw — Berovy zahynuli 4 členové, oba rodičové, syn a dcera. Zahynul rovněž muž jménem Munk — křestní jméno nezjištěno. Nepodařilo se rovněž získat informace o rodinách Friedově a Weisskopfově.

Podklady pro uvedený částečný seznam obětí z Fulneku se podařilo dodatečně zjistit panu Shragu Honovi v USA.

VZPOMÍNKY

Terezín, Osvětim, Varšava, Dachau

Max Mannheimer

K prvním dojmům, které byly významné pro můj pozdější život, patří vánoční nadílka v novojičínské školce. Tenkrát jsem nevěděl nic o tom, že existují rozdíly mezi Židy a křesťany. Přesto jsem však pociťoval jako křivdu, když nám pečovatelka rozdělovala dárky. Moc jsem si přál krásného houpacího koně, kterého dostalo jedno z dětí. Místo něj na mne připadli dva dřevění cvičenci, kteří metali na bradlech přemety. Doma jsem si na tu nespravedlnost matce stěžoval. Později — to už jsem začal chápat, co to jsou vánoční svátky a jaký je rozdíl mezi Židy a křesťany — jsem docházel stále více k názoru, že Ježíšek nemá Židy rád. Až v obecné škole mi došlo, že jsem asi něco jiného než ostatní. Cítil jsem se poškozen přinejmenším i tím, že jsem nesměl jako ostatní děti chodit na náboženskou výchovu. A rovněž tím, že jsem nedostával žádné svaté obrázky za sběr staniolových papírků, určených údajně k vykoupení černošských otroků. Tentokrát mě to velmi rozesmutnilo a utěšila mě až paní Mandlová, vdova po novojičínském rabínovi. Od ní jsem se dozvěděl, že dějiny židovského národa jsou mnohem starší. Vždycky jsem s napětím naslouchal vyprávěním z biblické historie. Byl jsem přesvědčen o tom, že pan farář, kterého jsem stejně jako ostatní děti vždycky zdravil — „Pochválen buď Pán Ježíš Kristus" — podobné příběhy vyprávět neuměl. Mimo to: křesťanské děti nedostávaly žádné sladkosti jako já, když jsem se při náboženství dobře choval. Moji rodiče se seznámili v posledním válečném roce. Matka byla prodavačkou v řeznickém krámě mého strýce. Strýc Jakub byl nejstarším ze 14 sourozenců, moje matka Markéta nejmladší. 25. března 1919 se rodiče vzali.

Otec najal na novojičínské Venkovské ulici dům č. 20, hostinec, který patřil rodině Huppertových. V místnosti sousedící s lokálem jsem o rok později přišel na svět. V roce 1921 se narodil bratr Erich, v roce 1923 Arnošt, v roce 1925 Edgar a roku 1927 má sestra Katka. Z otcova mládí vím jen tolik, že ve dvanácti letech nastoupil jako prodavačský učedník ke strýci Adolfu Guttmannovi a vášnivě rád tančil — tak vášnivě, že jednou protancoval tři noci a přes den chodil pracovat. Třetí noci musel ovšem příliš horlivého tanečníka probrat k životu kbelík studené vody.

Jako většina velkoměstských lidí — Vítkovice patřily k Moravské Ostravě — byl můj otec, ačkoli pocházel z malého městečka nedaleko Krakova, pravý kavárenský typ. K tomu samozřejmě patřilo právě tak čtení novin, jako hraní kulečníku a karet.

V duchovním ohledu matka otce převyšovala. Její vědomosti byly úžasné, vezme-li člověk v úvahu, že do školy chodila jen osm let. Hodně četla, vlastnila většinu klasiků, a přestože školu navště-

Rodina Mannheimerova, stojící zleva: Edgar, Erich, Max, Arnošt, sedící: otec Jakub, Kateřina, matka Markéta

vovala už dávno, dovedla plynně recitovat jednu francouzskou báseň. To se mi moc líbilo, ačkoli jsem nerozuměl jedinému slovu. Bylo tam cosi o jaru, květinách a ptačím zpěvu.

Matka byla krásná — nebo jsem ji alespoň takovou viděl. Byla láskyplná a dovedla šikovně naznačit každému ze sourozenců, že mu dává přednost. Byla hluboce věřící. Nikoliv jen navenek. Do synagogy chodila sice jen o svátcích, ale vařila košer a byla velice trpělivou manželkou. Jelikož otec hrál vášnivě rád karty, bývala matka často sama. V neděli vpodvečer mě jako nejstaršího posílala do kavárny „Heinrichshof", abych otce vyzvedl. Polovysoké těžké závěsy v oknech kavárny zakrývaly výhled, takže jsem musel vyskočit, abych zahlédl skvostnou pleš otce, hrajícího karty. Teprve pak jsem vešel dovnitř. Otec mě vítal tak srdečně, jako bychom se měsíce neviděli a nabízel mi limonádu — jako úplatek za to, aby mohl hrát dál. Podle nálady jsem to buď přijal, nebo odmítl.

Matka byla často sama. Ačkoliv si na to nikdy nepostěžovala, rozhodl jsem se karty nehrát, abych měl více času na rodinu. A vždy jsem to dodržel.

Matka vyprávěla také jednu historku, která měla otce jaksi ospravedlnit. Ta příhoda se odehrávala v Uherském Brodě. Hlava početné rodiny, majitel malého domku domek prohrál za jedinou noc v kartách. Rodina se musela během několika dní vystěhovat. Když onen

muž zemřel, řekla vdova nad jeho hrobem „Měl jsi pravdu, když jsi hrál — alespoň jsi měl v životě nějakou radost." I přes tuto slabost byl otec dobrák, byť také přísný a měl vysoce vyvinutý smysl pro spravedlnost. Jako obchodník byl korektní a velmi vážený. V roce 1927 zakoupil motocykl s přívěsným vozíkem, který vypadal jako plechová bedna. Naložil jej sýry, různými konzervami a podobným zbožím a objížděl okolní obchody. O rok později obstaral dodávkový vůz, k sortimentu přidal i čokoládu a vybudoval tak velkoobchod. V roce 1930 se zbavil hostince a koupil dům. Polovinu peněz si vypůjčil, polovinu prý zůstal dlužen. Tak to alespoň vysvětloval zvědavcům.

Krátce před tím, než mi bylo 13, mě připravili na „bar - micvu". V životě Židů je to velká událost, při níž se z mládenců stávají rovnoprávní členové židovské obce. Ještě dnes cítím matčino vzrušení, když jsem v synagoze předstupoval před schránku se svitky tóry.

Byl jsem ostatně také velmi vzrušen. Napříště ze mne bude „minjemann". Když se Židé chtějí společně pomodlit, musí být pohromadě nejméně deset mužů. Po „bar - micvě" se ze mne stal minjemann. Teď mě mohli i během týdne, při výročích úmrtí, kdy se odříkává kadiš — modlitba za mrtvé, vyzvednout z domu, abych se zúčastnil bohoslužby. Dostal jsem mnoho dárků, mimo jiné také „tefilin" — modlitební řemínky a „tales" — modlitební šál.

Během školní docházky si mě nikdy nedobírali, jen na ulici na mne občas někdo zakřičel —„židáku smradlavý...." když to bylo možné, bránil jsem se pěstmi. V jednom případě jsem (protože šlo o staršího a silnějšího protivníka) přivolal na pomoc bratra Ericha. Ten tomu nactiutrhači cpal do pusy koňskou koblihu tak dlouho, dokud neslíbil, že už nikdy nebude podobně nadávat.

Na německé obchodní škole, kam jsem chodil v letech 1934—36, bylo možno již na patnácti — až sedmnáctiletých spolužácích pozorovat známky nacionálněsocialistického vlivu. Jedna ze spolužaček, Haasová se jmenovala, měla v učebnici vloženou Hitlerovu podobiznu. Během vyučování se na ni často a dlouze dívala. Trochu mě to děsilo, protože v Německu byli Židé už tenkrát pronásledováni. Dozvěděl jsem se to z knihy jednoho německého emigranta, která vyšla v Československu. Nebezpečí v knize popisované jsem ale nechtěl vidět. Kromě „Sudetoněmecké vlastenecké fronty", z níž později vznikla podceňovaná „Sudetoněmecká strana", nebylo ničeho, co by nasvědčovalo pozdějšímu zničení Československa. Zakladatel a první prezident republiky Tomáš Garrigue Masaryk chtěl z tohoto území, zčásti vysoce industrializovaného, zčásti s vyspělou zemědělskou výrobou, vytvořit stát, v němž by pospolu žili podle švýcarského vzoru Češi, Slováci, Němci, Poláci, Rusíni, Maďaři a Židé. Češi ovšem, po mnoha staletích cizí nadvlády, udělali chybu především v personální politice při obsazování významných i méně důležitých úřadů. Postupovali přitom velice neobratně — a německá menšina toho propagandisticky využila.

Po absolvování obchodní školy jsem nastoupil u firmy J. Schön a spol. ve Znojmě - Starém Šaldorfu. Práce v obchodě i v kanceláři mi nepřipadala nijak obtížná, protože jsem už od svých dvanácti let pilně pomáhal v otcově podniku. Pracoval jsem hodně. Prodejna, cosi na způsob malého obchodního domu, byla otevřena denně od

půl šesté ráno do deváti večer. Dokonce i v neděli od sedmi do jedenácti dopoledne. Ve chvíli volna jsem chodil na procházky, podnikal výlety do okolí na kole, navštěvoval kino a hrál fotbal.

Obrázek, jaký si o nás Židech dělali lidé na venkově, se dá shrnout do jediné věty: Židé jsou dobří obchodníci, nechávají své děti studovat a velice drží pohromadě. Jako něco zvláštního brali to, že jsem hrál fotbal, protože to nezapadalo do jejich představ. „Hraje proti nám Žid." Taková zpráva se roznesla rychle a o přestávce jsem byl obklopen zvědavci jako nějaká fotbalová hvězda. Kromě toho jsem docela slušně hrál — to přivádělo diváky do ještě většího úžasu.

Aktivita Henleinovy sudetoněmecké strany neustále sílila. Obzvlášť tísnivě pociťovali Židé zabrání Rakouska. Od 15. března 1938 byly od nás Hitlerovy jednotky vzdáleny pouhých deset kilometrů. V příštích dnech k nám prchalo přes hranice hodně Židů. Mnozí přenocovali v mé posteli, zatímco já se spokojil se spánkem na židli. Brzo ráno pak pokračovali taxíkem na nádraží a odtud do vnitrozemí, především do Brna. Četníci o těchto ilegálních přistěhovalcích věděli, ale přivírali obě oči.

Jedna mladá žena, na níž po ránu čekal přede dveřmi taxík, se nenechala odradit mými pobídkami, aby si pospíšila, ale zcela v klidu si domalovala rty. V ten okamžik mě její chování pobouřilo, ale později, když jsem na tuto příhodu myslel, musel jsem ji obdivovat. Byla na útěku, o všechno přišla, ale o důstojnost a sebeovládání se připravit nenechala.

Politické napětí a nejistota mě v druhé polovině září přiměly odjet zpátky k rodičům a sourozencům do Nového Jičína.

Neustále probíhající vojenské manévry, politická i diplomatická aktivita, agresivita nacistů a nakonec i částečná mobilizace v květnu 1938 — to všechno byly příznaky neštěstí, které se na nás řítilo. Jedinou naději jsme vkládali do politických a vojenských smluv; ty se ovšem později ukázaly být jen cárem papíru.

V září 1938 podepsali v mnichovském hotelu „Vier Jahreszeiten" Hitler, Mussolini, Chamberlain a Daladier takzvané odtržení Sudet" — tím začala nová epocha. Především Židé v Československu pohlíželi na budoucnost s obavami.

10. října 1938 — obsazení „Sudet"

V našem malém městečku je všechno vzhůru nohama. Všude visí vlajky s hákovými kříži a transparenty. „Děkujeme našemu Vůdci!"; „Vítáme naše osvoboditele!" Německé jednotky vstupují do Nového Jičína. Obyvatelstvo nadšeně jásá. Ne, to není ten pravý výraz — lidé řvou. „Sieg Heil! Sieg Heil! Sieg Heil!" Ve všech výkladech visí Hitlerovy portréty se slovy díků. Na náměstí, kde je centrum oslav, si netroufám. Fanatický jásot se nedá přeslechnout.

Doma se radíme. Snad to nebude tak zlé. Přece jen tak neutečeme. Máme tu dům. Tak zlé to nemůže být. Otec je optimista. Bojoval přece v první světové válce a daně také řádně platí. Všude je oblíben — má dobré jméno. Všichni ho znají. Nejen rabín, ale i farář ho zná. Byl vždycky jen obchodník, do politiky se nepletl. Bude-li to vůle Boží, všechno půjde dobře. Bude-li to vůle Boží.

O dva dny později zabavuje firemní šofér od Markuse a mydlářův syn Piesch jménem nových pánů naši firemní dodávku Chev-

rolet pro potřeby nacionálněsocialistické dobročinné organizace. Vystupují velmi rázně. Je úžasné, jak vojenský tón, pár holínek a rajtky člověka změní.

Po několika dnech smí náš řidič Albert, nyní propuštěný z československé armády, řídit „svůj" vůz pro potřeby nacistické organizace. Chleba a konzervy ze skladu jsou rozděleny mezi „hladovějící" obyvatelstvo. Komická situace. Německé konzervy z židovského dodávkového auta. Firemní nápisy po obou stranách dodávky jsou přelepeny nacionálněsocialistickými plakáty. Jak je to jednoduché.

„Hitler dělá něco pro národ", říká mi Albert. Zapomíná v té chvíli, že si k tomu Vůdce „vypůjčil" vůz starého Mannheimera a že za to Albert dostává plat od nás. „Ano, něco dělá", odpovídám.

Po 10. říjnu 1938 — Nový Jičín

Vzhled města se po 10. říjnu velmi změnil. Přes noc se uliční provoz přesunul z levé strany na pravou, policisté dostali nové uniformy, zmizely dvojjazyčné nápisy. Všude hákové kříže, lidé nosili stranické odznaky velké jako knoflíky od kabátu. Náš soused, pan Demel, obchodník s potravinami a velmi malého vzrůstu, jako by ve vlastních očích vyrostl: Dřív jsme byli malí, ale teď ... „Přímo jsem viděl, jak roste. Jeho sebevědomí se dalo rovnou nahmatat".

Paní S. z Mlýnské ulice vyměnila mariánský obrázek, pod nímž hořela olejová lampička, za Hitlerovu podobiznu. Stárnoucí osamělá žena ctila (jak se zdálo) nového boha. Alespoň podle toho, jak ho obkládala čerstvými květinami.

Většina německých zákazníků prohlásila, že už u nás nemůže nakupovat, ale dva z nich naopak nakupovali víc než jindy a nedělali kolem toho žádné tajnosti.

Část mých bývalých spolužáků nosila hnědé uniformy, a když jsme se potkali, dívali se jinam, což mi ovšem nevadilo. Byl jsem rád, že se jen dívali stranou. Mohli mě také oslovit. Neudělali to.

Někteří Češi si najednou vzpomněli na německé matky a babičky a rázem se z nich stali Němci a nacionální socialisté. Děti, které se tehdy rodily, dostávaly jména nového stylu jako Adolf, Herman, Horst a velkou módou byla dívčí jména z německých hrdinských ság. Lidé se slovansky znějícími příjmeními měli najednou německá, aby navenek vypadali jako rodilí Němci. Dirndl a bílé pletené punčochy, po léta symbol němectví v nacionálněsocialistickém slova smyslu, byly doplněny účesy ve stylu „vůdkyně svazu německých dívek".

Příznivý kurs říšské marky vůči koruně (1 RM = 8,33 Kč) umožnil novým pánům vykoupit všechno zboží. Zpočátku to obchodníkům vyhovovalo. Až později přišli na to, že za dobré zboží dostávají peníze na nic. Chybějící sortiment se nedal nikde dokoupit. Vydávali zlato za železo. Ale přišli na to příliš pozdě.

Některé malé krámky zavřeli. Jejich majitelé si buď navlékli uniformu, nebo se z nich stali úředníci.

Když jsem začátkem listopadu 1938 zašel k našemu stálému holiči, musel jsem čekat. Přede mnou byli dva zákazníci. Mistr Kunz mi do ruky vtiskl noviny „Stürmer" a doporučil mi, abych si je přečetl. S obzvláštním potěšením mi ukázal karikaturu Žida a otázal se, jak že se mi líbí. S odpovědí jsem neotálel — ostatně jsem si ani nebyl vědom nějakého rizika. „Vládnoucí rasa je přirozeně hezčí!"

Kunz na to nic neřekl. Ostříhal mě jako obyčejně, ale běžná holičská konverzace mu ten den dělala velké potíže.

Český řezník Tonda Neumann unikl kriminálu jen o vlas. V nevhodnou dobu použil citátu z výlohy. Když se jedna ze zákaznic zeptala, proč už není tak velký výběr jako dřív, odvětil: „Děkujeme našemu Vůdci!" Bývalý majitel obchodu s konfekcí se obrátil s prosbou o pomoc na komisariátem dosazeného správce. Se správcem zacházel jako s vlastním synem jeho bývalý židovský šéf dvacet let. Místo odpovědi na onu prosbu mu správce doporučil, aby se oběsil. Tato rada byla o dva dny později vyslyšena.

10. listopadu 1938 — „Křišťálová noc"

Včera hořely synagogy. Hořely v Německu. Hořely v Rakousku. Hořely v Československu. Kde hrozilo nebezpečí, že by se oheň šířil, byly synagogy vyhozeny do povětří. Většina židovských obchodů byla zdemolována. „Moji" synagogu vydrancovali. Zapálit nebo vyhodit do povětří bylo vzhledem k blízkosti plynojemu nebezpečné. Modlitební knihy, svitky tóry a modlitební šály se povalovaly roztrhané na ulici. Kniha, která Židy, roztroušené po celém světě, udržovala dvě tisíciletí pohromadě, byla rozdupána. Varhany nebudou již nikdy doprovázet naše písně o šábesech a svátcích. Už nebude žádný šábes, žádné svátky, žádné písně. Jen doma, pokud nějaký domov bude, zapálí matka v pátek večer šábesové svíce a otec pronese děkovnou modlitbu za chléb a víno. „Lechem min Haarec. Bore B'ri Hagofen." Poté vezme matka do rukou (stejně jako dřív) v němčině vytištěnou modlitební knihu, aby si z ní pro sebe potichu přečetla „Pozdravení šábesu" a „Modlitbu židovské ženy".

Modlitební knihy, svitky tóry a šály vyházeli ze synagogy na ulici. Zítra je možná vyhází i z domů. U mé matky by se ale stejně nic nezměnilo. Dovedla by ony texty odříkat i zpaměti.

Ničivá akce nacistů byla oficiálně označena za akt pomsty „zlostí kypící duše lidu", za odpověď za zavraždění vyslance von Ratha sedmnáctiletým Heršelem Grynszpanem v Paříži. To, že duše lidu kypěla ve třech zemích současně, bylo třeba připsat dokonalé organizaci příslušných činitelů.

Před náš dům předjíždí otevřený policejní vůz. Sedí v něm židovští muži střežení policisty v zelených uniformách. Dva z nich jdou k nám nahoru. Otci se dostane vysvětlení, že je vzat pod ochranu, aby se mu něco nepřihodilo. Pravděpodobně vzhledem ke „kypící duši lidu". Stojím vedle dveří. „Kolik je tomu klackovi?" ptá se policajt. Srdce mi hlasitě buší. Kdyby matka prozradila, kolik mi je, musel bych také do vězení. Ochrany se mi dostalo od matky, nikoliv od policie.

Prosinec 1938

Židovské muže propustili z vězení. Museli podepsat prohlášení, že do osmi dnů opustí „říšské území" a už se nikdy nevrátí. To se také stane. Otec jede do Uherského Brodu, rodiště mé matky. To město, proslavené kdysi Komenským, leží na jižní Moravě. Na gestapu musíme předložit k posouzení seznam věcí, které si bereme s sebou. Nakládá se stěhovací vůz. Celníci, kteří na nakládání dohlížejí, se chovají korektně. Jsou to staří praktici z Říše, kteří svůj úřad zastávali pravděpodobně již za Výmarské republiky. Marie, naše česká služka, při loučení pláče. „Kvůli Židům se nebrečí," říká stolařský

mistr Jirgal, který rovněž bydlí v našem domě a na naše stěhování se dívá se škodolibou radostí. Byly doby, kdy se k nám choval přátelsky. Jeho dcery Mína a Hildegarda si s námi hrávaly na dvorku. Možná, že kvůli Židům opravdu nikdo nepláče.

27. ledna 1939 opouštíme náš dům v Novém Jičíně s nadějí, že v neobsazené části Československa budeme moci žít bez strachu. Otec mezitím obstaral v Uherském Brodě, Masarykovo náměstí 165, starý dvoupokojový byt s obyvatelnou kuchyní. Pro šest lidí to není zrovna moc velké, ale jsme rádi, že jsme se z toho takhle dostali. Začínám znovu pracovat, a to u Rudolfa Holze, jemuž patří obchod s kořením a semeny. O několik týdnů později prožívám znovu vstup německých vojsk. Je to týž obrázek jako před čtyřmi měsíci v Novém Jičíně. Veřejné budovy jsou ověšeny prapory s hákovými kříži. Motocykly s postranními vozíky stojí na náměstí v jedné řadě, auta naproti nim. Z Masarykova náměstí, kde bydlíme, se přes noc stává náměstí Adolfa Hitlera. Jen to novojičínské nadšení chybí. V Uherském Brodě žije málo německých rodin. Hitlerovské jednotky jsou asi trochu zklamány, ale rozdíl je zřetelný: pohraniční oblasti „osvobozovaly", zatímco zde se české obyvatelstvo cítí „obsazeno". S výjimkou několika českých fašistů.

Protože Židům je povolena jenom manuální práce, přijímám v létě 1939 zaměstnání na stavbě silnice. 1. září se po „mé" silnici valí nepřehledné vojenské kolony — začíná německé polní tažení proti Polsku.

1940

Ve staré uherskobrodské židovské čtvrti se diskutuje. V kavárně, doma, zřídkakdy na ulici. I přes bleskovou válku proti Polsku jsou lidé optimističtí. Optimismus, který nemá žádné zřejmé opodstatnění. Účelový optimismus. Od osmi večer do časného rána nesmí Židé vycházet z domů. Jsou nařízena omezení při nákupech: Židé smí do obchodů jen mezi 15. a 17. hodinou. Mají zakázáno vstupovat do parků. Pracuji nyní na stavbě silnice v blízkosti lázní Luhačovice. Bydlím v prkenné boudě za kůlnou s nástroji. Porušuji dvě nařízení současně, když chodím po osmé večer do lázeňského parku. Pročítám tabulky s nápisy „Židům vstup zakázán!" Je jich šest. Později, kolem jedenácté, vyrvu tabulky ze země a naházím je do křoví a do potoka. Celá moje odvaha je k ničemu. Následujícího večera jsou tam ty tabulky znovu. Podruhé už takovou odvahu nemám. Nejsem ostatně žádný hrdina.

Práce na stavbě silnic není vlastně tak špatná. Je to tvořivá práce a člověk při ní něco vidí. Silnice vede lesem, pět minut odtud je přehrada, v níž se dá po práci osvěžit. Do lázeňského parku je to také jen dvacet minut chůze. Zákaz vstupu přehlížím s bezstarostností dvacetiletých. Kolegové v práci, všichni Češi, se ke mně chovají přátelsky a plně mě uznávají. Přijali mě dokonce do práce v akordu, což se dá brát jako velké uznání. Když se pak naučím pořádně klít, jsem „jejich člověk".

Jednoho dne kolem nás projíždí otevřený kabriolet — Mercedes. Sedí v něm tři muži a dvě ženy. Je to vůz z našeho města. V jednom z pasažérů poznávám mydlářova syna Piesche, další je advokátův syn. Společnost pravděpodobně strávila víkend v lázních. Dívám se

za vozem dokud nezmizí v zatáčce. Naložím si plné kolečko a říkám si: „V potu tváře tvé . . ."

Samotná práce na silnici nemůže uživit celou rodinu. Rezervy jsou již dávno vyčerpány. Stěhování mnoha židovských rodin z Uherského Hradiště nabízí ale i jiné možnosti, jak si přivydělat. Stěhuji nábytek, řežu a sekám dříví.

Můj bratr Eda se učí ševcovskému řemeslu u mistra Cingálka. Už jako třináctiletý si v jedné kůlně zřídil vlastní obuvnictví. Desetiletý Karlík Langer je jeho „učedníkem". Vyhledává mezi židovskými rodinami zájemce o opravy obuvi, „mistr" pak opravy provádí. Ceny jsou samozřejmě nižší než u Bati — téhle světové firmě nemohou koneckonců konkurovat.

Na konci roku 1940 poznávám Evu Bockovou. Dokončila právě, jako součást přípravy na cestu do Palestiny, „hachšará" — praktika na statku.

Daří se mi na Evu zapůsobit. Máme se rádi a vídáme se každý den. Když je špatné počasí, chodím k Bockovým a „učím" ji stenografovat. Jaké štěstí, že stenografování ovládám.

Rok 1941 nepřináší Židům v Uherském Brodě mnoho nového. Většina mužů pod 45 let musí povinně pracovat. Na staveništích, na silnicích nebo u soukromých firem jako pomocné síly. Čas od času provádí gestapo razie. Několik lidí zatknou a odvezou do gestapáckého vězení v Uherském Hradišti. Odtud pak do koncentračních táborů.

Židé nesmějí mít už dávno rozhlasové přijímače. Proto se většinu novinek ze zahraničního vysílání dozvídají od Čechů. Potom se o nich diskutuje v kavárně „Smetana", jediném podniku, kde se Židé v Uherském Brodě smějí setkávat. Vzpomínám si kromě jiného také na zprávu, podle níž museli prý Židé deportovaní z Terezína na východ pracovat v sirných dolech bez ochranných masek. Postupně pak, jak říkala ona zpráva, podléhali otravě.

Terezín — stará pevnost a vojenské město — je největší shromaždiště židovských transportů z protektorátu Čechy a Morava a z Německa. Mnozí tam zůstávají (především staří lidé), ale pro většinu z nich je Terezín jen přestupní stanice na cestě do vyhlazovacích táborů v Polsku.

Počátkem roku 1942 se většina Židů musí přestěhovat z Uherského Hradiště do Uherského Brodu. Byty jsou přeplněné, jídla ubývá a zprávy o osudu deportovaných jsou velmi zlé.

Přesto se s Evou snažíme situaci bagatelizovat. Když je člověk mladý a důvěřivý, jde to snadno. Jsme zamilovaní a věříme ve štěstí. I přes tíživou situaci si malujeme plány do budoucna. Po mé práci nám do zákazu vycházení o osmé hodině večer zbývá hodina času na společné snění a povídání. Zákaz vycházení nechceme porušit. Naši kamarádi Ilse Jellínková, Arnošt Schön a Adolf Rosenfeld byli kvůli tomu uvězněni.

V roce 1942 jsou transporty vedoucí přes Terezín v plném proudu. Jednou berou lidi z onoho města, další den z jiného. Úniku není. Ani pro nás. Kdosi v Uherském Brodě má spojení na člověka, který za peníze pašuje lidi na Slovensko. Odtud se pak možná dá přes Maďarsko a Turecko uprchnout do Palestiny. Bratr Erich dá adresu tohoto člověka mladíkovi jménem Lazarowicz. O tři dny později

bratra zatknou. Je vyslýchán a odvezen do gestapácké věznice v Uherském Hradišti. Později je převezen do Brna. Do pověstné Kounicovy koleje — nyní gestapácké mučírny, v níž používají metod horších, než jakých se používalo ve středověku v pevnosti Špilberk, stojící nad městem. Kdo ví, zda bratra ještě někdy uvidíme?

Matka velmi pláče. Pokud to jde, snažíme se ji utěšit. Začátkem září se s Evou dohodneme, že se vezmeme. Chceme i po transportu zůstat spolu. Jdeme k rabínovi a vyřídíme formality. Obřad je poznamenán znaky doby. Nejvíc nás tíží nepřítomnost uvězněného bratra, tím spíš, že nevíme, zda je vůbec ještě naživu.

Stěhujeme se s Evou do podnájmu, lépe řečeno, do jedné poloviční místnosti. Druhá polovina, oddělená španělskou stěnou, patří domácímu. Ve fantazii si plánujeme nádhernou svatební cestu, kterou po válce podnikneme do nějaké vzdálené země. A sníme, jenom sníme. Nebezpečí, které se k nám blíží, nevidíme. Nechceme je vidět. Milujeme se a v ten okamžik zapomínáme na válku, na valící se transporty, na gestapácká vězení.

Ale 24. ledna 1943 se to stane. Pozvánka, kterou držíme v ruce, zakončuje čekání trvající dlouhé měsíce. Máme se 27. ledna přihlásit v jedné škole nedaleko nádraží. Vzít veškeré dokumenty s sebou a také seznam věcí, které jsme zanechali v bytě. Doma probíhají poslední přípravy. V tu chvíli se nám mladým nezdá náš osud tak hrozný. Potkává to všechny, jsme všichni pohromadě, pracovat umíme — vždycky jsme pracovali. A v Terezíně — dál nechce nikdo z nás myslet — je spousta známých, příbuzných a přátel. Míň, než máme tady k jídlu, nebudeme mít ani tam.

Ve škole jsme rozděleni do jednotlivých tříd a registrováni. Od této chvíle nás budou neustále doprovázet tyto papíry se všemi možnými osobními údaji. Pozdě odpoledne nastupujeme do vlaku, který nás má odvést do Terezína. Dostávám své první číslo. Visí mi na krku a zní: CP 510.

Terezín, konec ledna 1943

Kasárna. Tranzit. Slámou vycpané místnosti. Padají jména těch, kteří musí pokračovat dál na východ. Stěhování do jiných kasáren. Na jedinou noc. Sláma. Zvlhlé klenby. Přecpané lidmi. Ne — „podlidmi".

Východ — pracovní nasazení — říká se. Jsme všichni pohromadě: rodiče, má žena, dva bratři, sestra, švagrová. Za osm dní mi bude třiadvacet. Už čtyři roky jsem zvyklý stavět silnice a lámat kámen. Poslední týdny jsem pracoval na pile. Ta vzpomínka mě uklidňuje. Přece to nemůže být všechno tak zlé. I otec si to myslí. Řádně platil daně. Za krále a císaře přežil tři roky na frontě v první světové válce. Nikomu nic nedluží.

Rozdělování transportů. Čísla zavěšená na krku. CU 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217. Tisíc žen, mužů a dětí. Vlečou se. Do Bohušovic, kde na ně čeká vlak. Osobní. Vyvolávají každého jednotlivě. Nastupujeme. Deset do jednoho kupé. Trošku namačkáni. Přece to nemůže být tak zlé: normální osobní vlak.

Východ — pracovní nasazení. Nasazení? Proč tomu neříkat prostě práce. Odjezd v 9 hodin ráno. Vidíme trosky. Kolem slyšíme saské nářečí. Objevíme poznámky naškrábané na stěně vagónu: odjezd v 9 ráno z Terezína, poté Drážďany, Budyšín, Zhořelec, Vratislav, Brzeg, Opole, Zabrze. Dál už nic. Den a noc. Na trati vidíme pár Židů v civilních šatech. S našitou hvězdou. Pracují lopatami. Házíme jim z okna chléb. Vrhají se po něm. Strkají se. Pracovní nasazení? Budeme taky takhle vypadat? Strkat se? Hádat? Ještě jeden den a půl noci. Vlak se skřípěním zastavuje. Tisíc mužů, žen a dětí. Doprovodná jednotka obestupuje vlak. Musíme zůstat uvnitř. Ne dlouho. Přijíždí kolona nákladáků. Silné světlomety náhle ozařují rampu. Stojí na ní důstojníci SS a stráže. Jsme na rampě smrti v Osvětimi-Birkenau.

Osvětim-Birkenau, rampa smrti, půlnoc z 1. na 2. února 1943.

Všichni vystoupit! Všechno nechat ležet! Panika. Každý se snaží nacpat co nejvíce do kapes. Esesáci řvou: „Pohybl Hněte sebou!" Ještě obléknout další košili. A svetr. Cigarety. Snad se dají později za něco směnit. Muži na jednu stranu, ženy na druhou; ženy s dětmi na nákladáky. Ti, kteří mají potíže s chůzí, mohou jet na nákladácích. Mnozí se o to hlásí.

Zbytek je rozestavěn do pětistupů. Jedna žena se k nám pokouší dostat. Chce asi mluvit s mužem nebo synem. Esesák ji holí strhne za krk k zemi. Zůstane ležet. Odtáhnou ji. Pracovní nasazení?

Před námi stojí důstojník SS. Obersturmführer. Tak ho oslovuje stráž. Zdá se, že je to lékař — ovšem bez bílého pláště. Bez stetoskopu. V zelené uniformě. Se smrtihlavem na čepici. Předstupujeme před něj jednotlivě. Jeho hlas je klidný. Až příliš klidný. Ptá se na věk, na povolání, na zdraví. Nechá si ukázat ruce.

Zámečník — vlevo.

Správce — vpravo.

Lékař — vlevo.

Dělník — vlevo.

Skladník firma Baťa — vpravo. Je to náš známý. Büchler z Bojkovic.

Truhlář — vlevo.

Pak přichází na řadu můj otec. Pomocný dělník. Jde na tutéž stranu jako skladník a správce. Je mu pětapadesát. To také může být důvod.

Na řadě jsem já. Třiadvacet let, zdráv. Dělník na stavbě silnic. Mozoly na rukou. Dobře, že je mám. Vlevo.

Bratr Arnošt: dvacet let, instalatér. Vlevo.

Snažím se najít matku, ženu, sestru, švagrovou. Marně.

Mnoho aut již odjelo.

Rozestoupit do trojstupů. Jeden z esesáckých strážců se ptá po českých cigaretách. Pár mu jich dám. Odpovídá mi na mé dotazy. Děti půjdou do školky. Muži mají povoleno o nedělích navštěvovat své manželky. Jen o nedělích? To přece stačí! Prostě to musí stačit.

Pochodujeme po úzké silnici. Je vidět dobře osvětlené prostranství, teď — uprostřed války. Žádné zatemnění. Strážní věže s kulomety. Dvojitý ostnatý drát, světlomety, baráky. Stráže otevírají bránu. Procházíme. Jsme v Birkenau.

Před jedním barákem nás nechávají deset minut stát. Poté jsme vpuštěni dovnitř. Z transportu tisíce mužů, žen a dětí zbylo nyní 155 mužů. Za stoly sedí vězňové. Peníze a cennosti se mají odevzdat. I ty ukryté, jinak hrozí tvrdé tresty. Z límečku košile odtrhávám malý kousek. Desetidolarová bankovka, kterou mi dal tchán. Rezerva pro případ nouze. Registrují jména. Ptám se, zda si mám pone-

chat osobní průkaz. Nikoliv, zní odpověď. Dostaneme prý nové. Vycházíme ven a poté do jiného baráku. Tam odkládáme šaty. Jen boty a opasky si ponecháváme. Vlasy nám ostříhali a oholí. Kvůli vším. Postříkají nás Cuprexem. Přicházíme do vyhřáté stupňovité místnosti. Cosi na způsob sauny. Jsme nazí a teplo nám dělá dobře. Vypadáme vskutku jedinečně. Holohlaví, nahá břicha s opasky, na nohou boty. Vchází vězeň v pruhovaných šatech. Staví se před nás. Ptáme se ho na ženy, na děti. „Proletí komínem!" Nerozumíme mu. Domníváme se, že je to nějaký sadista. Dál už se ho neptáme.

Teplota v místnosti stále stoupá. Pojednou se rozletí železné dveře vedoucí do jiné místnosti. Vězňové řvou: „Pohybl Jedem, jedem . . .!" úplně stejně, jako předtím esesáci na rampě. Takový je zřejmě táborový slovník. Ranami holí jsme nahnáni do ledové místnosti pod sprchy. Ledová místnost. Ledová sprcha. Po té horké saunë. Pokusí-li se někdo uniknout ledovému proudu, dostane holí. Po deseti minutách vodu zastaví. Ručníky nejsou. Zato šaty. Cizí šaty. Civilní obleky s širokým pruhem na zádech a na obou nohavicích. Vypadá to na olejovou barvu. Dostáváme sako, kalhoty, spodky, košili, ponožky. Žádný kabát. Žádnou čepici.

2. února 1943

Bratr Edgar je vysoký. 186 centimetrů. Rukávy saka jsou mu krátké. Příliš krátké. Prosí, aby mu sako vyměnili. Dostává pěstí do obličeje. Upadne na betonovou podlahu. Pomáhám mu na nohy. To sako už mu zůstane. Takhle tedy vypadá pracovní nasazení. Jak dlouho to člověk může vydržet?

Nastupujeme venku. Půl hodiny čekání. Otevřenými dveřmi dezinfekční místnosti vidíme dva vězně. Prohmatávají šaty, hledají peníze a cennosti. Peníze házejí na jednu hromadu. Většinou dolarové bankovky. Tady jsou zřejmě bezcenné. Čekáme a mrzneme. Konečně se znovu dáváme na pochod. Přicházíme na blok. Tříposchoďové palandy. Šest vězňů na jednu pryčnu. Služba řve: „Rychle na postele, boty nechat na zemi!" Šplháme na pryčny. Bez slamníků a bez dek. Spát se nedá. Pomodleme se, navrhuje kdosi. Modlíme se. Šema Israel . . .

„Vstávat, pohyb, pohyb!" řve služba. Někteří z nás marně hledají boty. Mnozí je nenajdou. Stojí tu cizí boty, které nepasují. Ptají se služby. Odpovědí jsou rány do obličeje.

Zaměstnává nás jediná otázka: Kde jsou naši rodiče, ženy, sourozenci? Kde jsou děti? Kde jen jsou?

Nástup před blokem. Mrzneme. Je ještě tma. Zem je rozbředlá. Vlevo od nás je ostnatý drát. Nabitý elektřinou. Smrtihlav. Pod ním: „Životu nebezpečno!" Jsem zoufalý. Rozdají nám lopaty. Na hloubení vlastního hrobu, tak mi to připadá. Mluvím o tom. Můj mladší bratr mě utěšuje. Měl bych mu být oporou. Elektřinou nabitý ostnatý drát. Stačí se jen dotknout a konec. Ani to nezabolí. Bratr se mě ptá: „To mě tu chceš nechat samotného?" Zákryt! Vyřídit řadyl Sviňská bandol Blokový starší řve. Služba řve. Snažíme se řady vyrovnat. Přichází esesák. Blokový starší hlásí počty. Přepočítávají nás. Zůstáváme stát další půlhodinu. Odchod k jinému baráku. Vcházíme. Barák je úplně prázdný. Postáváme. Několik minut po nás přichází jiná skupina. Polští Židé z Pruszany. Přinesou dovnitř stůl. Přichází řada vězňů v pruhovaných šatech. S kartotékami. S tetovacími

jehlami. Vyvolávají jména. Naposledy. Později už budou platit jen čísla. Levé předloktí se stává jmenovkou. Edgar 99727, já 99728, Arnošt 99729. Naše vypálená znamení. Jako u dobytka. Aby se neztratil. Vězni, kteří tetování provádějí, jsou velmi zruční. To dělá zkušenost. Při čísle devadesát devět tisíc sedm set dvacet osm už má člověk zkušenost.

Čekáme další hodinu. Vycházíme ven. A pochodujeme dál. Do nového lágru. Dvě nedozírné řady koňských stájí. Všude je bláto. Trochu zmrzlé. Lágr je liduprázdný. Jsme tu tedy první. Celý ten obrázek je trochu strašidelný. Dvě řady baráků, bláto, ostnaté dráty. Zdálky je slyšet zvuk dieselového motoru. Tak, tak, tak, tak, tak . . .

Vcházíme do bloku. Ty postele už známe. Třípatrové. Pro šest lidí. Žádné deky, jen holé dřevo. Dostáváme rozkaz vlést do postelí. Tady velí blokový starší. Říšský Němec označený zeleným trojúhelníkem - kriminálník. Má k nám proslov. Birkenau není žádné sanatorium, disciplína, čistota. A píle. Jen tak se dá přežít. Na čelních stěnách baráků jsou vrata. Na jedné straně je ložnice blokového staršího. Tam se také přiváží strava: chléb, margarín, marmeláda, polévka a černá tekutina, které se říká káva nebo čaj. Na druhé čelní stěně je záchod. Jeden z vězňů dostává funkci „latriňáka". Je odpovědný za pořádek a čistotu. Od předchozího večera jsme nedostali nic k jídlu. Mezitím je poledne. Už dvě hodiny stojíme mezi bloky a nic se neděje. Máváme rukama, poskakujeme — abychom nepromrzli. Začátek února. A bez kabátů. Bez čepic. Bez jídla. Bez rodičů. Bez žen. Bez domova. Bezmocní. Bez naděje.

Večerní apel. Už hodinu předtím nacvičujeme nástup. Pozor! Pohov! Přichází vedoucí bloků. Esesácký poddůstojník. Blokový starší hlásí počty. Přepočítávají nás. Poté odcházíme na blok. Dostáváme příděl chleba. Šestinu komisárku. Říká se, že až začneme pracovat, příděl bude větší. K chlebu polévková lžíce řepné marmelády a černý vývar. Dobré zvyky při stolování jsou ty tam. Po čtyřiadvaceti hodinách. Většina jí hltavě — včetně mne. Diskutujeme. Mluvíme o přátelství, o solidaritě. Naši bratři z Pruszany drží pospolu. My rovněž. Instinkt vybudovaný za dvě tisíciletí. Držet v nouzi pohromadě. A přesto jsme dvě skupiny. Ti z Východu a ti ze Západu. Naše přízvuky jsou rozdílné. A životní zvyky zřejmě také. Životní zvyky?

Venku se už hodně setmělo. Ticho prořízne píšťalka. Slyšíme výkřiky. To nastupují večerní stráže. Od tohoto okamžiku nesmíme vyjít z bloku. Na každého budou střílet. Začala první noc v karanténním lágru. Podle rozkazu služby lezeme na pryčny. Tiskneme se k sobě. Kvůli teplu. Vpravo ode mne leží Bobek Alt, vlevo mí bratři. Pláču a modlím se. Obojí potají. Za čtyři dny mi bude třiadvacet. A pláču. Moji rodiče . . . Šema Israel Adonai Elohenu . . .

3. února 1943

Vstávat! Pohyb! Služby běhají mezi palandami. V rukou krátké hole. Zatím s nimi mlátí do pryčen. Cosi jako gongy. Umýt! Jdeme o dva bloky dál. Venku tam stojí vodovodní kohoutek. Voda v něm není. Asi zamrzla. Vracíme se na blok. Dostáváme černý vývar. Jinak nic. Pak nástup na apel. Jako včera večer. Rozdíl mezi teplotou uvnitř bloku a venku je velký. Nejhorší je to po ránu. Když mrzneme —a to je často — objímáme se a masírujeme si navzájem záda. To

nás zahřívá a unavuje zároveň. Stavíme se do pětistupů. Stojíme a čekáme. Hodinu. Vychází blokový starší. Služba, podle níž se útvar vyrovnává, tvoří první pětistup. Jakási prominence. Tu službu vykonávají za kousek chleba navíc. Kousek chleba znamená v Birkenau mnoho. Chléb — to je nejčastější výraz v našich rozhovorech. Když někdo řekne chléb, všichni ostatní napjatě naslouchají. Na chléb čekáme už od budíčku. Snad budeme už brzo pracovat, pak bude chleba víc.

Přichází vedoucí bloku. Pozor! Blok 18 nastoupen s tolika a tolika vězni, hlásí blokový starší. Jeho hlášení je rázné a strohé. Toho tónu je třeba si všimnout. Všichni „starší" mluví stejně. Může za to uniforma. Ano, uniforma, i když vězeňská. Uniforma vězně se zeleným trojúhelníkem. Zatím žijí všichni. Počty souhlasí. Pohov!

Až do poledne stojíme venku. Pak dostáváme řepnou polévku. Máme plechové hrnky, do nichž se vejde tříčtvrtě litru. Odpoledne dostáváme proužky plátna, jehlu a nit. Na plátno našijeme svá čísla a před ně nakreslíme Davidovou hvězdu. Konečně jsme řádně očíslováni. Na kůži i na saku. Odpoledne je klidné. Z kohoutku teče voda. Je to voda na mytí. Jen na mytí. Ale my ji přesto pijeme. Myjeme si jen ruce a obličej. Ručníky nemáme.

4. února 1943.

Třetí den přináší něco nového. Po apelu zůstáváme stát mezi bloky 18 a 19. Přidělí nás na blok 19. I blok číslo 20 je obsazen. Židovský transport z Berlína. Vytetovaná čísla — 100 000. Kde je těch 99 tisíc? Kde jen jsou? Kolik jich vlastně ani nezaregistrovali?

Teď jsou obsazeny už tři bloky. Třikrát čtyři sta — to dělá dvanáct set. Podle počtu docela velká vesnice — ve třech maštalích. Zmrzlé bláto mezi bloky přes den roztává. Nástup na prověrku kvůli vším: Košile dolů! Hledat vši! Nebezpečí skvrnitého tyfu. Proto ta karanténa. Hledáme, ale nic nenacházíme. Přichází vězeňský lékař. Také hledá vši. Ani on nic nenachází. Přichází blokový starší. Nástup do trojstupů. Blok 19, pochodem vchod! V blátě to jde velmi těžko. Velí nám — poklusem! Po chvíli ten rozkaz kvůli blátu zase odvolá. Můj soused, dr. Rabinovič, ztrácí galoše — boty žádné nemá, někdo mu je ukradl. Z bláta se galoše už nedají vytáhnout. Běží jen v onucích. Ale ztrácí i ty. Ne, teď nemrzne. Pohyb a vzrušení z toho, co přijde nebo by přijít mohlo, nás zahřívá. Myslí Erwin Rosenblum, kterému všichni přezdívají „Růžička", i v tuhle chvíli na karlovarský Grandhotel Pupp a na ty lahůdky, kterých si tam před válkou dopřával?

Teď jsme tady. Ostatným drátem ohraničený prostor. Uvnitř ještě většího, ostatným drátem ohraničeného prostoru. Na jednom místě prolézačka — asi půl metru od země. Když se člověk sehne, může podlézt. Proplazíme se. Blokovému staršímu se to zdá pomalu. Pobízí nás kopanci. Jsme na štěrkovišti. Vězňové v pruhovaných mundúrech nabírají štěrk. Vyhladovělí. Krví podlitá zranění. Kápo řve a mlátí vězně násadou od lopaty. Jsou to jen potácející se kostry. Budeme my také jednou takhle vypadat?

Pohyb, řve blokový starší. Sundat saka! Obléknout opačně! Jeden druhému zapínáme saka. Na zádech. Šílenství, napadá mě. Teď máme zadní část sak zepředu naplnit štěrkem. Ručně. Mnozí nenaberou dost. Blokovému staršímu to alespoň připadá. Kope za

to vězně do břicha. Přidat štěrk! Potom je spokojen. Kápo štěrkové party přistupuje k plotu z ostnatého drátu. Máme se podplazit. S tím štěrkem to není nijak snadné. Když se podpíráme rukama, štěrk se vysypává. Každý, kdo se podplazí dostává jednu nebo dvě rány násadou od lopaty. Kdo štěrk cestou poztrácí, musí se vrátit. Další štěrk. Další rány. Jak dlouho se to dá vydržet?

Zpátky na blok. Štěrk se rozsypává mezi bloky 18 a 19. Aby se vysušilo bláto. Čtyři sta vězňů - čtyři sta lopat štěrku. Kapka v moři. Nesmyslná hra se opakuje ještě dvakrát.

5. února 1943

Musíme opět dvakrát tahat štěrk. Už mi to nepřipadá tak hrozné. Jde jen o zvyk. I na rány si člověk zvykne. Při návratu na nás čeká táborový kápo. Je to „asociál" — s černým trojúhelníkem. Vymysleli si podivnou hru. Běhání uličkou se štěrkem. Dvě řady vězňů stojí čelem k sobě — asi deset na každé straně. V rukou mají násady. Ostatní musí mezi nimi probíhat. A musí být biti. Mne vybrali mezi „bijce". Dělám jako že mlátím, ale nevšimnu si, že mě kápo pozoruje. Pod jeho ranami se zhroutím. Bolí mě záda. „S deseti Berlíňáky toho nadělám víc, než s vámi, sviňská bando!"

To je tedy karanténa. Jakási zkouška způsobilosti. Elita. Elita kostlivců. Ale už to nebude dlouho trvat. Jsme na nejlepší cestě. Vodnatá nekalorická strava a nepitná voda způsobují průjem. Nápor na dvoumístnou latrínu je velký. „Latríňák" rozhodně nouzí netrpí. Kdo mu podstrčí kus chleba, dostane místo. Kdo ne — musí čekat. Až už je pozdě. Od té doby si každý vždycky kus chleba schovává. Jako mýtné.

Nemocní klečí před kamny a hrabou se v nich. Spálené zbytky dříví mají nahradit živočišné uhlí. Před kamny jsou neustále hádky a tlačenice.

Večerní apel. Dostáváme chléb a margarín. Dostáváme deky. Skutečné deky. Žádná jednotná barva. Pocházejí z nějakého holandského transportu. Všechny mají stejnou značku. Každý z nás dostane jednu deku. Všichni jsou šťastni. Snad nás konečně potřebují. Východ — pracovní nasazení. Máme deky. Dvě deky na sobě hřejí víc. Bobek Alt a já spíme spolu pod dvěma pokrývkami. Teplé vlněné přikrývky. Z Holandska. Deky, jejichž majitelé už pravděpodobně nežijí. Snažíme se na to nemyslet. Můžeme si dokonce sundat i šaty. Podkládáme si je pod hlavu.

6. února 1943

Dnes je mi třiadvacet. Bratři mi blahopřejí. Příští narozeniny na svobodě! Připojují se i přátelé. Musím se přemáhat, abych se nerozplakal. Tvrdým zacházením se člověk tvrdším nestane. Alespoň já ne.

Apel. Kvůli vším. Nošení štěrku. Rány. Kolem poledne je z vedlejšího bloku slyšet velký křik. Jeden z vězňů si z deky vyřízl kus látky na onuce. Všechny tři bloky nastoupit. Všichni za jednoho, řve blokový starší. Sabotáž! Škůdce lidu! Sabotér leží zmlácený před blokem. Dlouho už žít nebude. Nastupujeme na blátivou táborovou ulici mezi baráky. Táborový starší, služba, blokoví starší — všichni vzrušeně pobíhají a pořvávají. Strkají nás a mlátí. Konečně jsou spokojeni. Zvláštní apel to asi nebude. Všichni jsou pohromadě, promícháni. Napětí roste. Co se asi bude dít? Táborový starší s černým trojúhelníkem přebírá velení. Pozor!

V případě, že se bude podobný případ opakovat, hrozí nám stovkou ran holí, „bunkrem", v němž je místo jenom k stání, odnětím stravy. Teď musíme do dřepu. A vztyk! Dřep! Vztyk! Dřep! U tohoto povelu zůstáváme. Snažíme se použít hrnky, které máme zavěšené na opascích jako sedátek. Každého, koho při tom přistihnou, bijí. Po hodině začnou první odpadávat. Služba jim pomáhá holemi. Zima, hlad. Dřep! Po sedmi hodinách se smíme vrátit na blok. Ti, co zůstali ležet, jsou odtaženi stranou. Položí je před blok. Už nikdy nebudou muset nastupovat k apelu. Jak tam leží, jsou spočítáni. Zachází s nimi jako s mrtvými. Písaři si poznamenávají jejich čísla. Blokovým starším zbyde dneska větší příděl. I margarínu. Nebo salámu. Tak to byly mé třiadvacáté narozeniny. Hned tak rychle na ně nezapomenu.

7. února 1943

Mnozí z nás mají horečku. „Kdo musí k lékaři?" křičí služba. Hodně lidí se hlásí. Opírají se o vnější stěnu vedlejšího bloku. Někteří si sedají. Čekají asi hodinu i déle. Pojem času jsme všichni ztratili. Vidíme jen, zda je světlo či tma. Ani přes den nesvítí slunce. Jsou jen mraky. Šedé mraky. Mraky, za nimiž se slunce ani nedá vytušit. Nemocné teď odvádějí. Jen s námahou se vlečou bahnem. Už je nikdy neuvidíme.

Blokovému staršímu se tahání štěrku nějak nezdá. Mezi bloky je pořád spousta bláta. Dnes pochodujeme jiným směrem. Už si nemusíme navlékat saka opačně. Pochodujeme k podivnému stavišti. Staří vězňové, s nimiž se nám povede chvilku šeptem hovořit, nám prozrazují: krematorium. Konečná stanice. Trochu popela rozsypaného po polích v cizí zemi.

Každý máme vzít čtyři cihly. Tajně. Říká se tomu: něco zorganizovat. Není to nic snadného pobrat najednou čtyři cihly. V tomhle stavu. Ne každý pracoval na stavbě nebo na silnici. Na svobodě nebyly cihly nikdy tak těžké. Máme je položit kolem bloku. Budou lepší než štěrk. Pro nás. Bude méně ran.

Dr. Beck z Uherského Brodu se dnes v baráku schoval. S vysokou horečkou leží na spodní pryčně. Při apelu ho vytáhneme ven. Podpíráme ho. Příštího dne je v posledním tažení. Dva spoluvězni se mu snaží stáhnout boty. Má dobré boty. Takové znamenají mnoho. V tom blátě. V téhle zimě. Vězni se perou. Silnější vyhrává. O pár minut později už dr. Beck nežije. Odříkáváme kadiš, modlitbu za mrtvé. Položí ho před barák. Při apelu ho připočítají. Není jediný. Leží tam i jiní z ostatních bloků. Přichází odklízecí komando. Tak to jde každý den. Stále víc a víc lidí. Rány. Průjem. Horečka. Teď už vím, co to znamená — karanténa. Síto s velkými otvory. Mnozí jimi propadnou.

Ubíhají dny. Mrtví. Mrtví. Mrtví. Hlad a voda probírají naše řady. Na doplnění přicházejí do našeho bloku holandští Židé. Umírají jako mouchy. Nejvíc vydrží polští židé. Většinou řemeslníci nebo dělníci. Jsou na tom lépe i tělesně. Nejsou choulostiví jako Holanďané nebo Češi.

Den se skládá z postávání mezi bloky, z hledání vší, z čekání na jídlo. To přinášejí vězňové, kteří ještě příliš nezeslábli. Často se snaží nepozorovaně hrábnout do kotle. Nejlépe se dají „zorganizovat" brambory. Člověk si je nacpe do pusy. Samozřejmě, že i za to se dostávají rány. Ale to už patří k věci.

Noční bloková hlídka bije na poplach. Jeden z „pružanských" vězňů se vloupal do místnosti blokového staršího. Celá jeho kořist jsou dvě kostky margarínu. Řev a rány vzbudí celý barák. Okradl kamarády, křičí blokový starší. Zítra si ještě promluvíme! Roztřesený zloděj šplhá na pryčnu. Chtěl přece ukrást jen to, co už předtím jiný ukradl. Z přídělu vězňů. A byl to právě blokový starší.

Po ranním apelu se koná velké představení. Celý blok nastoupen. Arénou je prostor mezi bloky 18 a 19. Tygr — obrovitý blokový starší z vedlejšího baráku. Je pověstný svým úderem. Když mlátí, tak v kožených rukavicích. Kvůli efektu. Zvukovému. Do té doby jsem viděl jen jednoho, který po té ráně neupadl. To se skutečně nevyplatilo. Obra s tvrdým úderem ten úspěch rozzuřil. Jeho prestiž poklesla. Bez diváků nepracoval nikdy.

Nejprve mluví blokový starší. Takto dopadne každý... Okrást kamarády... Viník stojí s očima podlitýma krví před nastoupeným blokem. Deset metrů vedle je vykopaná jáma. Asi tři metry hluboká. Uvnitř voda. Půda je toho dne blátivá. Tygr se napřáhne k první ráně. Udeří. Oběť padá. To se několikrát opakuje. Až k jámě zbývají jen dva metry. Už víme oč jde. Přinejmenším ještě dvě rány. Ne, jedna stačí. Spoluvězeň s výkřikem padá do jámy. Nikdo mu nesmí pomoci. O hodinu později ho vidíme, jak zablácený vylézá ven.

Každý druhý nebo třetí den přichází vězeňský lékař. Blok musí nastoupit, prohlíží se košile kvůli vším. Musíme vyplazovat jazyky. Kdo jej má potažen, je zapsán a dopraven údajně do nemocnice v hlavním lágru, do Birkenau. Odjíždějí tam mnozí. Nevrací se nikdo. Naše řady řídnou.

5. březen 1943

Bratr Arnošt dostal průjem. Má vysokou horečku. Opět přijíždí vězeňský lékař. Nastupujeme. Vyplazujeme jazyky. Stojím v první řadě. Ta po kontrole postupuje kupředu. Edgar stojí ve druhé řadě. Arnošt ve třetí. Jazyk má silně potažený. Lékař a blokový starší jsou právě na opačné straně bloku. Bleskově postrčím Arnošta dopředu. Vyměním si s ním místo. Pro dnešek je nebezpečí zažehnáno.

Noc z 5. na 6. března 1943

Arnošt má neustále vysokou horečku. Má vyschlé a popraskané rty. Chce vodu. Dáme mu napít. Začíná noc. Musíme vystačit s dvěma hrnky vody. Stavíme je do hlavy pryčny. Prosíme sousedy, aby je nebrali. Přesto tam o půl hodiny později voda není. V celém bloku není voda. Když někdo blok opustí, střílejí po něm. Dva metry od baráku je ostnatý drát. Voda, voda, voda,... Nemáme žádnou. Náš spoluvězeň ji vypil. Ačkoliv slíbil, že to neudělá.

6. březen 1943

Vstávat! Nástup na apel! Pepa Brammer si sundává svou prošívanou bundu. Takovou mít je terno. Dává ji Arnoštovi. Bere si jeho tenké sáčko. Společně s Edgarem Pepu objímáme. Známe ho už z domova. Slzy nedokážeme zadržet. Ale to je přece samozřejmost, brání se Pepa. Ne, samozřejmost to není. Něco podobného by udělal málokdo. Pepa k takovým patří. Eda by to udělal také. Já — já vlastně nevím. Podpíráme Arnošta a nastupujeme k apelu. Z bezpečnostních důvodů zůstáváme v páté, poslední řadě. Přichází vedoucí bloku.

Dodáváme Arnoštovi odvahu. Ještě deset vteřin. Deset vteřin vydržet! Konečně! Je to za námi. Vedoucí bloku přešel. A s ním i akutní nebezpečí. Až do večerního apelu. Ale i při něm dopadne všechno dobře.

7. březen 1943

Hledají dvacet vězňů, kteří mají přinést deky z hlavního lágru. S Edgardem se hlásíme. Arnošta jsme schovali na spodní pryčnu. Pod deky. Přece se brzy vrátíme. Deset minut tam, deset minut se zdržíme a deset minut zpátky. Za půl hodiny bychom mohli být nazpět. Pochodujeme do hlavního lágru. Stojíme u skladu. Čekáme dvě hodiny. Jsme netrpěliví. Arnošt je tam sám. Pak dostáváme deky. Každý deset kusů. Vracíme se. Skupina vězňů stojí u stěny baráku. U stěny baráku číslo 18. Odtud se odvádějí nemocní. Je to čekárna na smrt. Blížíme se. Poznáváme písaře. Kápa. Arnošta. Třese se. Teď už je nám to jasné. Mezitím tu byl esesácký lékař. Selekce. Edgar a já snažně prosíme písaře Wertheimera, aby nechal kartu s číslem 99 729 zmizet. „Myslíte si, že kvůli vám půjdu do plynu?" odpoví. Nesmíme se ani rozloučit. Máváme si. Odvádějí asi dvacet kandidátů smrti. Pláčeme. Ostatní nás utěšují, že ho vedou do nemocnice.

10. března 1943

Přijíždí doktor Mengele. Doprovázejí ho esesáčtí poddůstojníci. Musíme se svléknout donaha. Mengele stojí rozkročen před vraty bloku. Musíme před něj předstupovat jednotlivě a nazí. Pět metrů běžet. Pak zastavit. Vypláznout jazyk. Většina projde. Pár jich odvedou. Už víme, jak to chodí.

O půl hodiny později nás vedou na koupání. Těšíme se. Sprcha. Teplá voda. Mýdlo s písmeny „RIF". Leckdo tvrdí, že ta značka znamená: „Rein Jüdisches Fett".

Vycházíme ven. Ledový vítr nenapovídá nic o blížícím se jaru. Nastupujeme. Znovu hledání vší. Do půl těla nazí tam stojíme dvě hodiny.

12. března 1943

Opět další propadají sítem. Každý den totéž. Povšimneme si tmavého proudu lidí, kteří se blíží táborovou ulicí. Transport cikánů. Muži, ženy, děti. Zůstávají pohromadě. Nechali jim jejich šaty. Bez dezinfekce. Ubytují je v různých barácích. Mluví německy, česky, cikánsky.

Příští den se dostanu do jejich baráku. Děti křičí, ženy pláčou, muži nadávají. Poznávám jednoho cikána, s nímž jsem před deportací z Uherského Brodu pracoval na pile. Před třemi měsíci mi trochu škodolibě řekl: „Vy Židi půjdete do koncentráku". Dnes jsme tu oba. „Máš pro mě chleba?" Přikyvuje. Smím si sáhnout do jeho kapsy. Jsou tam drobky. Cpu si jich plnou pusu, i s tou špínou ze dna. To je tedy štěstí. Děkuju mu. Děkuju mu ještě jednou. Neví, že za pár dní bude drobky sám hledat.

Hlad je čím dál horší. Jím brambory i se slupkou. Obvzlášť si všímám lidí, kteří mají ještě sílu brambory loupat. Žebrám pak u nich o slupky. Jím je. Ne, to není ten správný výraz. Hltám je. Chtivě. Jako kdybych měl strach. Třeba ze závisti ostatních požíračů slupek. Je nás víc. Dřív jsem nikdy nepil vodu z hrnku, jen ze sklenice. Hloubeji už klesnout nemůžu. Stydím se. A ostře sleduji, kdo si loupe brambory.

15. března 1943

Šest týdnů karantény je za námi. Čekáme na bloku. Přichází lékař SS Mengele a tři poddůstojníci. Je to totéž jako před několika dny. Běh, vyplazování jazyka. Pár lidí tam zůstane. Řadíme se. Pochodujeme. Po hodině vstupujeme do hlavního lágru v Osvětimi. Branou s nápisem „Práce osvobozuje".

„Vlevo hleď!" na počest našich strážců v uniformách SS, kteří stojí u brány. Odpočítávání v chůzi. Přicházíme na blok číslo 1. Dezinfekce a sprchy. Prádlo a šaty házíme na hromadu. Dostáváme rány od „starších" vězňů, kteří tu vládnou. Pak sprchu, čisté prádlo, pruhovanou uniformu, vězeňský kabát, čepici. Nastupujeme před blokem. Přichází vězeň z pracovního nasazení. Tak tomu říkali v Terezíně. Tak to tedy doopravdy platí. A s tím východem také. O ostnatých drátech a plynových komorách se nezmiňovali. To by přece mohlo narušit disciplínu.

Ptají se nás na povolání. Dělník na stavbě silnic. Zůstávám u toho. Stěhuji se na blok 17. Můj oddíl se jmenuje „Huta — betonové stavby". Řvoucí vedoucí bloku. Seřve každého jednotlivě. Pořádek, disciplína, čistota! Rozuměls? „Jo" odpovídám. Má se ale říct — ano. Dostanu facku. „Ano" opakuji nyní.

Místnost je velmi čistá. Tříposchoďové palandy, slamníky, deky. Teplo. Po Birkenau učiněné dobrodiní. Všichni jsme velmi optimističtí. Že by z toho hesla — „Práce osvobozuje?"

O půl šesté nás budí. Umývárna je čistá, záchody rovněž. Dostaneme cosi na způsob mátového čaje a nastupujeme k rannímu apelu. Při „pozoru" vládne ticho v celém lágru. Vedoucí bloku jsou zaměstnáni přepočítáváním. Pak se řadí pracovní komanda.

Moje komando má shromaždiště na táborové ulici nedaleko kuchyně. Ostatní komanda začínají odcházet. Hledám bratra Edgara. Hlásí se jako švec. Časem ho snad najdu. Večer prohledám blok nově příchozích. Určitě udělá totéž. Kapela hraje pochodové skladby. Mohli by klidně hrát i v lázních. Tak jsou dobří. A jsou to všechno vězňové. Teď je řada na nás. Pochodujeme, jak nejlépe umíme. Levá, levá, levá... Před branou pak povel: „Čepice dolů! Vpravo hleď!" Na tohle nás v Birkenau trénovali. Teď to všechno klape. Můj soused, asi třicátník z Pruszany, má křeče v žaludku. Nemůže udržet pochodové tempo. Kápo, říšský Němec se zeleným trojúhelníkem, si toho povšimne. Hned se informuje. Můj soused hovoří o žaludečních vředech, které ho trápí už z domova, také o dietě. Kápo Helmuth, jak ho mezitím oslovil hlavní kápo, slibuje brzkou pomoc. Má na to prý skvělý prostředek. Nemocný se z toho slibu raduje. Já rovněž. Do poledne se to určitě zlepší.

Přicházíme na pracoviště. Stavba kanálů. Velkostavba. Boudy s nářadím. Rozdělují se lopaty a krumpáče. Jdeme do práce. Mistři v civilu a parťáci nám ukazují cestu. Nemocný zůstává někde vzadu s kápem Helmuthem. Po chvíli slyšíme nářek. Oním zázračným prostředkem byly rány násadou od lopaty. O jedenácté přijíždí kára, odvážející mrtvoly.

Děláme zemní práce, převážíme cement a odvážíme beton. Míchačka je vzdálena zhruba dvě stě metrů. Beton se dopravuje ve vozících. Na jeden vozík — tři muži. Jezdí se po kolejích. Se mnou pracují dva bývalí čeští četníci. Červené trojúhelníky, političtí. Po-

máhají, jsou kamarádští. Civilní mistr je ze Slezska. Beton vyklápíme do bednění. Práce se musí odehrávat v běhu. S plným vozíkem se naštěstí jede z kopce. S prázdným se utíká lehko. Když máme pocit, že nás nikdo nesleduje, zpomalujeme.

Písař přináší dobrou zprávu. Smíme poslat příbuzným korespondenční lístek. Těm, kteří nebyli deportováni. Píšu švagrové. Je to nevlastní sestra mé ženy — položidovka. Daří se mi dobře, jsem zdráv. Adresa odesílatele je již nadepsána. Příjmení, jméno, adresa: Lesní jezero, dům č. 17. Jako na nějaké dovolené v lese u jezera. Proč ne rovnou vila č. 17? S odpovědí vůbec nepočítám. Jediným účelem bylo ty doma trochu uklidnit.

Mému bratranci z Uherského Brodu, Frickovi Gelbovi, se poslední dobou daří zle. Jen ztěžka nakládá štěrk. Má průjem a velmi zeslábl. Nechce jít do nemocnice. Vzhledem ke zkušenostem z Birkenau má pravdu. Příštího dne se už v komandu neobjeví. Nevydržel.

Po několika dnech mi otečou nohy. Otékají stále víc a víc. Otoky z hladu. Večer si je stlačuji palci. Na různých místech. Zůstávají díry, které se jen pomalu plní. Nejsem sám. Večer otékají nohy, ráno obličej. Nohy a obličej. Mám bolesti ve slabinách. Přesto nastupuji do práce v komandu. Nemohu udržet pochodové tempo. Myslím na ty žaludeční vředy a polední pomoc kápa Helmutha. Na káru s mrtvolami. Nutím se jít dál. Levá, levá, levá, levá . . . Moji dobří andělé strážní mi pomáhají přikrčit se u vozíku. Moji strážní andělé. Kápa Helmutha jsme přelstili. Večer se hlásím na ošetřovně. Vrátný, který mě přijímá, neustále opakuje mé jméno. „Mannheimer, Mannheimer, odkud jsi?" ptá se. Řeknu mu to. Na otázku, zda potkal mého bratra Ericha, odpovídá mlčením. Jsem si jist, že ho znal. Jen nechce nic říct. Jmenuje se Weiss a pochází z Holiče na Slovensku. Má číslo 29 000. Je to v podstatě náhoda, že je stále ještě naživu. Židovští vězňové takhle dlouho nepřežívají. Weiss za to vděčí nejspíš svému místu.

Musím se svléknout, osprchovat, poté mi napíší mé číslo velkým písmem na prsa. Všechno je tu perfektně zorganizováno. Ne jako v Birkenau.

Osvětim, vězeňská nemocnice, počátek roku 1943. Za půl hodiny mě mají operovat. Zánět tříselných žláz. Bolestmi jsem poněkud otupělý. Levá noha je silně oteklá. Mám potíže při svlékání spodního prádla. Operační stůl. Chirurg. Narkotizér. Oba polští vězňové. Éter. Počítám do třiačtyřiceti. Probouzím se z narkózy. Obvazují mě. Papírovým obvazem. Postaví mě na nohy. Roztřeseně se dokolébám k dřevěné pryčně. Mé místo je až nahoře, ve třetím patře. S pomocí vedlejší postele se jako po žebříku šplhám nahoru. Cítím se v bezpečí. Noc je strašně dlouhá. Vedle mne kdosi sténá. Nemohu spát. Sténání, zápach nemocniční místnosti s více než dvěma sty lůžek. Svítá. Jsem šťasten, že noc končí. Ta radost ale netrvá dlouho. Jeden z ošetřovatelů volá: Všichni ven z postelí! Sundat obvazy! U vchodu stojí esesácký lékař. Vězeňský písař vyvolává čísla. Dva metry široká a dvanáct metrů dlouhá ulička mezi postelemi se stává závodní dráhou na jejímž konci je život nebo smrt. Mám strach. Obrovský strach. Těch dvanáct metrů musíme překonat klusem. Ti, co to dokážou, mohou zpátky do postele. Ostatní zůstávají stát nedaleko dveří. Vyvolávají moje číslo. Klusem! Běžím — běžím o vlastní život. Necítím žádnou bolest. Těch dvanáct metrů mi připadá jako věčnost. Ruce mám předpisově přitištěné k hrudi. Vypjatá prsa. Přesněji — kostru těch prsou. Smím zpátky do postele.

Druhá polovina dubna 1943

Opouštím nemocniční budovu. Bratr Edgar pracuje jako švec. Opravuje dřeváky pro vězně. Navrhuje mi, abych se příště přihlásil rovněž jako švec. Pak bych se dostal do jeho party. Hlásím se. Můj nový blok má číslo 14a — mé komando: oděvní dílny. Jsem společně s bratrem.

Další den. Pochodujeme společně s komandem. Je velké, zhruba třista padesát vězňů. Dvacet minut pochodu. Stará fabrika. Musela to být koželužna. Střecha nad hlavou. Bratr mě představuje vězeňskému mistrovi. Jako v civilním životě. Jmenuje se Lipczak. Z Poznaně. Bratr od něj dostává každý den pět ran na zadek. Ševcovským kopytem. Přesto, že má mistr bratra rád. Mám zatlouci flok do kožené boty. Musím se sehnout. Netušil jsem, že to ševcovským kopytem tak bolí. Mám řezat floky. Ševcovským knejpem. Večer přijde další bití. Floků je málo a jsou nestejnoměrné, tvrdí mistr. Po pár dnech už to jde lépe. Bití patří už k dobrému tónu. Mistrova záliba. Pod pravou klíční kostí se mi udělal červenomodrý bolestivý nádor. Flegmóna. Večer se hlásím na ošetřovně.

Musí mě znovu operovat. Opět koupel, opět číslo na prsou. Polský chirurg. Dostávám se na blok číslo 9. Vedle je ženský experimentální blok. Přepadá mě strach ze selekce. Snažím se na to nemyslet. Jsem hrozně vyhladovělý. Nemocniční příděly jsou velmi skrovné. Bratr Edgar přichází k nemocnici těsně před ranním apelem. Píská. Je to náš signál z dětství. Nemocniční sál je v prvním poschodí. Dovrávorám k oknu. „Jak se máš?" volá nahoru. „Dobře" odpovídám: Zespoda nemůže vidět moje tělo. „Chyť!" volá. Do okna letí jeho denní příděl chleba. Kvůli mně hladoví. Abych se rychleji uzdravil, říká. „Zítra přijdu znova." Po dvou týdnech jsem z nemocnice propuštěn. Bratr čeká před blokem. Objímá kostlivce. Potlačuje pláč. Snažím se o totéž.

Ti, kteří se vrátili z nemocnice jsou znovu rozdělováni na práci. Jako obvykle. Řekneš prostě: „Čalouník". Já to zařídím, řekl včera Eda. Blok 14a — „oděvní dílny". Tam už to znám. „Čalouníci nastoupit." Kápo čalouníků, zelený trojúhelník, má „vysokého ševce" rád. Tak říkají v komandu mému bratrovi. Je nápadně velký a tak mladý. Sedmnáct a půl. Mám dobrou práci. Jak dlouho ještě. Cupuji vlnu. Řeckou vlnu. Řečtí Židé s sebou přivezli spousty vlny. Olivy a vlnu. Na práci dohlíží jeden Polák, politický. Je docela příjemný a oslovuje mě křestním jménem. Jmenuje se Oleg. Ne všichni Poláci jsou k židovským vězňům tak přátelští. Drhnu v dílnách podlahy. Když jsem s mytím hotov, jeden ne tak přátelský „kamarád" převrhne vědro a nakopne mě do zadku. Upadnu. Ostatní se smějí. Já ne. Z „čalouníkova" podnětu jsem přeložen k dvornímu komandu.

Září 1943

Ruda Müller měl kdysi v Praze rukavičkářskou fabriku. Jsme na jednom bloku, v jedné místnosti, v témže komandu. Stali jsme se přáteli. Podle kvality rozděluje prázdné kufry. Co se dá použít, vytřídí. Po kufrech není poptávka. Je jich příliš mnoho. Každý den přijíždějí nové židovské transporty. Nové kufry. „Něco pro tebe

mám," říká mi Ruda. Hlavní kápo si všimne, že se spolu bavíme, a tak se i Ruda Müller dostane k „dvornímu" komandu. „Co máš?" ptám se později na bloku. Podává mi fotografii. Nejsem vůbec schopen promluvit. Zalézám do rohu. Je to naše rodinná fotografie — našel ji v kufru. V našem kufru. Rozstříhnu ji na dva pruhy. Ty pak zastrčím do mezery v opasku. Rodiče a sourozenci jsou teď se mnou. Budou mě doprovázet.

Práce ve „dvorním" komandu spočívá v řezání dříví, v zametání dvora a v podobných pomocných pracích. Dnes máme spolu s Rudou Müllerem řezat dříví. Je teplý den, trošku odpočíváme. „Mrzáci!" řve na nás z okna hlavní kápo. Pozoroval nás. „Pojďte sem!" Jdeme do koželužny. Velká nádrž. Rudohnědá voda. Na kůže. Sahá půl metru od horního okraje. Tuším, co nám hrozí. Hodí nás v těch šatech dovnitř. Snažíme se vyšplhat ven. Kápo nám šlape na prsty. Sráží nás nazpět. Kope nás do hlavy. Několikrát se to opakuje. Pak řekne: „Hajzlové!" S námahou se vyšplháme ven. Třeseme se chladem a hrůzou. Dostanu z toho bronchitidu. Horečku. Podaří se mi získat povolení: mohu zůstat na bloku. Na prsou se mi dělá absces. Bojím se jít znovu do nemocnice. Říká se, že kdo se tam dostane třikrát, jde do plynu. Zážitky z minulého týdne, které se mě dotkly jen nepřímo, mi taky na životní síle nepřidaly. Především tři události.

Při nástupu našeho komanda jako obvykle povely: „Čepice dolů! Vlevo hleď!" Počítají nás. Jako jindy k tomu hraje hudba. Vlevo upřenými pohledy vidíme toto: na prknech položených vlevo od brány leží šest vězňů s rozříznutými břichy. Střeva se valí ven. Obličeje mají pomazané krví — jsou k nepoznání. Později se dozvídáme, že patřili k zemědělskému komandu. Údajně se pokusili uprchnout.

Je neděle, hudba hraje vězňům pro zábavu. Pro zábavu? Před kuchyní postavili šibenici. Jakýsi zvláštní druh. Vlevo a vpravo stojan, mezi nimi železný nosník. Z bloku číslo 11, z „bunkru", přivádějí několik vězňů. Stoupají si na připravené židle, kolem krku jim navléknou oprátku. Jedním trhnutím židle podrazí. Dvě hodiny pak zůstanou oběšenci viset. Pro výstrahu. Hudba hraje dál. Nic neříkáme. Není také co říci.

Jednoho večera stojí nedaleko brány stará matička. A také její muž. Před nimi tabule. Nápis: „To se přihodí všem, jejichž děti se pokusí z Osvětimi uprchnout". Tedy rukojmí. Mlčky ty starce zdravíme.

Bylo by zapotřebí dostat se z Osvětimi. Selekce pokračují. Strach. Neustále jen strach. Jsi teď sám na řadě? Rozkaz Židé zůstanou po apelu stát, znamená selekci. Pokaždé držím Poldiho Gelbkopfa. Je to sice hubený, ale tuhý chlapík. Rolník zvyklý na těžkou práci. Když se postavím za něj, nevypadám tak hubeně. Tělo mám trochu širší než on. Stavba kostí. Co všechno člověka napadne, když chce přežít. A já chci přežít. Nějaká síla mě drží při životě. Asi můj bratr. Určitě bratr. Ale co drží ty ostatní? Víru v Boha jsem dávno ztratil. Tohle všechno se přece nemůže odehrávat před zraky božími. Proč takové zkoušky, mají-li to být zkoušky? Nač všechny ty oběti? Nač?

Do Birkenau prý přijel transport z Terezína. Do rodinného tábora. Jako u Cikánů — rodiny zůstávají pohromadě. Můj přítel Hermann z Opavy pracuje toho času v Birkenau u pokrývačů. Snažím se přes něj dozvědět se něco o osudu rodičů mé ženy, kteří koncem ledna zůstali v Terezíně. Zda jsou také v tomto transportu. V Terezíně si nechávali přednostně lékaře. I mého sedmdesátiletého tchána. Ten by v transportu mohl být. A je tam. Posíláme mu s bratrem chléb. A také zprávu. Radost je veliká. Neříkám nic o své ženě ani o švagrové. Naděje je nulová — nechci starým lidem působit bolest. Také naděje, že přežijí manželčini rodiče, je nulová. Na to znám Birkenau až moc dobře.

Weiss, vrátný z vězeňské nemocnice, se nechá konečně obměkčit. Bratra Ericha dobře znal. Erichovi omrzly nohy a musel jít stejnou cestou jako mnoho jiných. Víc se neptáme. Téhož dne potkáváme Lazarowicze, toho, který udal mého bratra na gestapu. V Uherském Hradišti. Známe prostředky, jimiž gestapo nutilo uvězněné promluvit. Bavíme se o zbytečnostech, o pracovních komandech. Co si také máme říkat? Nic by to nepomohlo. Nejsme přece soudci.

Ženy z experimentálního bloku číslo 10 se vracejí z procházky. Jsou to všechno krásné ženy, čistě oblečené. Tak mezi dvaceti a třiceti lety. Většinou Židovky z Polska a ze Slovenska. Nevíme, co se s nimi na bloku číslo 10 děje. Jakýsi profesor Clauberg přijíždí každý týden, aby dohlížel na pokusy. Proto si mnozí myslí, že se jedná o lékařské experimenty. Pravděpodobně sterilizace, umělé oplodňování nebo něco podobného.

5. října 1943

Apel. Všichni nepolští Židé mají i po apelu zůstat na místě. Přichází esesácký obersturmführer z rampy smrti v Birkenau. Vedle něj stojí vězeňský písař s kartotékou. Transport, říkají si všichni šeptem. Svlékáme se do půl těla. Je nás zhruba sto dvacet. Písař vyvolává čísla. První selekce, ze které nemám strach. Hlavně, že se dostaneme z Osvětimi.

Je to týž lékař jako na rampě smrti. Dívám se na něho velmi pozorně. Představuji si ho bez uniformy. Vypadá stejně jako všichni lékaři. Nosí brýle, má velmi klidné oči. Úzký obličej, trochu ostrý profil. Hubené, téměř senzitivní ruce. Je vysoký, možná 190. Vzpřímený jako svíčka. Musíme znovu ukazovat ruce. Vypláznout jazyk. Jeden za druhým. Pak znovu obléknout. Pokyny, které dává lékař písaři, nejsou určeny našim uším. Na řadě je můj bratr: 99 727. Jsme asi v polovině skupiny. Písař mi dává znamení. Jsme přátelé. Berlíňák. Znamení, které dostávám: ty zůstáváš. „Jen tvůj bratr jede dál," říká. Toho jsem se obával. Stále ještě nedohojená rána na prsou. Absces. Něco se musí stát. Nesmím zůstat sám v Osvětimi. Můj jediný bratr. Pryč z Osvětimi. Pryč od sprch bez vody.

Se smeknutou čepicí, ruce předpisově na švech kalhot, předstupuji před pána, který rozhodoval, zda vlevo či vpravo, zda ano či ne. Život nebo smrt. „Pane obersturmführere, vězeň číslo 99 728 prosí o rozhovor!" Věta zapůsobí jako rána z pistole. Teď jde o všechno. Pryč z Osvětimi. Od plynových komor. Od krematoria. Hlavně pryč. Snažím se změnit svůj mírně rakouský přízvuk v ráznýlágrový tón.

„Co chcete?" Vykání mě překvapí. Alespoň závan naděje. „Pane obersturmführere, vězeň číslo 99 728 prosí o zařazení do transportu. Jsem naprosto práce schopen." „Ale máte přece to zranění na prsou!" Ta paměť je ohromující. Už jsem se mezitím oblékl. A vězni vypadají jeden jako druhý. „Rozhrňte si košili, podívám se na to znovu! — Písaři! Transport!" „Děkuji, pane obersturmführere!"

O den později. Jídlo nám musí vystačit na dva dny. Chléb. Salám. Margarín. Nové šaty. Čisté prádlo. Místo kožených bot — dřevěné pantofle. Ne ty holandské. Z jednoho kusu vyřezaná bota. Na špičce kousek plátna. Tam se zastrčí noha. V takových botách se nepochoduje snadno. Člověk musí nohu vzepřít, aby se mu dřeváky nesklouzly. Pochodujeme do přistavených vagónů. Jsou to nákladní vozy. Na každou stranu pětatřicet vězňů. Prostředek zůstává prázdný. Pro stráže SS. Nevíme, kam pojedeme. Stráže nám to nechtějí prozradit. Do práce, říkají. To nás uklidňuje. Proč bychom jinak dostali nové šaty, prádlo a jídlo? Stačí záblesk světla a jsou z nás okamžitě perfektní optimisté. Říká se tomu vůle žít, nebo naivita? Kdosi se dívá škvírou ve stěně vagónu a domnívá se, že míříme na sever. Víc zatím nevíme. Jedeme dva dny a dvě noci. Osvětim je daleko za námi. Jak to tentokrát říkali? Děti půjdou do školky. Muži mohou o nedělích navštěvovat své ženy. Pravda byla jiná. Žádné školky. Žádné návštěvy. Jen hlad, bída a smrt.

V den židovského svátku smíření přijíždíme do Varšavy. Do varšavského gheta. Na vedlejší koleji stojí vozy naložené starými cihlami. Historické cihly. Svědkové hrdinného zápasu bojovníků z varšavského ghetta proti přesile Himmlerových esesáků. Nic bližšího nevíme. Zprávy se do Osvětimi dostávaly jen poskrovnu. Přivezli je patrně polští spoluvězňové. Teď stojíme na historické půdě. V dřevácích. Abychom uklidili bojiště. Začíná den. Všechno vypadá cize. Vyhořelé domy. Ticho. Nikde ani živáčka. Nastupujeme. Pochodujeme. Klapání dvou tisíců dřeváků zní strašidelně. V začínajícím dni duní ta ozvěna zvlášť cize. Na jednom domě je jmenovka: „Dr. L. Zamenhof". Muž, který vymyslel esperanto. Jazyk, který měl sblížit národy. Po dvaceti minutách chůze jsme na místě. V ulici Gesia. V hlavní budově je vězení. Za ním lágr. Dřevěné baráky s okny. Nevypadá to špatně.

Řadíme se na apelplacu. Lágrový starší, černý trojúhelník, má projev. Disciplína, čistota, pílel To už známe. Rozdělení na jednotlivé bloky. Tisíc vězňů. Pět set řeckých Židů přijelo už tři měsíce před námi. Také němečtí kriminálníci. Z nich jsou nyní blokoví starší a kápové. Esesákům se líbí dělat z nich dozorce. Společně s bratrem se dostáváme na blok číslo 1. Čísla, která ve Varšavě dostáváme: 2 881 a 2 882. Vytetovaná čísla už neplatí. Nový lágr. Nová čísla. Nemáme postele. Spíme na podlaze. Boty pod hlavou. Bez dek. Místnost zahřívá lidské teplo. Vždyť je teprve říjen. To ještě ujde. Eda a já se dostáváme do bouracího komanda. Říká se tomu „Merkel". Asi jméno firmy, která bourání provádí. První nástup. Polský mistr. Máme teď na sobě civilní šaty s červeným pruhem na nohavicích a na zádech. Dostáváme krumpáče a šplháme se po troskách v dřevácích. Musíme nahoru, do nebezpečných výšek a odtud ze shořelých či napůl zbořených zdí dobývat cihly. Ty se pak čistí a rovnají. Každý den totéž.

Pracovní komanda při návratu do tábora prohledávají. „Filcování" se tomu říká v lágru. Ve sklepích pobořených domů jsou často poklady. Talíře, příbory, porcelánové předměty. Ty se nejlépe vyměňují s polskými civilisty. Najdu pytel krup — zatuchlých. Propašuji je do tábora. S přítelem je uvaříme. Říkáme si: dobré nejsou — alespoň výživné. Na každý pád: ječmen. Lepší než řepa. Jednoho dne nacházíme kostry. Z povstání. Tři dospělí. Dvě děti. Zasypáni troskami. Nebo otráveni kouřem. Nebo zastřeleni. Nevíme. Odříkáváme kadiš.

Několik vězňů sestaví kabaretní skupinu. V bloku číslo šest pak jedné neděle vystoupí. V rohu, na improvizované scéně. Hlavní tvůrci: Herbert Scherzer, herec a Ernest Landau, novinář. Oba z Vídně. V prvních dvou řadách sedí lágrová prominence. Všechno kriminálníci, lágroví starší, kápové, blokoví starší. Program je sestaven ze skečů a kupletů. Zapomínáme na to, že jsme v koncentráku. Dovnitř se dostal málokdo. Není místo.

Po představení vidím, jak „umělci" vycházejí z kuchyně s malým kotlíkem polévky. Polévka pro umělce. Blížím se k nim. Scherzer mizí do jednoho bloku. Promluvím na Landaua. Vůbec ho neznám. „Kamaráde, mohl bych dostat trošku polívky?" — „Přines si misku!" Běžím do bloku, popadnu misku a nevěřím vlastním očím. Ernest Landau na mne čeká. Nalije mi polévku. Děkuju mu. Ten čin už navždycky určí můj vztah k Ernestu Landauovi.

Listopad 1943

Hledají lidi do prádelny. Teď už mám odvahu. Ševce i čalouníka jsem již dělal. Proč ne do prádelny? Hlásím se. Kde jsi dělal v prádelně? V Terezíně. Rychlá lež, dobrá lež. Prádelna pro celý tábor. Čtyři vězňové. Dva kotle. Spousta prádla, které nosili dlouhé měsíce nemocní lidé. Odporné. Jsou tam i vši. Ty znamenají nebezpečí skvrnitého tyfu. Po dvou týdnech prádelnu zavřou. Nové komando. Noční praní ve městě. Mimo zdi ghetta. Vzrušující. Firma se jmenuje Winter, Leszno 20, Varšava. Pereme prádlo od wehrmachtu a esesáků. Dva esesáci jsou neustále s námi. Němci z Chorvatska. Na noční šichty dohlíží i jedna Polka s dcerou. Parou vytápěné pračky. Teplo. Žďímačky. Mandly. Všichni jsou šťastní. Ostatní v lágru nám závidí. Potají pereme vlastní prádlo. V osm ráno se vracíme do lágru. Večer oblékáme zase špinavé prádlo. Našich přátel. I přes nebezpečí skvrnitého tyfu. Vší je v lágru stejně všude dost.

Jeden kamarád přináší z bouračky sešit. Polský text. Nahlížím do něj. Deník, napsaný v posledních dnech povstání. Dívčí písmo. Za polévku ten deník kupuji. Nechám ho přeložit do němčiny. V prádelně pracuje už nějaký čas hezká blondýnka. Mladá. Pohledná. Umí polsky, německy, francouzsky, anglicky. Peroxidová blondýnka. Jmenuje se Cesia. Je k nám obvzlášť milá. Vypadá jako Židovka, která skrývá svůj původ. Žije na „árijské papíry". Tak se tomu říká. Přímo se jí ptát nechceme. Ale příštího večera se jí na rodiče zeptám. Pláče. Už je mi to jasné. Ostatním to neřeknu. Změněné chování budí podezření. Neměla by skončit jako její rodiče. Napadá mě deník. Cesia by jej mohla pro příští časy uchránit. V případě, že my nepřežijeme. Třeba v nějakém muzeu. Muzea jsou poměrně bezpečná. Mluvím s ní — souhlasí. Každý den s sebou bere

několik stránek. Poslední dny děvčátka asi tak patnáctiletého. Hlad, žádné světlo, bez vody, ve špíně. Zavřená v úkrytu. Neustále vystavená nebezpečí.

V lágru vypukne epidemie skvrnitého tyfu. Ze dvou baráků udělají nemocnici. Edgar onemocní. Ošetřuje ho Ernest Landau. Přihlásí se k tomu dobrovolně, má odvahu. Každé ráno chodím na návštěvu. Po noční směně v prádelně. Vedle v baráku leží ti, kteří v noci zemřeli. Kostry potažené kůží. Velké černomodré skvrny. Skvrny tyfu.

Esesácké vedení je znepokojeno. Od jednoho blokového staršího se dozvídáme, že už se ptali na říšském velitelství bezpečnosti v Berlíně. Zatím nelikvidovat — jim odpověděli. Epidemie postupně opadne. Bilance: přibližně pět set mrtvých.

Řek jménem Saul a původem ze Soluně, pracuje ve skladu oděvů. Je to jakési privilegium. Jednou za týden přijíždí do prádelny. V doprovodu esesáků. S koňským povozem. Pokusí se o útěk. Bezúspěšně. Postřelí ho. Už nemůže utíkat.

Příští neděli zůstáváme i po apelu na místě. Vedle bloku číslo 6 postavili šibenici. Před našima očima Saula oběsí. Jeho bratr Isaak musí přihlížet. Zhroutí se. Vězňové se vracejí do baráků. Život jde dál. Život?

V prádelně vládne vzrušení. Ztrácejí se věci. Nemůžou najít viníka. Polští civilisté, kteří perou přes den, svalují vinu na nás. Příštího večera už naše komando do práce nenastupuje. Zůstáváme v lágru.

Varšava, prosinec 1943

Apel. Počítání. Zákryty vyřídit. Hlas blokového staršího zní vzrušeně: Jako každý den leží před barákem ti, co v noci zemřeli. Vedoucí bloku počítá. Mrtví a živí mají dát dohromady určený počet. Souhlasí to. Naštěstí! Pohov! Pozor! Na vědomost se dává: vězňové, kteří mají zkušenost s kancelářskou prací, se mají hlásit. Mám se přihlásit? Myslím na mýdlo a ručníky v Osvětimi. Na umývárny, na dezinfekci. Na sprchy bez vody. Nesmysl! Varšava není Osvětim. Hlásím se. Máme nastoupit před velitelstvím. Přihlásilo se sedmnáct vězňů. Nastoupeni před obersturmführerem. Vedle něj písař, jeden z vězňů. Šestnáct říšskoněmeckých „árijců" — a jeden Žid. Domnívám se, že nemám šanci. Esesák se ptá: „Kdo umí stenografovat?" Spolu se mnou se hlásí ještě jeden vězeň. Předstoupil! Můj konkurent se přeslechl. Rozuměl — fotografovat. Přidělí mě do vězeňské písárny. Krátce před začátkem varšavské zimy. Naděje na přežití. S velkou vděčností myslím na otce. Jednou mi řekl: „Chlapče, stenografování je velmi důležitá věc." Jen tak mimochodem. Nikdy jsem stenografovat nemusel.

Práce v písárně je jednoduchá. Z kartotéky vybíráme karty zemřelých, vedeme výkazy pracovních komand a podobné věci. Zajímavé je, že některá čísla jsou „obsazena" už potřetí. Když někdo zemře, přidělí se jeho číslo nově příchozímu.

Ošetřovatel zvěře Willy V. krmí prasata pro esesáckou kuchyni. Občas chodí do písárny. Zelený trojúhelník, zločinec z povolání. Dovolí mi, abych jeho jménem napsal švagrové, která je ještě doma. Říšští Němci smějí psát dopisy a dostávat balíčky. „Milá Maři, jsem ve Varšavě a daří se mi dobře. Pošli mi pár dřeváků. Půjde-li

to, také Eviny svatební žluté šaty a trochu marmelády. Jsem zdráv. Doufám, že se Ti také vede dobře." O měsíc později přinese Willy balík. Chci mu z něj něco dát, ale on příkře odmítá. Skoro se urazí. Asi je příliš hrdý. V balíčku je všelijaké jídlo, dřeváky, ponožky, hroznový cukr, vitamíny a sklenice marmelády. V té jsou — „Eviny žluté svatební šaty". Zlatý náramek a náhrdelník. Švagrová porozuměla. Věděl jsem, že porozumí. Náramek a náhrdelník chci vyměnit za chleba. Dáme je jednou polskému mistrovi — Pavlu Sikorovi z Poznaně. Dostanu za ně bochník chleba. Šperky mu esesáci údajně u brány sebrali. Ten chleba mi dává jen ze soucitu. Nemůžu nic dělat.

Příbuzní „árijských" vězňů mají také privilegium. Mohou požádat o popel svých mrtvých. Za poplatek. Stává se to leckdy. I kápům a předákům. Ne, tady ve Varšavě neumírají hlady. Ale čas od času zaplatí životem za nález cenností. Ten nález sám o sobě není nic tak zlého, ale oni s ním dál obchodují. Esesácké stráže dělají často zprostředkovatele. Prodávají, co jiní našli. Ve Varšavě, za zdmi lágru. Dodavatelům za to většinou platí vodkou. Ta ale rozvazuje jazyky. Kápové se vytahují svými známostmi. Ne moc dlouho. Podílníci v zelených uniformách a v čepicích se smrtihlavem mají rádi jen tiché společníky. „Zastřelen na útěku", zní příčina smrti. Pro kartotéku. Pro příbuzné. Bedna s popelem stojí vedle mého psacího stolu. Nevím, zda ten popel pochází ze spalovny nedaleko budovy židovské rady. Nebo odněkud odjinud. Tentokrát máme naplnit čtyři urny. Oberscharführer Mielenz, přezdívaný vězni „Kappesbauer", na mou práci dohlíží. Urny se dávají do dřevěných bedniček. Jméno vězně a den úmrtí jsou na nich nadepsány. Ráže pistole chybí.

Leon Halpern žil před uvězněním ve „smíšeném" manželství. Žena a dítě jsou v Praze. Píše si o balík. Přes jednoho říšskoněmeckého vězně. U balíku, který příjde, je i dopis, začínající oslovením: „Milý Leone..." Oficiální příjemce se ale Leon nejmenuje. Mielenz mi přikazuje vyhledat v kartotéce všechny Leony. Chce to mít za čtvrt hodiny. Leona dobře znám. Udělám jen jediné. Dám mu o tom zprávu. Víc se udělat nedá. Může se lépe připravit. Na otázky. Na rány. Leona položí na kozelec. Padesát ran holí. Je hubený, ale houževnatý. Vydrží. Později se nechá na ošetřovně obvázat. Je statečný. Říšského Němce přidělí k jinému komandu. Leon prohlásil, že ten s tím neměl nic společného. Je to chlapík.

Do Varšavy přijíždí další vlak. Transport maďarských Židů z Osvětimi. Jsou umístěni do nového lágru, který byl už měsíce předtím připraven. Stěhuje se i písárna. O pár stovek metrů. Přicházejí nové esesácké stráže. Z Lublinu. Tamní lágr a ghetto zlikvidovali. Většina vězňů pracuje i nadále na bourání. Politické zprávy, které se k nám dostávají, vzbuzují naděje na brzký konec války. Jde jen o to, dožít se toho. Nebezpečí hrozí prý i od partyzánů. Esesáci, kteří mohou trávit volný čas ve Varšavě, chodí pouze ve skupinách.

Přichází k nám velitel tábora z Plaszova u Krakova. Máme v kartotéce vyhledat řemeslníky, kteří mají odjet do Plaszova. Velitel Goeth je obávaný člověk. Třesu se, když mi do stroje diktuje seznam vězňů, určených pro transport. Jenomže k tomu transportu

už nedojde. Jednoho dne dostáváme jídlo na cestu. Ale nestojí tu žádné vozy. Budeme pochodovat. V dřevácích. Směr západ.

Dlouhá kolona vyhublých vězňů se vleče po silnici. Esesáci, někteří se psy, nás pobízejí. Kdo tempo nevydrží, je zastřelen. Máme naspěch. Tušíme, že někde nablízku jsou Rusové. I nervozita esesáků se dá vycítit. Mnozí z nás zůstávají pozadu. Nemůžou to tempo vydržet. I když zase tak moc rychle nepochodujeme.

Navečer odpočíváme na jedné louce. Tady bude náš první noční tábor. Nesmíme opustit vymezený prostor. Abychom neutekli. Máme velkou žízeň. Vodu ale nesmíme jít hledat. Země je tu vlhká. Voda tu někde musí být. Hrabeme lžícemi. V metrové hloubce ji nacházíme. Padáme do ní. Vznikají spousty pramenů, které předběžně hasí žízeň. Pít, pít, pít, . . . Dobrá voda. Mnozí se modlí. Děkují Bohu za tento zázrak.

Příští den jdeme dál. Mnoho lidí už nemůže. Trápí nás hlad a žízeň. Přicházíme do Sochačeva. Řeka. Ačkoliv hrozí nebezpečí tyfu, pijeme z ní. Nemůžeme jinak. I když v ní plavou pulci. Ani trochu se nám to nehnusí. Žízeň je horší než hlad. Do té doby jsem to nevěděl. Člověk nemusí být v poušti. Pochod stačí. Máme strach. Z hladu, ze žízně, z toho zůstat pozadu.

Před Kutnem nocujeme v lese. Prší. Leje. Ležíme na zemi. Lžícemi kolem sebe ryjeme korýtka. Aby voda mohla odtékat. Šaty máme promáčené skrz naskrz. Teď máme vody dost. Přestává pršet. Svítá. Pochodujeme do Kutna na nádraží. Do jednoho nákladního vozu se musí směstnat devadesát vězňů. Pětačtyřicet na každou stranu. Prostřední část je vyhrazena esesáckým strážím. Dřepíme na zemi. Natlačeni jeden na druhého. Zápach z moči a výkalů je nesnesitelný. Máme čím dál větší žízeň, způsobenou přesoleným jídlem, které jsme dostali na cestu. Na zastávce můžeme vystoupit. Pro vodu ale nesmíme. Tu si přinášejí jen esesácké stráže. Plní si polní láhve. Prosíme o ni. Jeden z vězňů si vytrhává z protézy zlatý zub. Dostane za něj vodu. Zlato za vodu.

V našem vagónu máme tři mrtvé. Umačkané. Udušené. Kdo to vnímá? Strkáme se a bijeme. Stráže nám vyhrožují střelbou. Nepomáhá to. Tím se prostor nezvětší. Tak to pokračuje tři dny a dvě noci. Zastávky na neznámých stanicích. Vylít vědra. Honička za vodou. Přijíždíme do Dachau. Oddechneme si.

Dachau, od srpna 1944

Vlečeme se do lágru. Přesto je nám lépe. Koupel. Dezinfekce. Zápis. Edgar — 87 097, já 87 098. Třikrát už nás přečíslovali a my ještě pořád žijeme. Stojíme na velkém apelplacu. Rozdílení na bloky. Blok číslo 17 — karanténa. Má to tentokrát trvat tři týdny. Z podvýživy se mi viklají zuby. Jdu k zubaři. Francouzský vězeň zubař mi radí jíst mrkev. Neříká ovšem, kde ji mám sehnat. Naproti zubařskému oddělení je pitevna. Hned vedle márnice. Český lékař - -vězeň, Bláha se jmenuje, se zeptá, zda chci chléb. Chci. Chleba z pitevny. Co dělat? Po mrkvích se netroufám ptát. Smím přijít znovu.

Do našeho bloku přicházejí italští důstojníci. Jako vězňové. Přicházejí i starší sociální demokraté a odboroví funkcionáři. Staří i věkem. Jeden z nich musí na ošetřovnu. Chci mu ukázat cestu. Uraženě odmítá. „Už jsem tu jednou byl — ve čtyřiatřicátém,"

odpovídá. Jako „starý" jsem mu imponovat nemohl. Sedmdesátiletý muž v Dachau.

Večer se mám hlásit v písárně. Noční šichta při sepisování kartotéky. Karty nově příchozích. O půlnoci dostáváme krupicovou kaši. I studená chutná dobře. Má prý pocházet z dietní kuchyně. Experimenty. Šibenice, plynové komory — a dietní kuchyně. Nerozumím tomu.

Vedení lágru v Dachau je v rukou „politických". Žádné zelené nebo černé trojúhelníky jako v Osvětimi nebo ve Varšavě. V bloku farářů jsou duchovní všech národností. Němci, Poláci, Jugoslávci, Češi — katolíci, protestanti, pravoslavní. Potkávám faráře, který znal dobře mého otce. Neptá se po něm. Nechce mi působit bolest.

V Dachau je i bordel. Vězeňský bordel. Pro „árijce". Rusy vyjímaje. Za „bony" tam člověka vpustí. Musí se předem přihlásit. Těmi takzvaně dobrovolnými obětmi jsou vězeňkyně z Ravensbrücku. V Dachau je mnoho Jugoslávců. Říká se jim „partyzáni". Také jimi byli. S několika mluvím. Obdivuji jejich odvahu. Část lidu odešla do hor. Bojovali proti regulérní armádě. Se spoustou idealismu a málo zbraněmi. V nejtěžších podmínkách. Porovnávám se s nimi. Nechali jsme se odvléct jako dobytek. S čísly kolem krku. Ještě jsme dobrovolně nastrkovali hlavy. I dobytek, vedený na porážku, se brání. Poslechli jsme bez odporu. Až na Židy z varšavského ghetta. A na ty před dvěma tisíciletími. Možná je to tím, že se s Židy po celou tu dlouhou dobu diaspory jednalo jako s podřadnými bytostmi, takže se nikdy, až do Varšavy, žádnému pronásledování nepostavili na odpor.

Po třech týdnech karantény se stěhujeme do nedalekého Karlsfeldu. Říká se tomu OT — vnější lágr Karlsfeld. Zděné domy a trojpostele. Lágrový starší, stejně jako všude, drží řeč, kterou už známe. Rozdělí nás do různých pracovních komand. Moje se jmenuje „Sager a Woerner". Budujeme haly na pozemcích BMW. Nosíme armovací železo a cement. Veliteli komanda — SS hauptscharführerovi Jentschovi — působí radost poštvávat na vězně svého vlčáka. Teprve když oběť krvácí, dává povel „Nechat!" Po několika dnech onemocním. Smím zůstat v lágru. Na lehčí práci. Lehčí? S jedním starým vězněm, Albertem Kernerem z Mnichova, převážíme mrtvoly. Vozem taženým mulou. Ke spálení. Do Dachau. Do hlavního lágru. Kerner kráčí vedle muly, vedle mne esesácká stráž. Mám dávat pozor, aby mrtvoly zůstaly přikryté. Náhlý poryv větru plachtu nadzdvihne. Kolemjdoucí, většinou ženy mají zděšené výrazy. Na mrtvoly z koncentráku není pěkný pohled.

V jednom bloku se modlí. Jsou to většinou maďarští Židé. Modlí se každý den. Na Jom-Kippur, židovský svátek smíření, se dokonce postí.

Šíří se politické novinky. Američané a Angličané jsou prý nablízku. Jak blízko, nikdo neví.

V lednu 1945 je komando, k němuž patří můj bratr, přeloženo do vnějšího lágru Mühldorf. Tak nás přece jenom rozdělí. Samotnému se člověku těžko přežívá. Přátelé jsou dobří — bratr lepší. Zůstávám na místě. Myslím na dobrého vojáka Švejka, který si dal s přítelem schůzku v šest hodin po válce v hospodě „U kalicha". Však se zase shledáme utěšujeme se společně.

O čtrnáct dní později se sestavuje jiný transport. Většinou hrozně vyhublí vězňové. Opatrně se informuji. Pojede prý do Mühldorfu. Na práci. Hlásím se. Touha setkat se s bratrem je silnější než strach. Dostáváme jídlo na cestu. Nastupujeme do nákladního vlaku. Jízda trvá jen několik hodin. Malý tábor. Dřevěné baráky. Rozdělují nás na bloky. Ještě téhož večera najdu svého bratra. Tušil jsem, že se znovu sejdeme. Komando, k němuž jsem přidělen, buduje podzemní leteckou továrnu. Práce je těžká. Strava špatná. V táboře jsou vši. Kde jsou vši, je také tyfus. Dostanu ho. Čtrnáct dní nemohu nic jíst. Mezitím se ošetřovna už jednou vyprázdnila. Nemocní byli vykázáni do tábora Kaufering nedaleko Landsbergu. Tam se jen umírá.

28. dubna 1945 přichází rozkaz vyklidit tábor Mühldorf. Nákladní vagóny jsou už pro nás připraveny. Jsem hrozně vyhublý, takže mě musí z ošetřovny do vagónu odvádět. Pět týdnů tyfu mě velmi oslabilo. Podpírán bratrem se vyšplhám do vagónu. Cítím se v bezpečí. Po několika hodinách transport odjíždí. Stráže jsou sestaveny hlavně z esesáků, ale také z lidí od wehrmachtu. Trošku nás to uklidňuje. V každé malé stanici zůstáváme stát. Všímáme si, že míříme na západ. V Poingu, nedaleko Mnichova, stojíme pak delší dobu. Na vedlejší koleji vlak protiletecké obrany. Najednou vyhlásí poplach. Stráže, které stály kolem vlaku, zmizí. Americký „kotlář" míří na oba vlaky. Prcháme do pole. Je to vůbec možné? Skončila válka? V žádném případě nemáme v úmyslu vrátit se do vlaku. Několik spoluvězňů při tom náletu zahyne. Zrovna teď, v poslední minutě. Také jeden náš přítel. Inženýr Najman z Prahy. Pět let vydržel. Nadarmo.

Naše svoboda nemá dlouhého trvání. Obklíčí nás. Stráže nám střílejí nad hlavami a ženou nás nazpět do vagónů. Transport jede dál. Je 30. dubna 1945. Kdesi v polích zůstáváme stát. V dálce vidíme dlouhou motorizovanou kolonu. Naši strážci zmizeli. Otvíráme vagón. Bránu ke svobodě. Pár stovek metrů od nás jede americká vojenská kolona. Jsme svobodní. Nemůžeme to ještě pochopit. Jsem příliš sláb na to, abych mohl opustit vagón.

Američané zřídí vedle vlaku provizorní ošetřovnu. O nemocné se starají dva saniťáci. Ukládají je na polní lůžka. Omývají je. Dávají jim něco na posilněnou. Přijíždějí sanitní vozy. Nejtěžší případy odvážejí do nemocnice. Jsou z nás opět lidé. Můžeme jít do nemocnice beze strachu. Jsme svobodní.

Neprodejná hvězda
Vzpomínka na Uherský Brod

Jindrovi bylo tři a půl roku, když jsem se s ním setkal. Baculatý, silný chlapeček s plavými, hladce učesanými vlásky, lehce kolébavou chůzí, jak tomu u dobře živených dětí často bývá. Oslovoval mě „pane Max" a vykal mně. V tomto kraji, na Moravském Slovácku a snad také jinde, hlavně na venkově, děti vykají dokonce rodičům.

Dalo to moc práce Jindru ze staveniště zahnat. Vezl-li jsem kolečka naložená pískem, musel jsem často zastavit, posadit Jindru na písek a z toho měl obrovskou radost. Obzvláště rád jsem vozíval Jindru v pátek, neboť v tento den bylo cítit ze starého stavení vůni koláčů. Nebylo zapotřebí Jindru přemlouvat, aby ty koláče přinesl. Jindrova babička pekla výborné koláče a měla dobré srdce. Tak jsem se spřátelil s tříapůlletým — tenkrát, v roce 1941 těch přátelství nebylo mnoho.

Jednoho rána mne oslovil Jindra svým slováckým nářečím: „Pane Max, prodajte mi tu hvězdu. Přinesu Vám za ňu moc koláčů."

Nebylo lehké mu tento nápad vymluvit. Pravděpodobně ho upoutala intenzivní žluť židovské hvězdy. Nemohl tušit, co tato hvězda znamená.

V pozdějších letech v Osvětimi a jiných táborech jsem myslil často na tento příběh. Jindra byl jediný, který moji hvězdu chtěl koupit — jiného jsem už nepotkal.

Prostá a silná knížka

Mnichovské nakladatelství Obrys/Kuntur — PmD vydalo v roce 1986 útlou, leč velmi působivou knížečku, plnou prosté lidské lásky a bezedné nelidské hrůzy. Jsou to „Vzpomínky" Maxe Mannheimera, rodáka z Nového Jičína o jeho zážitcích v koncentrácích v Terezíně, Osvětimi, Varšavě a Dachau. Je to vyprávění bez příkras, bez dlouhého popisování, omlouvání či vysvětlování, které se čte jedním dechem, kontrastní jako černobílý film, obraz za obrazem nám zapadá hluboce pod kůži a celá duše trne.

Ve Wiener Library (v Londýně a Tel Avivu), v archivu Yad Vashem (v Jeruzalémě) i v památníku koncentračního tábora v Dachau jsou uloženy kopie zápisů výpovědi Maxe Mannheimera ve dnech 12., 13. a 18. ledna 1956 ve Frankfurtu nad Mohanem. Vzpomínky vznikly nezávisle na těchto výpovědích v prosinci 1964, kdy Max Mannheimer těžce onemocněl a napsal je pro svou dceru. S uveřejněním tehdy nepočítal. Vzniklo však spontánní, sugestivní a silně emocionální vyprávění, kterému by každý redakční zásah jen ublížil. Editoři je tedy otiskli bez jakýchkoli úprav.

Poprvé vyšly tyto vzpomínky česky v roce 1986 v mnichovském nakladatelství Obrys u Daniela Strože.

Rozhodli jsme se s tímto silným dílem naše čtenáře seznámit několika ukázkami z této útlounké knížečky, nabité nešťastnou, raněnou a trpící člověčinou.

Výňatek z Národního osvobození z 23. dubna 1991

Max Mannheimer

Max Mannheimer, nar. 6. února 1920 v Novém Jičíně, po osvobození se vrátil do Nového Jičína v červnu 1945, ale na podzim 1946 odešel do Mnichova, kde do důchodu 1983 pracoval jako úředník u soukromých podniků. Kromě toho se od r. 1954 intenzívně věnoval malířství a své práce vystavoval pod jménem „ben jakov". Patnáct let pracoval v různých židovských dobročinných organizacích. Kruté zážitky z koncentračních táborů zapisoval delší dobu pro svou dceru a o jejich zveřejnění neuvažoval. Přesto byly bez úprav otištěny v publikaci Dachauer Hefte jako součást studií a dokumentů k historii nacistických táborů, a to v 1. ročníku v prosinci 1985. Samostatně pak vyšly s názvem „Vzpomínky-Terezín, Osvětim, Varšava, Dachau" v mnichovském nakladatelství Obrys v roce 1986 u Daniela

Strože. Po jejich vydání byl Max Mannheimer zván k přednáškám na university, gymnázia a do církevních organizací. Stal se i průvodcem v bývalém koncentračním táboře Dachau a od roku 1990 je předsedou bývalých vězňů Dachau pro SRN a je členem vedení Mezinárodního komitétu Dachau (Comité International de Dachau). Žije v Mnichově.

Jedna z kreseb Maxe Mannheimera — Ben Jakova z roku 1974

Edgar Mannheimer

Edgar Mannheimer, nar. 23. 12. 1925 v Novém Jičíně se po osvobození vrátil na počátku června 1945 do Nového Jičína. Pracoval u Otty Bermanna, kde se naučil vyrábět a prodávat lihoviny. Odešel v únoru 1948 do Mnichova a z počátku se věnoval výrobě lihovin. V roce 1950 se stal společníkem firmy se starožitnostmi. Roku 1956 se oženil a přestěhoval do Curychu. Zde se osamostatnil a založil obchod se starožitnostmi s mezinárodními konexemi. V současnosti obchoduje se starými vzácnými auty. Žije v Curychu a častěji Československo i Nový Jičín navštěvuje.

Résumé.

Do Nového Jičína, města na severovýchodní Moravě založeného majiteli starojického hradu v druhé polovině 13. století, přišli Židé s německými kolonisty v polovině 14. století. První písemné zprávy o jejich přítomnosti jsou z dlužních úpisů z let 1380—1383. Žili v ghettu pod městskými hradbami, které mělo asi 45 nízkých domků, modlitebnu, školu a malý hřbitov. Živili se obchodem a půjčováním peněz na úrok. V roce 1558 se Nový Jičín stal královským komorním městem a měšťané si na krále Ferdinandovi I. vymohli vydání „židovského privilegia" — nařízení z 11. dubna 1562, podle kterého museli Židé opustit město, nesměli do něho docházet a v něm nocovat.

V letech 1563—1850 se Židé pokoušeli o návrat, nebo alespoň o možnost ve městě obchodovat. Dařilo se jim to jen občas, zpravidla podle potřeb panovníka, vrchnosti i města. Největšími odpůrci Židů v Novém Jičíně byli jezuité, kteří se stali vrchností novojičínsko-štramberského panství po potlačení protihabsburského stavovského povstání. Po vydání tolerančního patentu Josefem II. se postavení Židů zlepšilo a na počátku 19. století se Židé usazují v blízkém okolí Nového Jičína — v Příboře, Kuníně, Jeseníku nad Odrou, Sedlnicích, Šenově a ve Starém Jičíně.

V Novém Jičíně se trvale usazují až od roku 1850, kdy se město již nemohlo dovolávat královského patentu z roku 1562. Do konce století vzrostl jejich počet na 275, ale od počátku dvacátého století se počet Židů v městě snižoval. Jejich příchodem došlo k hospodářskému oživení, neboť přinesli do města kapitál. Podnikali v obchodě, výrobě lihovin a v peněžnictví. Jejich děti studovaly na středních a vysokých školách a staly se významnou složkou místní inteligence. V devadesátých letech byla se souhlasem státních úřadů ustavena autonomní Židovská náboženská obec řídící se státem schváleným statutem, který v takřka nezměněném znění platil až do roku 1938. K obci byli přičleněni Židé ze soudních okresů Nový Jičín, Frenštát, Příbor a Fulnek. Obec se starala o náboženské, společenské, kulturní a sociální záležitosti svých členů, kteří na její potřeby odváděli příspěvky stanovené podle majetku. Roku 1875 byl na katastru obce Šenov zřízen hřbitov a synagoga byla dostavěna v roce 1908. Prvním řádným rabínem byl vzdělaný dr. S. Mandl. Působil zde v letech 1900 až 1924 a sepsal první dějiny novojičínských Židů. K habsburské monarchii byli Židé v Novém Jičíně loajální, dobře vycházeli se státními úřady, hůře již s městským magistrátem ovládaným buržoazií, která těžce snášela židovskou hospodářskou aktivitu. Protižidovské nálady setrvávaly i v katolické církvi.

Během dvaceti let trvání Československé republiky došlo v Novém Jičíně k demokratickým změnám, které se dotkly i židovské komunity. Již v době státního převratu, který byl ve městě bouřlivý, se část Židů ucházela o účast na řízení města a šla do prvních obecních voleb s vlastní kandidátkou. Do židovské obce pronikají myšlenky sionismu a v roce 1919 je založen spolek „Zion", který

později připravoval část židovské mládeže pro odchod do Palestiny, kde se měla zapojit do hnutí prosazující samostatný židovský stát. Mnozí se však stávají nábožensky vlažnými, neplatí řádně příspěvky, což vedlo k oslabení obce. Měnil se však i vztah k české menšině, která bojovala s místní radnicí o národní, hospodářské a kulturní vyrovnání. Od nástupu fašismu v Německu sílil mezi Němci antisemitismus a hrozba agrese vyvolávala i mezi Židy obavy. Proto se i novojičínští Židé přiklánějí k Čechům, posílají více své děti do českých škol a podporují české obranné akce na sklonku třicátých let. Stále jich však ubývá, při posledním sčítání v roce 1930 je jich 206 a do konce roku 1938 je zaznamenán další úbytek.

10. října 1938 došlo k okupaci Nového Jičína. Z města odchází většina Čechů a také Židy čeká vyhnání. Zůstat mohlo jen 12 Židů, několik ze smíšených manželství, někteří pro stáří a rodina Otty Bermanna za jeho vojenská vyznamenání z první světové války. Za „křišťálové noci" z 10. na 11. listopad byla vydrancována synagoga, zdevastován hřbitov, drancovány obchody a došlo k zatčení mužů, kteří byli propuštěni s tím, že město opustí. Do konce ledna 1939 odešli, kromě zmíněných dvanácti, všichni Židé do různých měst druhé republiky, která se udržela jen do 15. března 1939. Za protektorátu byly na Židy uvaleny norimberské rasové zákony a pak následovaly události, které celý svět zná jako „holocaust". Neušli mu ani novojičínští Židé. Zachránili se ti, kteří odešli za hranice a peklo koncentračních táborů přežilo jen několik Židů z Nového Jičína. Odhaduje se, že okupaci přežilo 40—50 novojičínských Židů dnes roztroušených po celém světě. Většinou o sobě vědí, stýkají se a po 17. listopadu mnozí i se svými dětmi a vnuky Nový Jičín navštěvují.

Jedním z nich je i Max Mannheimer, narozený v Novém Jičíně 6. února 1920. Ve „Vzpomínkách — Terezín, Osvětim, Varšava, Dachau", vydaných v prosinci 1985 v Mnichově v Dachauer Hefte r. I, č. I a česky vydaných v roce 1986 v mnichovském nakladatelství Obrys u Daniela Strože, uvádí autor v úvodu čtenáře do dětství a mládí, jež prožil v Novém Jičíně za první republiky. Seznamuje je s poměry v početné obchodnické rodině a životem v židovské náboženské obci, podrobně popisuje události po okupaci Nového Jičína, nucený odchod z města do Uherského Brodu, kde žila rodina v planých nadějích, že nějak přežije krutou dobu. Na konci roku 1942 začíná osudová pouť Mannheimerových do Terezína, který je pro ně jen přestupní stanicí do likvidačních táborů na východě. Otřesné je líčení příjezdu na rampu smrti v Birkenau, kde tři bratři-Max, Arnošt a Edgar naposledy vidí své rodiče, sestru a Max i mladou manželku. Následuje karanténa, kde končí Arnošt naprostým vysílením, pak několik měsíců pracovního nasazení v Osvětimi, pobyt v táboře ve Varšavě, kde bratři odklízejí trosky ghetta, pochod smrti a odjezd přeplněnými vagóny do Dachau. Zde se dva ze sedmičlenné rodiny dočkali po dalších krutých zkušenostech 30. dubna 1945 osvobození. Na krátkou dobu se vrátili do Nového Jičína, ale v letech 1946 a 1948 odešli do Německa.
Vzpomínky přeložil v Mnichově Martin Schulz.

Jan Hanák

Zusammenfassung

In die nordostmährische Stadt Nový Jičín (Neutitschein), welche von den Burgherren von Starý Jičín (Alttitschein) in der 2. Hälfte des 13. Jh. gegründet worden war, kamen die Juden mit den deutschen Kolonisten in der Mitte des 14. Jh. Die ältesten schriftlichen Nachrichten über ihre Anwesenheit in der Stadt befinden sich in den Schuldscheinen aus den Jahren 1380—83. Seit dem Mittelalter lebten die jüdischen Stadtbewohner in einem Ghetto, welches aus etwa 45 niedrigen Häuschen, einem Tempel, einer Schule und einem kleinen Friedhof bestand. Sie lebten von Handel und Geldverleihen auf Zinsen. Nachdem im Jahre 1558 die Stadt Nový Jičín eine freie königliche Kammerstadt geworden war, haben sich die Bürger vom König Ferdinand I. die Erteilung des sog. „Jüdischen Privilegiums" vom 11. April 1562 erwirkt. Nach dieser strengen Verordnung mussten die Juden die Stadt verlassen, durften sie nicht besuchen und hier übernachten.

In den Jahren 1563—1850 haben sich die Juden wiederholt um die Rückkehr bemüht, bzw. um die Möglichkeit, in der Stadt wenigstens den Handel betreiben zu dürfen. Von Zeit zu Zeit ist es ihnen doch gelungen, meistens wenn es den Bedürfnissen und Interessen des Herrschers, der Obrigkeit und der Stadt entsprach. Die grössten Gegner der Juden in Nový Jičín waren die Jesuiten, welche nach der Niederschlagung des Aufstandes der böhmischen Stände Herren des Gutes Nový Jičín - Štramberk geworden sind. Nach dem Erlass des Toleranzediktes vom Kaiser Josef II. hat sich die Lage der Juden gebessert und zu Beginn des 19. Jh. haben sie sich in der nahen Umgebung von Nový Jičín - in Příbor (Freiberg), Kunín (Kunewald), Jeseník n. O. (Deutsch Jasnik), Sedlnice (Sedlnitz), Šenov (Schönau) und Starý Jičín sesshaft gemacht. In Nový Jičín haben sie sich erst seit dem Jahre 1850 niedergelassen, als sich die Stadt nicht mehr auf das königliche Edikt vom Jahre 1562 berufen konnte. Bis zum Ausgang des 19. Jh. ist ihre Zahl auf 275 gestiegen, während vom Beginn des 20. Jh. ihre Zahl allmählich abgenommen hat. Nach ihrer Ankunft und Kapitalinvestierung kam es in der Stadt zur wirtschaftlichen Belebung. Ihre Unternehmungstätigkeit hat sich besonders im Handel, bei der Likörerzeugung und im Finanzwesen durchgesetzt. Ihre Kinder studierten an Mittel - und Hochschulen und bildeten einen wichtigen Teil der hiesigen Intelligenz. In den 90. Jahren ist mit Einverständnis der staatlichen Amtsstellen eine autonome jüdische Religionsgemeinde mit staatlich gebilligtem Statut gegründet worden, welches in nahezu unveränderter Form bis zum Jahre 1938 gegolten hat. Zu dieser Gemeinde sind Juden aus den ehemaligen Gerichtskreisen Nový Jičín, Frenštát (Frankstadt), Příbor und Fulnek angegliedert worden. Die Gemeinde sorgte für religiöse, kulturelle, und soziale Angelegenheiten ihrer Mitglieder, welche ihr nach ihrem Besitz festgelegte finanzielle Beiträge geleistet haben. Im Jahre 1875 wurde im Katastralgebiet der Gemeinde Šenov ein Friedhof errichtet und im Jahre 1908 in Nový Jičín eine Synagoge

erbaut. In den Jahren 1900 — 24 wirkte hier als erster ordentlicher Rabiner der gebildete Dr. S. Mandl, welcher auch die erste Geschichte der Juden in der Stadt Nový Jičín verfasst hatte. Der Österreichischen Monarchie gegenüber verhielten sich die hisiegen Juden loyal, unterhielten gute Beziehungen zu staatlichen Ämtern, aber schlimmer war es mit dem vom Bürgertum beherrschten Stadtmagistrat, der sich mit ihrer wirtschaftlichen Aktvität nur schwer abfinden konnte. Antijüdische Stimmungen verharrten auch in der katholischen Kirche.

Während des zwanzigjährigen Bestehens der Tschechoslowakischen Republik kam es auch in der Stadt Nový Jičín zu demokratischen Veränderungen, welche auch die jüdische Kommunität berührt haben. Bereits in der Zeit des staatlichen Umsturzes, welcher in der Stadt ziemlich stürmisch verlief, hat sich ein Teil der Juden um die Teilnahme an der Stadtverwaltung beworben und trat in den Wahlen mit einer eigenen Kandidatenliste auf. In der jüdischen Gemeinde haben sionistische Ideen Boden gewonnen und im Jahre 1919 ist der Verein „Zion" gegründet worden. Dieser hat später einen Teil der jüdischen Jugend für die Ausreise nach Palästina vorbereitet, wo sie sich für die Gründung des selbständigen jüdischen Staates einsetzen sollte. Viele Juden wurden leider religiös gleichgültig, zahlten nicht ordentlich ihre Beiträge, was die Schwächung der Gemeinde herbeiführte. Es hat sich inzwischen auch ihre Beziehung zur tschechischen Minderheit geändert, welche mit dem hiesigen Rathaus um nationalen, wirtschaftlichen und kulturellen Ausgleich gerungen hat. Seit dem Antritt des Faschismus in Deutschland wuchs unter den Deutschen der Antisemitismus und die drohende Kriegsgefahr rief auch unter den Juden Befürchtungen hervor.

Deswegen neigen auch die Juden in Nový Jičín zu den Tschechen, schicken ihre Kinder in die tschechischen Schulen und unterstützten am Ende der 30. Jahre tschechische Verteidigungsaktionen. Die Zahl der jüdischen Bevölkerung der Stadt hat aber ständig abgenommen; bei der letzten Volkszählung im Jahre 1930 lebten hier nur noch 206 Juden und bis zum Jahresende 1938 ist diese Zahl noch gesunken.

Am 10. Oktober 1938 kam es zur Okkupation der Stadt Nový Jičín. Die Stadt verlässt nachher die Mehrzahl der Tschechen und auch die Juden sollten aus der Stadt bald vertrieben werden. Nur 12 Juden konnten hier bleiben, darunter einige aus gemischten Ehen, einige aus Altersgründen und Otto Bermanns Familie für dessen Militärauszeichnungen aus dem 1. Weltkrieg. Während der „Kristallnacht" vom 10—11. November 1938 wurde die Synagoge geplündert, der Friedhof geschändet, Geschäfte wurden gebrandschatzt und Männer verhaftet. Sie wurden auf freien Fuss unter der Bedingung gesetzt, dass sie die Stadt verlassen. Bis Ende Jänner 1939 verliessen Nový Jičín ausser den 12 erwähnten alle Juden. Sie übersiedelten in verschiedene Städte der 2. Republik, welche sich leider nur bis 15. März 1939 behaupten konnte. Während des sog. Protektorats Böhmen und Mähren wurden über die Juden die Nürnberger Gesetze verhängt, wonach Ereignisse folgten, welche die ganze Welt unter dem Namen „holocaust"

kennt. Diesem Schicksal entgingen auch die Juden von Nový Jičín nicht. Denn gerettet haben sich nur diejenigen, welche rechtzeitig ins Ausland geflüchtet sind und nur wenige haben die Schrecken der Konzentrationslager überlebt. Man vermutet, dass die Okkupation etwa 40--50 Juden aus Nový Jičín überlebt haben, welche heute in der ganzen Welt verstreut sind. Die meisten wissen voneinander, unterhalten Kontakte und nach dem 17. November 1989 besuchen viele mit ihren Kindern und Enkelkindern die Stadt.

Einer von ihnen ist auch Max Mannheimer, geboren in Nový Jičín am 6. Feber 1920. In seinen „Erinnerungen — Teresienstadt, Auschwitz, Warschau, Dachau", herausgegeben im Jahre 1985 in München in der Edition Dachauer Hefte, Jhg. 1. Nr. 1 und tschechisch im Jahre 1985 im Münch'ner Verlag „Obrys" bei Daniel Strož, führt der Autor die Leser in der Einleitung in die in Nový Jičín erlebte Kindheit und Jugend in der Zeit der 1. Republik ein. Weiter beschreibt er die Lebensverhältnisse einer kinderreichen Kaufmannsfamilie und das Leben der jüdischen Religionsgemeinde; ausführlich schildert er die Ereignisse nach der Besetzung der Stadt, den gezwungenen Fortgang aus Nový Jičín nach Uherský Brod, wo die Familie in vergeblicher Hoffnung lebte, dass sie die grausame Zeit doch irgendwie überleben werde. Am Jahresende 1942 beginnt auch für die Familie Mannheimer die verhängnisvolle Reise nach Teresienstadt, welche für sie nur als Zwischenstation in die Vernichtungslager im Osten war. Erschütternd ist die Schilderung der Ankunft auf die Todesrampe in Birkenau, wo die drei Brüder - Max, Ernst und Edgar das letzte Mal ihre Eltern und Schwester und Max auch seine junge Frau gesehen haben. Es folgte die sog. Quarantäne, wo Ernst der völligen Erschöpfung unterlag, dann einige Monate Arbeitseinsatz im Lager in Warschau, wo beide Brüder die Trümmer des Ghettos räumten, der Todesmarsch und Transport in den überfüllten Waggons nach Dachau. Hier konnten zwei von sieben Familienmitgliedern nach weiteren grausamen Erfahrungen am 30. April 1945 die Befreiung erleben. Für kurze Zeit kehrten sie nach Nový Jičín zurück, aber in den Jahren 1946—48 sind sie nach Deutschland übergesiedelt. Die „Erinnerungen" hat in München Martin Schulz übersetzt.

PhDr. František Schwarz, CSc.

SUMMARY

The town of Nový Jičín, situated in North-East Moravia, was founded by the owners of the nearby castle of Starý Jičín in the second half of the 13th century. The first Jews came to the town together with German colonists in about 1350. The first written evidence of their presence are IOUs dated 1380—1383. They lived in a ghetto at the town walls, which consisted of some 45 low houses, a synagogue, a school and a small cemetery. They made their living as tradesmen and money-lenders. In 1558 Nový Jičín became a Royal Chamber town, and its burghers were granted a so-called Jewish privilege by a decree of King Ferdinand I, of 11 April 1562. This meant that the Jews had to move out the town, and the were not allowed to peddle, or to spend a night in it.

In the years 1563—1850 the Jews kept trying to come back and settle, or at least to practise business in the town. At some times their efforts were successful, at other times they were not, depending on the momentary needs of the emperor, the local authorities and the burghers. The greatest enemies of Jews in Nový Jičín were the Jesuits, who became the Lords of the estate of Nový Jičín and Štramberk after the defeat of the Czech anti-Habsburg rebellion. Only after Emperor Joseph II' s edict of religious tolerance could the status of the Jews improve. In the beginning of the 19th century they settle in the surroundings of Nový Jičín — in the town of Příbor, and in the villages of Kunín, Jeseník nad Odrou, Sedlnice, Šenov, and Starý Jičín.

In Nový Jičín they settled as late as in 1850, when the town authorities could not use the King's edict of 1562 against them any more. By the end of the century there were 275 Jewish people living in the town, but from the beginning of the 20 th century their number began to decrease again. Their presence in the town resulted in an economic ravival, because they brought money to the town. They worked as shopkeepers, distillers and bankers. Their children studied at colleges and universities to become an important part of the local intelligentsia. In the 1890s an autonomous Jewish Religious Community was established, the state-approved statutes of which remained practically unchanged until 1938. The Community included the Jews from the districts of Nový Jičín, Frenštát, Příbor, and Fulnek. It provided for its members' religious, cultural and social needs. Membership fees were graded according to the member's property. In 1875 the Jewish cemetery in Šenov was founded, and the building of the synagogue was completed in 1908. The first regular rabbi was the learned Doctor S. Mandl. He was in office from 1900 till 1924, and he wrote the first history of Jews in Nový Jičín. The Jews of Nový Jičín were loyal citizens of the Austrian Empire, and they got along very well with the state authorities. There were, however, frequent clashes between them and the town council ruled by the local German bourgeoisie, which resented the success of Jewish economic activities. Anti-Jewish attitudes also remained common among Roman Catholics.

During the 20 years of the existence of the Czechoslovak Republic, many democratic changes took place in Nový Jičín, which affected the Jewish community as well. As soon as in the revolutionary year 1918, which was rather violent in the town, some of the local Jews tried to take part in the local government, and they campaigned for their own candidates in the first local government election. The ideas of Zionism began to spread among the Jews, and in 1919 a club named Zion was founded, later to prepare some of the Jewish youth to leave for Palestine, where they were to join the movement for an independent Jewish state. Many of the Jews, however, became rather cold in their religious feelings, which weakened the Community. The Jewish attitudes towards the Czech minority in the town were changing, too. The Czechs in the town had to fight hard against the German town council for their ethnic, economic and cultural equality. After the fascists came into power in Germany, anti-Semitism began to grow among the local Germans, and the Jews were more and more frightened by the possibility of German aggression. Therefore the Jews of Nový Jičín began to join the local Czech minority, they started sending their children to Czech schools, and they supported all the Czech defensive measures against the Germans in the late 1930s. The Jewish population of the town, however, was constantly decreasing, so that at the last census in 1930 there were only 206 of them, and quite a number of these had left the town by the end of 1938.

On 10 October 1938 the town of Nový Jičín was occupied by German troops. Most Czechs leave the town, and the Jews are to be driven out as well. Only 12 Jews were allowed to stay, some of them coming of mixed marriages, some of them because of their very old age, and Otto Bermann and his family were allowed to stay because of his being a World War I hero. During the „Crystal Night "of 10—11 November, the synagogue and the Jewish shops were plundered, the cemetery was devastated, and the Jewish men were arrested. Later they were released and made to leave the town. By the end of January 1939, all the local Jews, except the above-mentioned twelve, had left for various places in the so-called Second Republic, which only lasted until 15 March 1939. During the Protectorate the Jews became victims of the Nürnberg racist laws. Most of the Jews of Nový Jičín had no chance of escaping from the Holocaust, except those few who had managed to leave the country for abroad in time. Only a few Jewish people of Nový Jičín survived the hell of the concentration camps. It is estimated that about 40—50 Jewish people of Nový Jičín survived the German occupation. Nowadays they are scattered all over the world. Most of them keep in touch with each other, and, after the Revolution of 17 November 1989, many of them have visited Nový Jičín together with their children and grandchildren.

One of them is Mr. Max Mannheimer, born in Nový Jičín on 6 February 1920. In his „Memoirs — Terezín, Oświęcim, Warsaw, Dachau", published in Munich in December 1985 in Dachauer Hefte 1, No. 1 (the Czech translation published by Daniel Strož's Obrys publishing house in Munich, 1986), he writes about his childhood and youth spent in Nový Jičín in the time of the first Czechoslovak Republic. He describes the life of a shopkeeper's family with numerous children, and the life of the Jewish Religious Comunity. He gives a detailed account of events following the occupation of Nový Jičín, when the family was forced to leave for Uherský Brod, where they hoped somehow to survive the cruel times. In the end of 1942, however, the Mannheimers have to set out for their fatal journey to Terezín, and, from there, towards death in the concentration camps in the east. They arrive at the ghastly platform of death at Birkenau, where the three brothers, Max, Arnošt and Edgar, see their parents, their sister, and Max's young wife for the last time. What follows is a period of quarantine, during which Arnošt dies of exhaustion, then there are months of hard labour at Oświecim and at a work camp in Warsaw, where the brothers clear away the debris of the ghetto, then a death march and a transportation to Dachau. There the two brothers, the only ones left of a family of seven, lived to see their liberation on 30 April 1945. For

a short period, they both returned to Nový Jičín, to finally leave for Germany in 1946 and 1948. The Memoirs have been translated in Munich by Martin Schulz.

PhDr. Jana Hálková

Obsah

Slovo k čtenáři . . . . . 1 – 2

Jan Hanák:
K historii židovských náboženských obcí v Novém Jičíně . . . 3 – 45

Max Mannheimer:
Vzpomínky Terezín, Osvětim, Varšava, Dachau . . . . . 46 – 78

Závěr – český, německý a anglický . . . . . .79 – 86

Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín
Vydává Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně

Svazek 48 vyšel v roce 1992

Sponzorovali bývalí příslušníci židovské náboženské obce v Novém Jičíně,
kteří žijí v mnoha zemích světa

Lektoři PhDr. Adolf Turek a PhDr. Karel Chobot
Jazyková úprava: Ivan Mynář
Grafická úprava: Otakar Zelenka
Fotografie pro tisk upravil: Jan Čížp

Registrováno SMKNV v Ostravě ze dne 28. června 1967

Vytiskly Ostravské tiskárny, státní podnik, provoz 22 Nový Jičín

Z. č. 7595

Novojičínské náměstí